

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Розглянуто теоретичні і методологічні підходи щодо формування ідентичності військових, в першу чергу, офіцерського складу. На основі наукового аналізу закордонних та вітчизняних літературних джерел з урахуванням новітньої парадигми міждисциплінарних досліджень запропоновані підходи щодо оцінки важливих чинників ідентичності офіцерів. У роботі наведено окремі результати практичних розрахунків чинників, що характеризують ідентичність діючих і майбутніх офіцерів Збройних Сил України. Стаття може представляти інтерес для військових психологів, соціологів, науковців.

Ключові слова: професійна ідентичність, офіцери, військово-соціологічні, соціально-психологічні дослідження.

Рассмотрены теоретические и методологические подходы относительно формирования идентичности военных, в первую очередь, офицерского состава. На основе научного анализа зарубежных и отечественных литературных источников с учетом современной парадигмы междисциплинарных исследований предложены подходы к оценке существенных факторов идентичности офицеров. В работе приведены отдельные результаты практических расчетов показателей, которые характеризуют идентичность действующих и будущих офицеров Вооруженных Сил Украины. Статья может представлять интерес для военных психологов, социологов, ученых.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, офицеры, военно-социологические, социально-психологические исследования.

Постановка проблеми. Український народ вже не вперше у новітній історії зі зброєю в руках став на захист територіальної цілісності своєї держави. У протистоянні з терористичними угрупованнями та російськими регулярними військами, які незаконно перебувають на Сході України, наші Збройні Сили зміцнилися не лише озброєнням, але й потужним моральним і патріотичним духом, відчували безпрецедентну підтримку українського суспільства.

Воєнний досвід передових армій світу свідчить про те, що закони збройної боротьби на сучасному етапі розвитку військової справи, як це завжди було в історії війн і воєнних конфліктів, перш за все, залежать від ходу і результатів бойової підготовки, від боєздатності та кількості військ (сил), рівня підготовки командирів, бойової майстерності військовослужбовців, від наявності та можливостей бойової техніки і зброї, запасів і ресурсів, від морально-психологічного стану та дисциплінованості особового складу. Недооцінка будь-якого з цих факторів може призвести до поразки у сучасній війні

(збройному конфлікті). При цьому, ключову роль і значення тут належить українському офіцеру, високий рівень мотивації якого, сформований в значній мірі завдяки професійній ідентичності офіцерського складу Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до результатів дослідження, що було проведено колективом Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка на замовлення Міністерства молоді та спорту в листопаді-грудні 2017 року [1], на загальнонаціональному рівні виокремлюються основні види громадської ідентичності та національних цінностей, що в значній мірі є підґрунтям для формування професійної ідентичності офіцерів.

Отже, національна ідентичність, активна громадянська позиція, небайдужість і прагнення змін дозволяє людині ідентифікуватися як громадянин-патріот, усвідомити себе часткою національної спільноти, носієм спільних (національних) цінностей. Беручи до уваги кращу міжнародну практику, а також події останніх років, історичний досвід України,

історію її боротьби за незалежність і державність, національними (суспільно-державницькими) цінностями в нашій країні слід вважати: самобутність, соборність, волю та гідність.

При цьому, самоствердження особи – це її прагнення зайняти і утримувати певну позицію в системі психологічних відносин у колективі, яка забезпечувала б даній особі пошану, визнання або довіру, прихильність або підтримку, допомогу або захист і тим самим сприяла б задоволенню потреби спілкування з іншими людьми, прояву індивідуальності особи, розкриттю її найбільш сильних сторін [2, 87-90].

Міжособистісні психологічні відносини є однією зі сторін об'єктивних відносин, що здійснює істотний вплив на поведінку військовослужбовців. Роль міжособистісних відносин вельми значуща для вирішення службових проблем і завдань, тому вивчення структури відносин військовослужбовців у колективі потребує пильної уваги і систематичного управління з боку командира підрозділу. Дана необхідність обумовлена і тим, що в процесі міжособистісного спілкування виникають і розвиваються різні соціально-психологічні явища. Одне з таких явищ - прагнення особи до самоствердження.

Професійна ідентичність людини у даний час зазнає чи не найбільше випробувань з боку суспільства і з усіх видів її соціально-рольової ідентичності. Водночас у сучасному демократичному суспільстві професійна ідентичність слугує одним із найважливіших показників особистісної зрілості, психічного благополуччя та соціальної успішності людини, тому вона повинна стати предметом наукового та практичного інтересу. Аналіз публікацій і практичний психологічний досвід показує, що поняття “ідентичність” та різні її деривати (особистісна, соціальна, національна, етнічна, гендерна, професійна ідентичність) міцно вкоренилися у вітчизняному науковому обігу, а також у практиці психологічного консультування, коучінгу та психотерапії, посунувши традиційні для вітчизняної психології поняття самосвідомості, Я-концепції, образу-Я, професійної самосвідомості та інші. Серед останніх вітчизняних публікацій найбільш

важливою є монографія П. Гнатенка і В. Павленка, в якій дається ґрунтовний філософський та психологічний аналіз проблеми ідентичності; стосовно професійної ідентичності – виділяється монографія російського дослідника Л. Шнейдера; питання професійної самосвідомості порушується також у цілій низці робіт російських психологів, виконаних у рамках психології праці і присвячених професійній реалізації особистості – Е. Клімова, Е. Борисової, Л. Мітіної, Ю. Поваренкова та інших. Незважаючи на популярність і досить інтенсивне наукове вивчення проблеми ідентичності, бракує праць саме про професійну ідентичність, у тому числі й про ідентичність військового, в першу чергу, - офіцера. З тих, що є, більшість присвячена професійній ідентичності і професійному становленню психолога, педагога, а останнім часом – психотерапевта. Залишається нез'ясованим питання про внутрішні, індивідуально-особистісні механізми формування професійної ідентичності. Практично не розроблено прикладних аспектів та інструментарію вивчення, який відповідав би основним вимогам валідності та надійності, що унеможливорює ґрунтовне емпіричне дослідження. Окрім того, немає чіткої дефініції стосовно понять “ідентичність”, “ідентифікація”, “самоідентифікація”, “самосвідомість”, “Я-концепція”, що створює методологічну плутанину [3, 137].

Структурними складовими професійної ідентичності є: особистісний, когнітивний і соціальний компоненти [4, 113]. Так, особистісний компонент передбачає усвідомлення себе як спеціаліста, який здатний виконувати певні професійні функції, когнітивний – забезпечує адекватне уявлення про професійний простір, а соціальний компонент є уявленням про себе як про члена певного професійного співтовариства.

Професійна ідентифікація як результативна характеристика професійного досвіду є формою мотиваційного контролю і регуляції конкретних дій та психічних станів, які пов'язані з індивідуальними психологічними відмінностями. Професійна ідентифікація як усвідомлення образу професійної діяльності реалізує уявлення

особистості про власне майбутнє, яке є невід'ємною частиною її життєвого шляху та утворює суб'єктивний образ її розвитку. Слід зазначити, що своїм змістом професійна ідентифікація охоплює не тільки теперішнє, але й віддалене майбутнє у його бажаних і очікуваних аспектах [5, 541].

Варто також зазначити, що соціальна ідентичність людини традиційно досліджується за аналогією до тих соціальних груп, членами яких вона сприймається, зокрема, професійними групами військовослужбовців. У різноманітні підвидів соціальної ідентичності професійній ідентичності приділяється найбільша увага дослідників. Професійна ідентичність як об'єкт дослідження відноситься до числа понять, що відображає концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній сфері. У цьому сенсі професійна ідентичність осіб, які присвятили своє життя (значну частину життя) армії, являє собою інтегративне поняття, в якому відображений взаємозв'язок їх особистісних характеристик, які дозволяють критично оцінювати можливі наслідки професійного вибору.

Актуальність даної проблеми також підтверджується істотним підвищенням уваги до проблеми професійної ідентифікації військовослужбовців у закордонних військово-психологічних та військово-соціологічних дослідженнях. Так, ті чи інші аспекти цього питання прямо чи опосередковано отримали своє висвітлення, зокрема, у працях Дж. Уайтінга [1958], Л. Клакхорна [1958], Е. Аронсона [1959], Г. Герарда [1966], Г. Матевсона [1966], Р. Чалдіні [1999], К. Ойстера [2004], Р. Йохансена, Дж. Лейберга [2013] та інших.

Мета статті полягає у критичному осмисленні основних соціально-психологічних особливостей професійної ідентичності офіцерського складу та на основі застосування міждисциплінарних підходів здійснення оцінки деяких кількісних і якісних чинників, що характеризують формування і стан ідентифікації та самоідентифікації курсантів-майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

Методи дослідження. В рамках сучасної парадигми міждисциплінарних та

трансдисциплінарних досліджень в роботі зроблена спроба на основі практичної реалізації комплексу дієвих методологічних підходів і практичних процедур військово-соціологічних та соціально-психологічних досліджень отримати визначені оцінки стану професійної ідентичності майбутніх офіцерів ЗС України.

Виклад основного матеріалу.

Враховуючи глобальні трансформації у військовій сфері сучасної держави та зміни, які сталися у змістовних вимірах війни, природі воєнних дій, розширення функцій армії, Збройні Сили України потребують формування нової генерації військових керівників, офіцерів з великої літери.

Офіцерський корпус – це серце і мозок військ, це еліта Збройних Сил України. (Еліта – від французького *elite* – кращий, відібраний, що, у свою чергу, походить від латинського *eligo* – вибираю). В узагальненому розумінні еліта – це кращі представники суспільства чи будь-якої його частини.

Офіцери – це люди, які свідомо, за покликом серця обрали своєю професією захист Вітчизни. Люди, які прийняли військову присягу і тим засвідчили готовність віддати свої сили і саме життя в ім'я народу, суспільства, держави. Люди честі, для яких гідність і самопожертва – не порожні слова, а життєве кредо. Офіцерська спільнота є найблагороднішою у нашій державі, тому, що її члени не прагнуть вигоди, привілеїв, а залишаються вірними своєму високому святому призначенню, керуючись у всіх справах вимогами дійсної честі і зосереджують усі свої думки і почуття на вірності Вітчизні. Бездоганне виконання обов'язків – найважливіша ознака поведінки офіцера.

Обов'язковою умовою успішної діяльності офіцерського складу повинна бути наявність особистого глибокого ідейного переконання та високих морально-психологічних якостей: принциповості, вимогливості до себе і підлеглих, дисциплінованості, патріотизму, організаторських здібностей, належної загальної та професійної підготовки, розвинутого оперативного-тактичного мислення, міцних військово-технічних та спеціальних знань [6, 209-210].

Суспільству потрібен не тільки офіцер, який володіє певними знаннями, репродукує їх, грамотний виконавець, а, насамперед, професіонал, здатний до постійного самовдосконалення, орієнтований на творчість і гнучкість мислення; особистість, яка володіє високою загальнолюдською культурою, вміє спрогнозувати кінцевий результат своєї діяльності, втілити в життя свої ідеї, активна, емоційно врівноважена і вольова особа. Все це, а також демократизація та гуманізація освіти різко підвищили вимоги до професійної самосвідомості офіцера. Саме тому, на шляху професійного зростання військового керівника важливими є структура “Я образу” офіцера-професіонала, його компоненти, зовнішні та внутрішні фактори детермінації. У цьому сенсі особливої значущості у становленні фахівця відіграє військова професійна освіта. Тому особливої колегами по навчанню, членами сім’ї тощо.

Ідентичність, у тому числі й професійна, як концепт сучасної науки і практики має значну кількість вимірів, визначень, дефініцій. Її розглядають на рівні особистості, певної професійної групи, суспільства в цілому, нації, етнічної спільноти та ін. Даним об’єктом дослідження займається соціальна філософія, етнографія, соціологія, психологія та інші наукові напрями і дисципліни. На сучасному етапі наукового пошуку, як відомо, найбільш інноваційні результати можна отримати, використовуючи, як було зазначено вище, міждисциплінарний та трансдисциплінарний методологічний і методичний підходи, коли до досліджуваного об’єкту творчо застосовуються методичний і практичний інструментарій із різних галузей наукового знання, шляхом їх комбінування та взаємодоповнення.

Виходячи з вищезазначеного, найбільш адекватними підходами для вивчення феномену формування та розвитку ідентичності офіцерського складу Збройних Сил України, на наш погляд, є комплексне використання інструментарію військової психології та підходів, що отримали в даний час своє розповсюдження при проведенні

важливості набувають дослідження, присвячені розгляду проблем формування цілісного “Я-образу” суб’єкта професійної діяльності, що включає окрім уявлень про себе як особистості, уявлення про себе як майбутнього професіонала, що визначає образ майбутньої професійної діяльності особи [7, 199].

Усі ці якості офіцера, як особистості, значною мірою формуються через власну професійну ідентичність або самоідентичність, що актуалізуються у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти (ВВНЗ та ВВПЗВО), під впливом традицій, соціуму, в якому живе майбутній офіцер. На ці процеси також впливає інформація, що поширюється через ЗМІ, Інтернет, у вербальній формі при спілкуванні з друзями, прикладних військово-соціологічних досліджень різного рівня та спрямованості.

При цьому, як сказано про методологію соціально-психологічних досліджень, проблеми самої методології є актуальними для будь-якої науки, особливо в сучасну епоху, коли в зв’язку з науково-технічною революцією вкрай ускладнюються задачі, що приходить вирішувати науці і різко зростає значення тих засобів, якими вони користуються [8, 32].

Зокрема, військово-соціологічне дослідження, яке було проведено у 2017 році фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України (НДЦ ГП Збройних Сил України) на достатньо репрезентативній вибірковій сукупності, що охоплювала основні роди військ (сил), регіони країни, категорії військовослужбовців тощо, зокрема, засвідчило, що на рівень морально-психологічної готовності (МППГ) військовослужбовців до виконання завдань за призначенням чи не найважливіші роль і значення належать саме офіцерським кадрам. Як приклад можна навести фрагмент результатів кореляційно – регресійного аналізу впливу окремих важливих чинників на стан і динаміку МППГ [9, 33-34].

Зазначимо також, що дослідження різних аспектів ідентичності військовослужбовців із застосуванням

апарату анкетування і подальший комп'ютерній обробки отриманих результатів, використовується військовими психологами і соціологами за кордоном, наприклад такі підходи і відповідні висновки висвітлено у статті сучасних норвезьких дослідників [10, 861-880].

Отже, за результатами кореляційного аналізу виявлено сильні та достатньо значущі зв'язки (коефіцієнт кореляції Спірмена, по модулю, складає 0,3-0,5; кореляція значима на рівні 0,001; двостороння значимість) між рівнем морально-психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням та наступними факторами:

задоволеністю взаємовідносинами з товаришами по службі ($p = 0,348$);

задоволеністю взаємовідносинами з командирами (начальниками) ($p = 0,341$);

справедливістю командирів (начальників) ($p = 0,341$);

задоволеністю станом військової дисципліни у підрозділі ($p = 0,330$);

задоволеністю психологічним забезпеченням ($p = 0,316$);

задоволеністю озброєнням ($p = 0,309$).

Достатній зв'язок (коефіцієнт кореляції рангів Спірмена, по модулю, складає 0,1-0,3; кореляція значима на рівні 0,01; двостороння значимість) також виявлено між рівнем морально-психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням та такими факторами, як:

рівень довіри до безпосереднього командира (начальника) ($p = 0,299$);

згуртованість колективу ($p = 0,257$);

рівень психологічної підготовки ($p = 0,253$);

рівень підтримки служби військовослужбовців у ЗС України членами сім'ї ($p = 0,252$);

оцінка рівня патріотизму ($p = 0,250$);

задоволеність рівнем соціального захисту ($p = 0,239$);

авторитет безпосереднього командира (начальника) ($p = 0,235$) та ін.

Як ми бачимо, серед чинників, що впливають на стан морально-психологічної готовності до виконання завдань за призначенням, роль командирів (в першу чергу, - офіцерів) вкрай важлива. На інші перераховані вище чинники, наприклад,

згуртованість колективу, рівень патріотизму тощо вплив офіцерського складу ЗС України, виходячи із місії офіцерів, важливий так само.

Зазначимо далі, що серед результатів опитування курсантів, які навчаються у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, методом анкетування та особистого інтерв'ю, яке було здійснено у 2018 році, досліджені, зокрема, окремі чинники, які прямо чи опосередковано свідчать про рівень професійної ідентичності (самоідентичності) курсантів – майбутніх офіцерів, захисників Вітчизни.

Цим дослідженням, яке здійснювали співробітники НДЦ ГП Збройних Сил України, були охоплені Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Інститут Військово-Морських Сил Національного університету “Одеська морська академія”, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Військова академія, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова.

Виходячи із обмежень на обсяг даної статті наведемо лише окремий ілюстративний матеріал стосовно налаштованості курсантів-майбутніх офіцерів на подальшу службу (рис.1) та структуру мотивації курсантів-випускників після закінчення даних ВВНЗ та ВНПЗВО (рис. 2). Як видно із наведених нижче діаграм, абсолютна або переважна більшість випускників зазначених вищих військових навчальних закладів налаштовані на подальшу службу у військах (силах). Крім того, більшість опитаних висловили бажання належати до офіцерського корпусу та стати справжніми професіоналами. Відтак, зокрема, можна зробити висновок, що в процесі навчання у курсантів сформувався достатньо високий рівень професійної ідентичності (самоідентичності) стосовно належності до майбутнього офіцерського складу Збройних Сил України.

Питання психології

Бачення власних перспектив

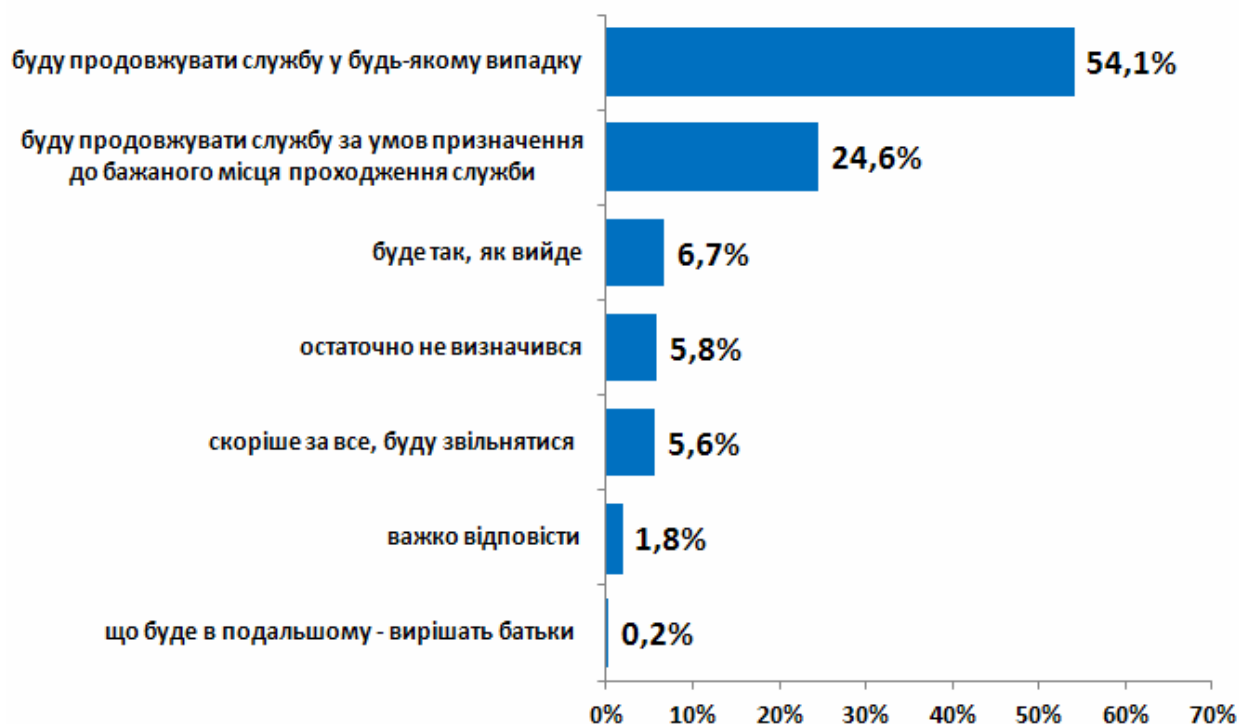

Рис. 1. Налаштованість курсантів на подальшу службу після закінчення ВВНЗ та ВВПЗВО

Чим обумовлена готовність до служби

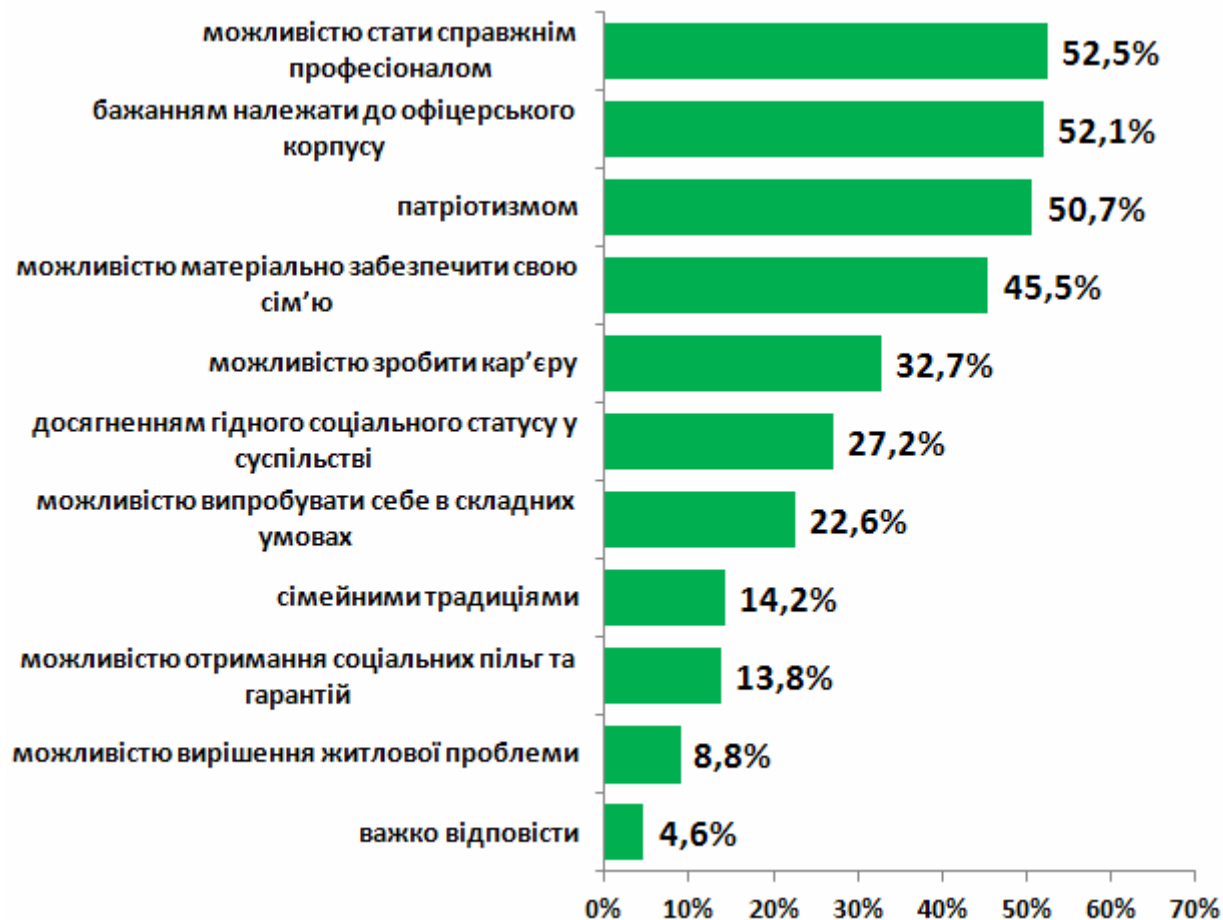

Рис. 2 Структура мотивації курсантів-випускників до служби після закінчення навчання у ВВНЗ та ВВПЗВО

Таким чином, наведені діаграми свідчать, що у майбутніх офіцерів, які навчаються у ВВНЗ та ВВПЗВО України сформувався достатньо високий рівень налаштованості щодо подальшої військової служби у лавах Збройних Сил України та реальної готовності до цієї служби. Дані результати, на наш погляд, можна також вважати показником того, що у курсантів вищих військових навчальних закладів вже сформувався належний рівень професійної ідентичності, який має бути притаманний офіцерському складу ЗС України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження довело достатньо високий теоретичний і практичний рівень розглянутих у статті підходів, містить елементи новизни як з погляду на запропонований у роботі інструментарій, так із позицій актуалізації сучасної парадигми міждисциплінарних та трансдисциплінарних досліджень стосовно

нової для вітчизняних військових психологів і соціологів сфери їх застосування.

Перспективними напрямами подальших наукових і практичних розвідок з даної проблематики є удосконалення запропонованого теоретико-методологічного доробку, залучення гендерного аспекту до предмету та об'єкту майбутніх досліджень, організація на постійній основі моніторингових досліджень щодо процесів формування і розвитку ідентичності та самоідентичності офіцерського складу Збройних Сил України та інших категорій українських військовослужбовців, запровадження і адаптація з урахуванням специфіки нашої країни передових підходів з даного науково-практичного напрямку, що використовуються в арміях провідних країн світу, в першу чергу державах-членах НАТО.

Список використаних джерел

1. Результати експертно-аналітичного дослідження щодо формування стандартів національно-патріотичного виховання та визначення індикаторів ефективності проведення заходів щодо національно-патріотичного виховання. – Режим доступу: URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2018/03/22/18/REZYLTATI_DRYK_ed.pdf
2. Методичні рекомендації щодо проведення підготовки особового складу Збройних Сил України. – К.: ГПШ ЗС України; ГУРОС ЗС України, 2012.
3. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості // Соціогуманітарні проблеми людини, № 3 / 2008. – С. 137-142.
4. Иванова Н. Л. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности: монография / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева. – Ярославль, 2003. – 132 с.
5. Остапівський О.І. Професійна ідентичність особистості: зміст та підходи вивчення // Проблеми сучасної психології. - 2013. Випуск 19. – С. 533-543.
6. Вінтоняк В. Ф. Диференціація професійного “Я-образу” офіцера у процесі кар’єрного зростання // Вісник НАУО України, № 3 (40) / 2014. – С. 199-206.
7. Навчальний посібник з воєнно-ідеологічної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2016 навчальний рік / За заг. ред. І.С. Руснака. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. – 240 с.
8. Основи проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень у внутрішніх військах МВС України / І.І. Приходько, І.В. Воробйова, В.С. Молдавчук, І.І. Ліпатов, Ю.Б. Ірхін, В.І. Пасічник, М.В. Товма. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2010. - 58 с.
9. Морально-психологічна готовність військовослужбовців Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням: соціологічний вимір та прогнозування: Методичний посібник / За заг. ред. Н.А. Агаєва. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2018. – 69 с.
10. Johansen R.B., Laberg J. C., Martinussen M. Measuring military identity: scale development and psychometric evaluations // Social behavior and personality / 2013, 41(5), P. 861-880.

References

1. Rezultaty ekspertno-analitychnoho doslidzhennia shchodo formuvannia standartiv natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ta vyznachennia indykatoriv efektyvnosti provedennia zakhodiv shchodo natsionalno-patriotichnoho vykhovannia (2018) [Results of expert and analytical research on the formation of the standards of national patriotic education and the definition of indicators of the effectiveness of carrying out activities on national-patriotic education]. – Rezhym dostupu: URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2018/03/22/18/REZYLTATI_DRYK_ed.pdf (in Ukrainian).

2. Metodichni rekomendatsii shchodo provedennia pidhotovky osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy. – K.: HSh ZS Ukrainy; HUROS ZS Ukrainy (2012) [Methodical recommendations on the training of the personnel of the Armed Forces of Ukraine. - K.: GH of the Armed Forces of Ukraine; MDPM of the Armed Forces of Ukraine] (in Ukrainian).
3. Shamlian K. (2008) Profesiina identychnist osobystosti // Sotsiohumanitarni problemy liudyny, № 3 / 2008. – S. 137-142. [Shamlyan K. Professional identity of the person // Socio-humanitarian problems of people, № 3 / 2008. - P. 137-142.] (in Ukrainian).
4. Ivanova N. L. (2003) Sotsialnaya identichnost i professionalnyi opyt lichnosti: monografiya / N. L. Ivanova, E. V. Koneva. – Yaroslavl, 2003. – 132 s. [Ivanova N. L. Social identity and professional experience of the individual: monograph / N. L. Ivanova, E. V. Koneva. - Yaroslavl, 2003. - 132 p.] (in Russian).
5. Ostapiovskyi O.I. (2013) Profesiina identychnist osobystosti: zmist ta pidkhody vyvchennia // Problemy suchasnoi psykholohii. - 2013. Vypusk 19. – S. 533-543. [Ostapievsky O.I. Professional Identity of Personality: Content and Study Approaches // Problems of Modern Psychology. - 2013. Issue 19. - P. 533-543.] (in Ukrainian).
6. Vintoniak V. F. (2014) Dyferentsiatsiia profesiinoho "Ja-obrazu" ofitsera u protsesi kar'iernoho zrostantia // Visnyk NAUO Ukrainy, № 3 (40) / 2014. – S. 199-206. [Vintonyak V.F. Differentiation of the professional "I-image" of an officer in the process of career growth // Bulletin of the National Defense University, No. 3 (40) / 2014. - P. 199-206.] (in Ukrainian).
7. Navchalnyi posibnyk z voienno-ideolohichnoi pidhotovky osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy na 2016 navchalnyi rik / Za zah. red. I.S. Rusnaka. – K.: NDC HP ZS Ukrainy, 2016. – 240 s. [Training manual on military-ideological training of the personnel of the Armed Forces of Ukraine for the 2016 academic year / According to the commissions. Ed. I.S. Rusnak - K. : RDC HP AFU, 2016. - 240 p.] (in Ukrainian).
8. Osnovy provedennia viiskovo-sotsiolohichnykh i sotsialno-psykholohichnykh doslidzhen u vnutrishnikh viiskakh MVS Ukrainy. / I.I. Prykhodko, I.V. Vorobiova, V.S. Moldavchuk, I.I. Lipatov, Yu.B. Irkhin, V.I. Pasichnyk, M.V. Tovma. – Kh.: Akad. VV MVS Ukrainy, 2010. - 58 s. [Fundamentals of military-sociological and socio-psychological research in the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. / I.I. Prykhodko, I.V. Vorobyova, V.S. Moldavchuk, I.I. Lipatov, Yu.B. Irkhin, V.I. Pasichnyk, M.V. Toma - Kh.: Acad. IT of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2010. - 58 p.] (in Ukrainian).
9. Moralno-psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy do vykonannia zavdan za pryznachenniam: sotsiolohichni vymir ta prohnovuvannia: Metodichni posibnyk / Za zah. red. N.A. Ahaiev. – K.: NDC GP ZS Ukrainy, 2018. – 69 s. [Moral and psychological readiness of servicemen of the Armed Forces of Ukraine to perform tasks for their intended purpose: sociological dimension and forecasting: Methodical manual / According to the commissions. Ed. N.A. Agayev - K.: RDC of the HP of the Armed Forces of Ukraine, 2018. - 69 p.] (in Ukrainian).
10. Johansen R.B., Laberg J. C., Martinussen M. (2013) Measuring military identity: scale development and psychometric evaluations // Social behavior and personality, 2013, 41(5), P. 861-880.

SUMMARY

Agayev N., candidate of psychological sciences, senior researcher

PROBLEMS OF FORMATION OF PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE OFFICERS

Introduction. The military experience of the advanced armies of the world shows that the laws of armed struggle at the present stage of development of military affairs, as always in the history of wars and military conflicts, primarily depend on the progress and results of combat training, on the combat capability and the number of troops, the level of training of commanders etc. Underestimation of any of these factors can lead to defeat in a modern war. At the same time, the key role and importance here belongs to the Ukrainian officer, whose high level of motivation is formed, largely due to the professional identity of the officers of the Armed Forces of Ukraine.

Purpose. The purpose of the paper is to critically understand the main socio-psychological features of the professional identification of the officers and the basis of the application of interdisciplinary approaches to assess some quantitative and qualitative factors characterizing the formation and state of identification and self-identification of future-educated cadets of the Armed Forces of Ukraine.

Methods. In the framework of the modern paradigm of interdisciplinary and transdisciplinary research, an attempt has been made on basis of practical implementation of a complex of effective methodological approaches and practical procedures of military sociological and socio-psychological research to obtain definite assessments of the status of professional identity of future officers of the Armed Forces of Ukraine.

Results. The results of the theoretical generalizations and practical calculations given in the article indicate that the future officers formed a rather high level of readiness for further military service in the armed forces of Ukraine and a real readiness for this service. In our opinion, these results can also be considered an

indicator of the fact that cadets of higher military educational institutions have already formed the proper level of professional identity that should be inherent in the officers of the Armed Forces of Ukraine.

Originality The conducted research has proved a sufficiently high theoretical and practical level of the approaches considered in the article, contains elements of novelty both from the point of view of the toolkit offered in the work, both from the point of view of actualization of the modern paradigm of interdisciplinary and transdisciplinary research in relation to the new scope for their application to domestic military psychologists, sociologists and scholars.

Conclusion. Perspective directions of further scientific and practical research on this issue are the improvement of the proposed theoretical and methodological work, the involvement of the gender aspect in the subject and object of future research, the organization on a regular basis of monitoring studies on the processes of formation and development of the identity and identity of the officers of the Armed Forces of Ukraine and other categories of Ukrainian servicemen, implementation and adaptation taking into account the specifics of our country's advanced approaches of scientific and practical direction used in the armies of the leading countries, first of all NATO member states.

Key words: professional identity, officers, military sociological, socio-psychological research.

*Алмаши С., старший викладач кафедри психології
Мукачівського державного університету
Костю С., к. психол. н., доцент кафедри психології
Мукачівського державного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті здійснений теоретичний аналіз психологічних характеристик навчальної успішності підлітків. Проаналізовані чинники навчальної успішності та неуспішності підлітків. Охарактеризовані особливості навчальної мотивації та її вплив на успішність підлітків. Представлені результати дослідження психологічних характеристик навчальної успішності підлітків.

Ключові слова: навчальна успішність, чинники навчальної успішності, неуспішність підлітків, навчальна мотивація, самооцінка підлітків.

В статье осуществлен теоретический анализ психологических характеристик учебной успеваемости подростков. Проанализированы факторы учебной успеваемости и неуспеваемости подростков. Охарактеризованы особенности учебной мотивации и ее влияние на успеваемость подростков. Представлены результаты исследования психологических характеристик учебной успеваемости подростков.

Ключевые слова: учебная успеваемость, факторы учебной успеваемости, неуспеваемость подростков, учебная мотивация, самооценка подростков.

Актуальність дослідження. На теперішній день проблема успішності є однією з головних завдань шкільного психолога та педагогічного колективу школи. У сучасних підлітків часто виникають труднощі у навчанні. Успішність у навчанні пов'язана із усвідомленням дитиною важливості отриманих знань, а також залежить від її зацікавленості та вмотивованості щодо їх отримання.

Актуальність дослідження зумовлена й тим, що інтелектуальна діяльність для підлітка є головним видом діяльності, а від того, як учить підліток, багато в чому залежить його психічний розвиток, становлення його як громадянина. Новий, більш високий рівень навчальної діяльності підлітків визначається ступенем її самостійності. На початку підліткового віку спостерігається велика розмаїтість у рівнях розвитку навчальної діяльності – від найбільш низького рівня, при якому відсутні елементарні вміння організувати самостійну роботу, через ряд проміжних форм до найбільш високого рівня, при якому самостійно освоюється й новий матеріал, і навіть нові області знань. Однак перспективним відносно розвитку є саме останній рівень.

Підлітковий вік відрізняється підвищеною інтелектуальною активністю, що стимулюється не тільки природною віковою допитливістю підлітка, але й

бажанням розвивати, продемонструвати свої можливості. У зв'язку з тим, що в освітньому процесі на перший план виходить унікальна цілісна особистість, що навчається, яка прагне максимально реалізувати свої можливості, проблема успішності її навчальної діяльності набуває особливого значення.

Найважливішим показником успішності школярів є академічна успішність. У ряді досліджень розвитку дітей шкільну успішність вважають проявом індивідуальних особливостей пізнавального і соціального розвитку. Зазвичай її оцінюють по підсумковим балам за рік і за даними тестування. Формальним показником шкільної успішності є відмітка, яку педагог виставляє дітям.

Оцінка відображає не тільки знання, що є у учня, а також уміння і здібності учня поповнювати запас знань, тобто навченість. Крім того, чинниками шкільної успішності є рівень сформованості навчально-пізнавальної діяльності, загальний розвиток інтелектуальної сфери, емоційна зрілість і особистісні якості.

Впродовж багатьох років дослідники, кажучи про навчальну діяльність і її успішність, перш за все мали на увазі провідну роль інтелектуального рівня особистості. Але деякі експериментальні дослідження примушують по-новому поглянути на проблему співвідношення

мотиваційного і інтелектуального чинників. Висока позитивна мотивація може заповнювати нестачу спеціальних здібностей або недостатній запас знань, умінь і навичок, граючи роль компенсаторного чинника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали соціологічні та психологічні положення про особистість як суб'єкт життєдіяльності (Н.І. Анциферова, І.Д. Бех, В.О.Білоусова, П.М. Якобсон); закономірності розвитку підлітків та роль навчальної діяльності у ньому (Л.І. Божович, Д.Б. Ельконін, І.С. Кон, Г.С. Костюк, В.В. Крутецький, А.В. Мудрик, В.М.М'ясищев, А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Р. Бернс, Я.О. Гошовський, Р.М. Грановська) та інші.

Мета дослідження. З огляду на актуальність і недостатню розробленість проблеми, метою статті є теоретичний аналіз та емпіричне дослідження психологічних характеристик навчальної успішності підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчання для підлітка є головним видом діяльності, а від того, як учиться підліток, багато в чому залежить його психічний розвиток, становлення його як громадянина. Спостерігається перебудова навчальної діяльності підлітків. У підлітковому віці істотно перебудовується характер навчальної діяльності. Причому не тільки ускладнюється сама навчальна діяльність: збільшується кількість навчальних предметів, замість одного вчителя із класом працюють 5–6 учителів, у яких різні вимоги, різний стиль проведення уроку, різне відношення до учнів. Головне, поступово наростаюча дорослість підлітка робить неприйнятними для нього звичні молодшому школяреві старі форми й методи навчання.

Якщо учень ще недавно охоче слухав докладні пояснення вчителя, то тепер подібна форма знайомства з новим матеріалом часто викликає учня нудьгу, байдужість, явно обтяжує його. Схильний раніше до дослівного відтворення навчального матеріалу, він прагне тепер відтворювати матеріал своїми словами, і протестує, коли вчитель вимагає точного відтворення (формули, закону, визначення) [3].

Розширення зв'язків з навколишнім світом, широке всепоглинаюче спілкування з однолітками, особисті інтереси й захоплення також часто знижують безпосередній інтерес підлітків до навчання. Свідомо-позитивне відношення учнів до навчання виникає тоді, коли навчання задовольняє їхні пізнавальні потреби, завдяки чому знання здобувають для них певний зміст як необхідна й важлива умова підготовки до майбутнього самостійного життя. Однак, тут часом спостерігається розбіжність: прагнення до набуття знань може сполучатися з байдужим або навіть негативним відношенням до шкільного навчання. Це може бути своєрідною реакцією на ті або інші невдачі в навчанні, на конфлікт із учителем. Підліток зазвичай гостро переживає ці невдачі: робить вигляд, що до успіхів у навчанні він зовсім байдужий.

Найбільш істотну роль у формуванні позитивного відношення підлітків до навчання, як показали дослідження, грають змістовність навчального матеріалу, його зв'язок з життям і практикою, проблемний й емоційний характер викладу, організація пошукової, пізнавальної діяльності, що дає учням можливість переживати радість самостійних відкриттів, озброєння підлітків раціональними прийомами навчальної роботи, навичками самовиховання, що є неодмінною передумовою для досягнення успіху [4].

У процесі навчання дуже помітно вдосконалюється мислення підлітка. Зміст і логіка досліджуваних у школі предметів, зміна характеру й форм навчальної діяльності формують і розвивають у нього здатність активно, самостійно мислити, міркувати, порівнювати, робити глибокі узагальнення й висновки. Довіра вчителя до розумових можливостей підлітка дуже відповідає віковим особливостям особистості.

Розглянувши особливості навчальної діяльності школярів-підлітків, ми прийшли до висновку про те, що саме в цьому віці навчання може стати усвідомленою необхідністю, але в цьому ж віці може бути загублений інтерес до навчання, як основного виду діяльності учнів. Тому важливо знайти методи й засоби підтримки інтересу до навчання, адже відношення підлітків до навчання обумовлене,

насамперед, якістю роботи вчителя і його відношенням до учнів.

На теперішній день проблема успішності є однією з головних завдань шкільного психолога та педагогічного колективу школи. Успішність у навчанні пов'язана із усвідомленням дитиною важливості отриманих знань, а також залежить від її зацікавленості та мотивованості щодо їх отримання. Під неуспішністю розуміється невідповідність підготовки учнів вимогам змісту освіти, що фіксується після закінчення якогось значного відрізка процесу. Неуспішність і відставання взаємозв'язані. Відставання – це невиконання вимог, які мають місце на одному з проміжних етапів всередині того відрізка навчального процесу, який служить тимчасовим показником для визначення успішності.

Основними причинами неуспішності учня є психологічні труднощі випробовувані школярем в процесі навчання. Боротися з неуспішністю в цих умовах – значить проводити профілактичну роботу з невідстаючими школярами. Вивчення відповідних наукових даних підкреслює три основні чинники успішності: вимоги до учнів, які ставляться школою; психофізичні можливості учнів; соціальні умови їх життя, виховання та навчання в школі та поза шкільного навчання. У можливостях дітей розрізняють дві тісно пов'язані один з одним сторони – фізичні можливості (стан організму його розвиток) та психічні (розвиток мислення, уяви, сприймання, уваги та пам'яті).

Важливим показником розвитку мотиваційної сфери підлітка є їхні інтереси - форма вияву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і сприяє ознайомленню з новими фактами дійсності. Саме у сфері інтересів виявляються спрямованість, інтелектуальна та емоційна активність особистості. З дорослішанням підліток усе частіше і послідовніше виявляє просоціальну та індивідуально-суспільну мотивацію діяльності, що супроводжується ослабленням групової мотивації. Отже, підлітковий вік є важливим етапом соціального розвитку, у межах якого відбувається становлення його спонукальної сфери.

Розумова активність молодших підлітків велика, але здібності розвиваються

тільки в діяльності, яка викликає позитивні емоції. Успіх (або неуспіх) істотно впливає на мотивацію навчання. Оцінки при цьому відіграють важливу роль: висока оцінка дає можливість підтвердити свої здібності. Збіг оцінки та самооцінки важливий для емоційного благополуччя підлітка. В іншому випадку неминучий внутрішній дискомфорт і навіть конфлікт. Враховуючи фізіологічні особливості віку (неузгодженість темпів росту і розвитку різних функціональних систем організму) можна зрозуміти і крайню емоційну нестабільність підлітків.

Результати дослідження. У сучасній школі існує багато труднощів, пов'язаних з навчальною успішністю підлітків, серед яких найважливішою виступає проблема навчальної мотивації. Дослідження проводилася на базі Підвиноградівської ЗОШ І-ІІ ст., в дослідженні взяли участь учнів 8-9 класів в кількості 55 осіб.

Для діагностики мотиваційної сфери підлітків нами було використано наступні методики: «Опитувальник самовідношення» В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва та методику «Оцінка рівня домагань-структура мотивації» (В.К. Гербачевський).

Аналізуючи отримані результати учнів 8 класу за методикою «Опитувальник самовідношення» В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва можна зробити висновок, про найбільшу вираженість шкали S - її середнє значення складає 78,83. Шкала вимірює почуття «за» чи «проти» власного «Я» випробуваного, відображає уявлення про те, що учень здатен викликати в інших людей повагу, симпатію, схвалення і розуміння, тобто очікуване, позитивне ставлення до себе. Зазвичай підліток викликає схвалення інших за допомогою своїх досягнень у навчанні, що і можемо побачити в результатах навчальної успішності. Найменшу вираженість спостерігаємо за шкалою «очікуване ставлення від інших» середнє значення якої - 33,13. Шкала відображає очікування позитивного або негативного ставлення до себе від оточуючих. Мала вираженість шкали «очікуване ставлення від інших» зумовлена тим, що підліток не сприймає критику на рахунок своєї навчальної успішності з боку сторонніх людей, а лише ту яка відходить від значущих близьких.

Для унаочнення отриманих результатів, дані представлені на рисунку (див. рис.1).

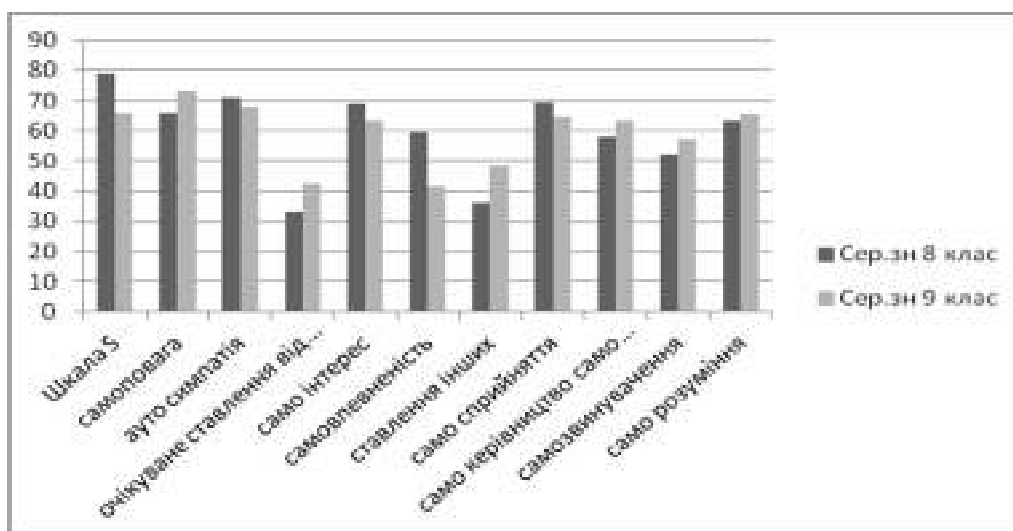

Рис.1. Показники значень за методикою В. В. Століна учнів 8-9 класів

Аналізуючи результати 9 класу можемо стверджувати про домінування шкали «самоповага», середнє значення якої 73,2. Йдеться про той аспект самоставлення, який емоційно і змістовно об'єднує віру в свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей контролювати власне життя. Найменш виражена шкала «самовпевненість» її середнє значення становить 41,8. Інтерпретуємо це як невпевненість підлітків у собі, в своїх можливостях. Низька вираженість цієї шкали в учнів може посприяти відповідно низькій успішності в навчанні та низькому рівні знань, що і можемо спостерігати в підлітків на основі отриманих результатів їх успішності.

Отже, на основі отриманих даних можемо виокремити наступні тенденції:

- В ході дослідження було виявлено що з віком «саморозуміння» в підлітків зростає, в учнів 8 класу сер. знач. - 63,3 а в

учнів 9 класу сер. знач. - 65,4 - це можемо трактувати як позитивну тенденцію, яка позитивно може впливати на рівень навчальної успішності дітей підліткового віку, оскільки вони починають більше розуміти самих себе та середовище навколо них.

- Негативною тенденцією є те, що показники шкали «самоінтерес» значно знижуються, зокрема: в учнів 8 класу сер. знач. - 69,3 а в учнів 9 класу сер. знач - 63,5. Невираженість такої шкали як «самоінтерес» може негативно вплинути на рівень знань учнів, що і можемо спостерігати в дев'ятикласників.

Наступною в ході дослідження, ми використали методику Гербачевського, мета якої оцінити рівень домагань учнів 8-9 класів.

З метою унаочнення подаємо отримані дані у вигляді діаграми (див. рис 2).

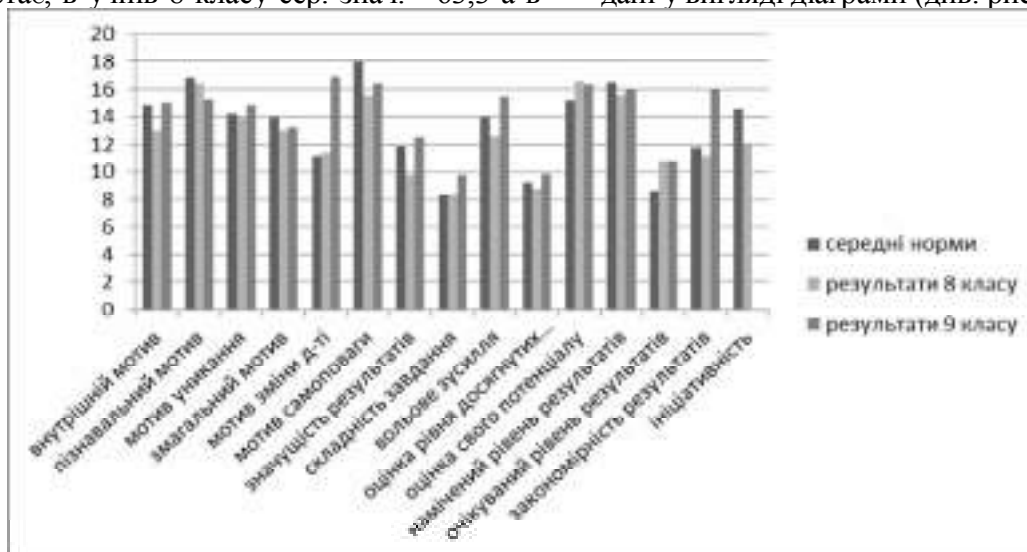

Рис. 2. Середні значення показників мотиваційної структури досліджуваних учнів 8-9 класів.

Проаналізуємо спочатку отримані результати дослідження учнів 8 класу. Зокрема, у досліджуваних спостерігається домінування такого компоненту як прогнози оцінок діяльності суб'єкта – $X_{сер} = 13,20$ при ($X_{норм} = 12,75$). Вираженість цього компоненту дає змогу прогнозувати майбутню діяльність, співставляти можливі затратені зусилля з очікуваними результатами, що має позитивний вплив на рівень навчальної успішності учнів 8 класу. Водночас, спостерігається тенденція до низьких показників таких компонентів як: ядро мотиваційної структури особистості значення якого $X_{сер} = 13,90$, при ($X_{норм} = 14,81$), досягнення достатньо важких цілей – $X_{сер} = 11,24$ при ($X_{норм} = 11,73$) та компонент фактор причини діяльності (атрибути) – $X_{сер} = 11,75$ при ($X_{норм} = 13,19$). Невираженість цих компонентів може спричинити у подальшому тенденцію до зниження навчальної діяльності та спаду рівня успішності учнів.

Аналізуючи отримані результати учнів 9 класу, можемо виокремити домінування всіх компонентів мотиваційної структури, зокрема: фактор причини діяльності (атрибути) – $X_{сер} = 15,76$ при ($X_{норм} = 13,90$), ядро мотиваційної структури особистості – $X_{сер} = 15,27$ при ($X_{норм} = 14,81$), прогнози оцінок діяльності суб'єкта – $X_{сер} = 13,43$ при ($X_{норм} = 12,55$) та досягнення достатньо важких цілей – $X_{сер} = 12,78$ при ($X_{норм} = 11,73$). Показники компонентів мотиваційної структури є вищими від норми, це може позитивно впливати на активізацію подальшої навчальної діяльності учнів.

В компоненті «ядро мотиваційної структури особистості» учнів 8 класу можемо виокремити домінування «пізнавального мотиву» - $X_{сер} = 16,40$ при ($X_{норм} = 16,80$). Вибір такого мотиву характеризує інтерес учнів до результатів своєї діяльності. Пізнавальні мотиви: виявляються у пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються шляхом отримання задоволення від самого процесу пізнання та його результатів. Пізнавальна діяльність учнів 8 класу є провідною сферою їх життєдіяльності. Високий показник вираженості даного мотиву прослідковується і в результатах навчання, оскільки знання учнів перебувають на високому рівні. Також можемо

стверджувати, що в цьому компоненті має досить низький показник «мотив самоповаги» - $X_{сер} = 15,60$ при ($X_{норм} = 17,95$), чим нижчий рівень самоповаги учня, тим вірогідніше, що він страждає від самотності й тому не виявляє комунікативних якостей.

У компоненті досягнення достатньо важких цілей домінує мотив «оцінка свого потенціалу» - $X_{сер} = 16,60$ при ($X_{норм} = 15,20$). Вибір учнями цього компоненту характеризує їхню можливість жити багатим внутрішнім життям і ефективно взаємодіяти з оточенням, бути продуктивним у навчанні, успішно зростати і розвиватися. Та найменш вираженим у цьому компоненті є «значущість результатів» - $X_{сер} = 9,80$ при ($X_{норм} = 11,20$) це свідчить, що восьмикласники не вміють прогнозувати власні можливості у співставленні з досягненням значимих для них результатів.

У компоненті прогнози оцінок діяльності суб'єкта домінує мотив «очікуваний рівень результатів» - $X_{сер} = 10,80$ при ($X_{норм} = 8,6$). Також мотив «намічений рівень мобілізації зусиль» має низькі показники – $X_{сер} = 15,60$ при ($X_{норм} = 16,5$). Це досить чітко вказує на несформовані в учнів навички планування та організації власної діяльності, систематизування навчання, що може позначитися на якості показників успішності досліджуваних.

У компоненті фактори причини діяльності (атрибути) можна говорити про домінування мотиву «ініціативність» - $X_{сер} = 12,00$ при ($X_{норм} = 14,57$). Такий вибір учнів можна характеризувати проявом цікавості з боку учнів до навчальної діяльності. Також можемо прослідковувати тенденцію до низької вираженості мотиву «закономірність результатів» - $X_{сер} = 11,20$ при ($X_{норм} = 11,80$) що негативно позначається на рівні навчальної успішності.

Аналізуючи результати дослідження учнів 9-го класу, спостерігаємо, що у компоненті «ядро мотиваційної структури» переважає мотив «зміни діяльності» $X_{сер} = 16,86$ при ($X_{норм} = 11,17$) це може бути зумовлене тим, що учні 9-го класу готуються до профільного навчання та вибирають вужче коло навчальних предметів. Вибір цього мотиву розкриває тенденцію до припинення шкільного

навчання учнів, та переходу на інший рівень здобуття освіти (професійний, технічний). Пізнавальний мотив має невелике відхилення від норми $X_{сер} = 15,26$ при ($X_{норм} = 16,80$) що викликає занепокоєння. Невираженість цього мотиву може негативно впливати на успішність підлітків. У компоненті «досягнення достатньо важких цілей» можемо стверджувати про домінування мотиву «вольове зусилля» $X_{сер} = 15,46$ при ($X_{норм} = 13,94$), це свідчить проте, що дев'ятикласники в ході практичної діяльності мають справу з реальними труднощами власної освітньої діяльності та усвідомлюють цінність власних вольових зусиль при виконанні конкретних завдань поставлених педагогами перед ними. Тенденція до низьких показників не спостерігається.

У компоненті «прогнози оцінок діяльності суб'єкта» можемо спостерігати, що отриманий показник мотиву «очікуваний рівень результатів» $X_{сер} = 10,83$ при ($X_{норм} = 8,6$) значно вище від норми, це може бути зумовлене високим рівнем домагань і мати позитивний вплив на навчальну діяльність підлітків.

У компоненті «фактор причини діяльності (атрибути)» бачимо домінування мотиву «закономірність результатів» $X_{сер} = 16,03$ при ($X_{норм} = 11,8$) що, свідчить про потребу у навчанні та продуктивності від процесу вчення.

Отже, на основі отриманих результатів методики «Оцінка рівня домагань В. Гербачевського» можемо спостерігати наступні тенденції:

- Серед учнів 8 класу прослідковуємо чітке домінування компоненту «прогнози оцінок діяльності суб'єкта» $X_{сер} = 13,90$ та низькі показники невиявленості інших компонентів. А в учнів 9 класу прослідковується тенденція до значно вищих показників по всіх компонентах мотиваційної структури, що є позитивним явищем.

- В учнів 8 класу в «ядрі мотиваційної структури» домінує «пізнавальний» мотив $X_{сер} = 15,27$, в той час коли в учнів 9 класу цей мотив не є достатньо вираженим. Це є досить негативна тенденція, оскільки даний компонент, а особливо його внутрішній та

пізнавальний мотиви, є визначальними при виконанні будь-якої діяльності і зокрема безпосередньо впливають на навчальну успішність учнів.

- В компоненті «досягнення достатньо важких цілей» в учнів 8 класу переважає мотив «оцінка свого потенціалу» $X_{сер} = 16,00$, що є позитивною тенденцією для навчальної успішності. Але в той час мотив «значущість результатів» має достатньо низькі показники $X_{сер} = 9,8$, що дає нам причини для хвилювання. В учнів 9 класу в цьому компоненті переважає мотив «вольове зусилля» $X_{сер} = 15,46$ - це дає нам змогу говорити про те, що учні 9 класу усвідомлюють цінність своїх вольових зусиль, які вони прикладають в ході навчальної діяльності.

- Прослідковуємо позитивну тенденцію мотиву «очікуваний рівень результатів» $X_{сер} = 15,60$ в компоненті «прогнози діяльності суб'єкта». Це свідчить про сформовані навички планування своєї навчальної діяльності, що позитивно впливає на рівень знань учнів.

- В компоненті «фактори причини діяльності» в учнів 8 класу переважає мотив «ініціативності» $X_{сер} = 12,00$, що підтверджує зацікавленість в новому, прагнення до навчання та інтерес до шкільних предметів. В учнів 9 класу переважає мотив «закономірність результатів» $X_{сер} = 16,03$, що свідчить про формування в учнів процесу професійного самовизначення, оскільки вони перебувають на порозі визначення майбутньої професії. Негативною тенденцією вбачаємо невиявленість мотиву «ініціативності», що особливо може позначатися на рівні показників навчальної успішності.

Наступною методикою, яку ми використали для діагностики навчальної мотивації школярів,- є методика Матюхіної. Для збільшення наочності результати представлені на рис.3).

Отже, з отриманих даних можемо побачити, що в учнів домінують такі мотиви: самовизначення і самовдосконалення (64% в учнів 8 класу та 76,6% в учнів 9 класу) та мотив досягнення успіху (52% в учнів 8 класу та 66,6 в учнів 9 класу).

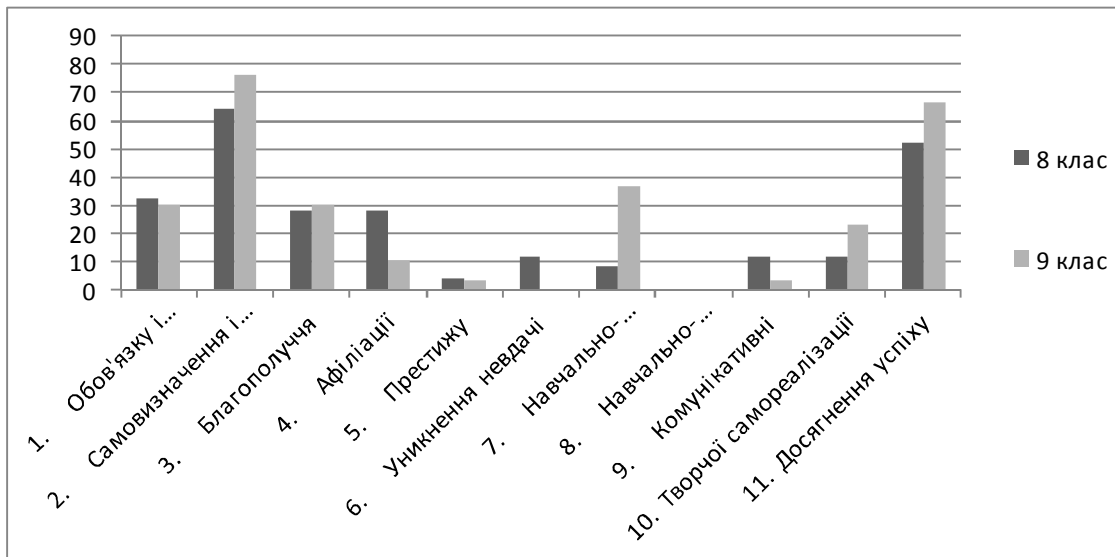

Рис.3 Показники дослідження за методикою М.В. Матюхіної в модифікації Н.Ц. Бадмасва учнів 8-9 класів (у %)

Мотив «самовизначення і самовдосконалення» виражений в 64% учнів 8 класу та 76,6% учнів 9 класу це означає, для того щоб самовизначитися в житті, учень повинен проявити свідомість, активність і відповідальність за своє життя, оскільки від цього залежить його спосіб життя. У підлітковому віці незалежно від власного бажання учень постає перед обов'язковим вибором – вибором професії, від вирішення якого буде залежати його майбутнє. Потреба у самовизначенні та самореалізації підлітка в 9 класі обумовлюється специфічними внутрішніми умовами розвитку: формуванням світогляду як узагальненої форми самосвідомості, що виявляється у прагненні підійти до себе з позицій, декларованих у суспільстві і фактично пануючих у ньому цінностей. Мотив «досягнення успіху» домінує у 52% восьмикласників та 66,6% дев'ятикласників, що свідчить про те, що учні вчаться для того щоб досягнути певного успіху у тій чи іншій сфері життєдіяльності.

Також можемо побачити негативну тенденцію навчально-пізнавального мотиву націленого на процес навчання 0%, мотиву престижу – 4% у 8 класу та 3,3% у 9 класу. Невираженість навчально-пізнавального мотиву спрямованого на процес діяльності в досліджуваних може спричинити виникнення тенденції до зниження рівня поточної успішності учнів. Також переважання середнього рівня успішності в 9 класі може бути спричинене абсолютним 0 в показнику даного мотиву.

Отже, проаналізувавши дану методику можемо виокремити наступні тенденції:

- У 8 класі мотив «самовираження та самовдосконалення» має показник 64% що є досить високим показником та мотив «обов'язку та відповідальності» 32% також має високе значення. Що характеризує навчальну діяльність учнів із позитивної сторони, вони дійсно усвідомлюють свій основний обов'язок вчитися. Вираженість цього мотиву можна побачити на результатах успішності учнів 8 класу. Негативними тенденціями є невираженість мотивів «навчально-пізнавальні (процес діяльності)» - 0% та «престижу» 4% у подальшому слабка вираженість цих мотивів може спричинити появу низьких показників рівня знань у учнів.

- В учнів 9 класу можемо виокремити домінування таких стійких мотивів як «самовираження та самовдосконалення» - 76,6% та «досягнення успіху» - 66,6. Вищий показник мотиву «самовираження та самовдосконалення» в 9 класі зумовлений на нашу думку тим що учні самовизначилися з майбутньою професією і стараються досягти успіху в поставлених перед собою цілях. Можемо прослідкувати негативну тенденцію до слабкого вираження мотиву «престижу» - 3,3. Оскільки здобуття освіти супроводжується здобуттям певного статусу невираженість цього мотиву може негативно позначитися на майбутній навчальній діяльності. Також негативну тенденцію має «навчально-пізнавальний (процес діяльності)» значення мотиву складає 0%. Виходячи з цього можемо

говорити, що невираженість цього мотиву в 9 класі спричинило низький рівень успішності.

Для досягнення поставленої мети представимо кореляційний аналіз здійснений в програмі SPSS Statistics 17.0. В результаті аналізу ми отримали матрицю

кореляцій, за допомогою якої визначили зв'язок навчальної успішності та мотивації підлітків на статистично значимому рівні ($P < 0,05$). В програмі ми використали коефіцієнт кореляції Пірсона (r).

Узагальнені дані кореляційного аналізу представлені в таблиці (див. табл.1).

Таблиця 1

Узагальнені дані кореляційного аналізу

Шкала 1	Шкала 2	R
1. Пізнавальний мотив (методика Гербачевського)	Рейтинг	0,4
2. Змагальний мотив (методика Гербачевського)	Рейтинг	0,38
3. Мотив зміни діяльності (методика Гербачевського)	Рейтинг	-0,3
4. Оцінка рівня досягнутих результатів (методика Гербачевського)	Рейтинг	0,398
5. Самоінтерес(тест-опитувальник самоставлення В. В. Століна)	Рейтинг	0,41

Отже, проаналізуємо зв'язок отриманих мотивів із навчальною успішністю підлітків.

«Пізнавальний мотив» корелює із навчальною успішністю на рівні значимості – (0,4). «Змагальний мотив» корелює із навчальною успішністю на рівні значимості – (0,38).

Можемо побачити, що абсолютне значення коефіцієнта перевищує 0,3, тож можемо говорити про прямий, помірний зв'язок між пізнавальним мотивом та навчальною успішністю. Тобто, чим більше виражений буде в учня пізнавальний мотив, тим більша може бути його навчальна успішність. І навпаки, чим більша успішність, тим більший буде пізнавальний мотив, що буде спонукати учня до пізнання чогось нового, саморозвитку та самовдосконалення. Також можемо побачити прямий, помірний зв'язок між змагальним мотивом та успішністю. Тобто підвищення показників успішності пов'язане із проявом їх змагальності, бажанням до першості.

«Мотив зміни діяльності» корелює із навчальною успішністю на рівні значимості – (-0,3). В такому випадку можемо стверджувати про обернений, помірний зв'язок між мотивом зміни діяльності та успішністю учнів. Тобто значне розосередження учнів на різних видах діяльності може вплинути на зниження їх навчальної успішності.

«Мотив оцінка рівня досягнутих результатів» корелює із навчальною успішністю на рівні значимості – (0,398). Можемо стверджувати про помірний, прямий зв'язок мотиву оцінки рівня досягнутих результатів із успішністю підлітків. Тобто адекватна оцінка рівня досягнутих результатів, їх аналіз впливає на успішність учнів.

Також прослідковується помірний, прямий зв'язок успішності із шкалою «самоінтерес» на рівні значимості (0,41). Це означає що висока навчальна успішність несе за собою високий рівень самоінтересу. Водночас, чим вищий самоінтерес підлітків, тим тенденція успішності буде зростати. Це відображає міру близькості учня до самого себе, зокрема інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватися з собою «на рівних», впевненість у своїй цікавості для інших.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі отриманих результатів, спостерігаємо необхідність у розвитку мотиваційної сфери підлітків, з метою покращення їх навчальної успішності. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у підборі системи тренінгових вправ, спрямованих на розвиток внутрішньої та пізнавальної мотивації підлітків.

Список використаних джерел

1. Володарська О. Вивчення мотивації навчальної діяльності підлітків / О. Володарська // Психолог. – 2013. – №17. – С.33-42.
2. Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації : збірник методик / Л. Дзюбко, Л. Гриценко. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

3. Драганчук Т. Мотивація підлітків до навчання в школі / Т. Драганчук // Основи здоров'я. – 2014. – №7. – С.2-8.
4. Заброцький М. М. Основи вікової психології : Навч. посіб. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України / М. М. Заброцький. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2001. – 112 с.
5. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : Рекомендовано МОНУ як навч. посібник для студ. ВНЗ / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – Вид. 2-е, доповнене. – К : Каравела, 2007. – 400 с.

References

1. Volodarska O (2013). Vyvchennia motyvatsii navchalnoi diialnosti pidlitkiv [Studying of teenager's education work motivation]. Psykholoh., 17, 33-42 (in Ukrainian).
2. Dziubko L. (2011) Diahnostyka navchalnoi motyvatsii : zbirnyk metodyk [Educational motivation diagnosis(detection): digest of methodologies.]. K. (in Ukrainian).
3. Drahanchuk T. (2014) Motyvatsiia pidlitkiv do navchannia v shkoli [Teenager's motivation for studying at school]. Osnovy zdorovia, 7, 2-8 (in Ukrainian).
4. Zabrotskyi M. M. (2001) Osnovy vikovoi psykholohii : Navch. posib. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy [Basis of age-based psychology]. Ternopil : Navchalna knyha-Bohdan (in Ukrainian).
5. Skrypchenko O. V. (2007) Vikova ta pedahohichna psykholohiia : Rekomendovano MONU yak navch. posibnyk dlia stud. VNZ [Age-based and pedagogical psychology]. K : Karavela (in Ukrainian).

SUMMARY

*Almashi S., a senior teacher of psychology department
Kostiu S., candidate of psychology sciences,
docent in psychology department*

RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL DESCRIPTIONS OF EDUCATIONAL TEENAGERS'SUCCESS

The theoretical analysis of psychological descriptions of educational teenagers'success is carried out in the article. Factors of educational success and unsucces of teenagers are analysed. The features of educational motivation and her influence on success of teenagers are described too. Presented methodologies of research of psychological descriptions of educational teenagers' success, such as: test-questionnaire of self-attitude (V.V.Stolina), level mark of achievement – the structure of motivation (V.K. Herbachevskyi). For the achievement of the aim a cross-correlation analysis is presented and carried out in the programme SPSS Statistics 17.0. As a result of analysis the matrix of correlations is got. The coefficient of correlation of Pirsona is used in the programme. The brain activity of teenagers are large. The possibilities develop during the activity . It causes positive emotions. Success and unsucces influence on motivation of the study. Marks play an important role. Coincidence estimations and self-appraisals it is important for emotional prosperity of teenager. In other case inevitable internal discomfort and even conflict will be in the future. Taking into account the physiology features of age, it is possible to understand extreme emotional changeability of teenagers. On the basis of the got results a necessity is traced for development of motivational sphere of teenagers, with the purpose of improvement to educational progress. It is indicated on the prospect of subsequent researches, which consists in the selection of the system of exercises and direct on development of internal and cognitive motivation of teenagers.

Keywords: educational progress, factors of educational progress, unprogress of teenagers, educational motivation, self-appraisal of teenagers.

Дубчак Г., доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (м. Київ)
Сердюк Л., доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати Інституту психології імені Г. С. Костюка (м. Київ)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті обґрунтовано актуальність вивчення проблеми професійної стресостійкості фахівців соціономічних професій. Розкрито зміст поняття «професійна стресостійкість». Описано процедуру дослідження з використанням методики експрес-діагностики рівня психоемоційної напруги (О.Копіна, К.Суслова, Є.Заїкін, 1995) та Бостонського тесту стресостійкості. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей стресостійкості і психоемоційної напруги у студентів, що навчаються за соціономічними професіями та працюючих фахівців. Визначено спільні та відмінні особливості стресостійкості майбутніх та працюючих фахівців різних соціономічних професій. Виявлено, що студенти більше задоволені своїм здоров'ям, умовами життя, рівнем задоволення основних життєвих потреб та життям в цілому, ніж фахівці. Однак фахівці характеризуються високою стресостійкістю порівняно зі студентами. Виявлені відмінності є істотними статистично.

Ключові слова: професійна підготовка, соціономічні професії, стресс, професійна стресостійкість, рівень психічної напруги.

В статті обґрунтовано актуальність изучения проблемы профессиональной стрессоустойчивости специалистов социономических профессий. Раскрыто содержание понятия «профессиональная стрессоустойчивость». Описана процедура исследования с использованием методики экспресс-диагностики уровня психоемоционального напряжения (О.Копина, К.Суслова, Е.Заикин, 1995) и Бостонского теста стрессоустойчивости. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей стрессоустойчивости и психоемоционального напряжения у студентов, обучающихся по социономических профессиям и работающих специалистов. Определены общие и отличительные особенности стрессоустойчивости будущих и работающих специалистов различных социономических профессий. Выведено, что студенты больше довольны своим здоровьем, условиями жизни, уровнем удовлетворения основных жизненных потребностей и жизнью в целом, чем специалисты. Однако специалисты характеризуются высокой стрессоустойчивостью сравнению со студентами. Выявленные различия являются существенными статистически.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, социономических профессии, стресс, профессиональная стрессоустойчивость, уровень психического напряжения.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Вміння успішно справлятися зі стресом і зводити до мінімуму його негативний вплив є важливим для кожної людини. Передусім, рівень психологічної стійкості особистості виявляється в її трудовій діяльності, адже стресостійкість визнається одним із факторів, що впливає на ефективність професійної діяльності. З іншого боку, успішна професійна діяльність є основою повноцінного переживання самореалізації, що впливає на задоволеність життям в цілому, на психологічну стійкість.

Особливого значення стійкість до стресу набуває для фахівців соціономічних професій, трудова діяльність яких є одним з найбільш напружених в психологічному

плані видів трудової активності.

До соціономічних, за визначенням Є. О. Климова, належать професії, пов'язані з:

- вихованням, навчанням людей (вихователь, учитель);
- медичним обслуговуванням (лікар, фельдшер, медсестра,);
- побутовим обслуговуванням (продавець, перукар, офіціант);
- інформаційним обслуговуванням (бібліотекар, екскурсовод);
- захистом суспільства і держави (юрист, міліціонер, інспектор, військовослужбовець) [2].

До цієї групи належать також професії, в яких людині доводиться виконувати роботу не в стабільних, а в особливих та екстремальних умовах праці

(військовослужбовець, міліціонер та ін.).

Особливими у психології називають такі умови, коли діяльність фахівця пов'язана з епізодичною, тобто непостійною, дією екстремальних факторів. До особливих умов праці належать: невизначена ситуація, ситуація з ускладненими умовами, ситуація готовності до екстреної дії, ситуація зі зміненими умовами, ситуація ризику [5]. У ситуації з екстремальними умовами має місце постійний вплив екстремальних факторів (брак часу, перевантаження складними завданнями, перенасиченість інформацією та ін.).

На перший погляд, професії цього типу відрізняються відсутністю жорстких і єдиних вимог до самого процесу професійної діяльності, одночасно з цим до представників соціономічних професій висуваються підвищені вимоги.

Варто зазначити, що до фахівців будь-якої професії висуваються вимоги двох типів: професійні та психологічні. До професійних вимог можна віднести перелік знань, умінь і навичок, які фіксуються в кваліфікаційній характеристиці або моделі фахівця. Вони забезпечуються спеціальною (предметною) підготовкою людини в середньому або вищому навчальному закладі.

Психологічні вимоги присутні у всіх професіях, забезпечуючи засвоєння і виконання багатьох професійних функцій. У переважній більшості випадків їхня присутність невидима. Однак у соціономічних професіях психологічна відповідність виступає ключовим моментом як на етапі входження людини в діяльність, так і на етапі професійної діяльності. Власне, професії цього типу ставлять високі вимоги до психіки людини, оскільки вони передбачають інтенсивну взаємодію (спілкування) з широким колом різних людей.

У зв'язку з цим, гостро постає питання про своєчасну профілактику і корекцію постстресових станів та професійного вигорання, які, в першу чергу, мають ґрунтуватися на повноцінній діагностиці їх ранніх проявів, а також на виявленні індивідуальної схильності конкретної людини до розвитку дистресу і характерних для неї стратегій подолання складних життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день налічується достатня кількість наукових праць, присвячених питанням професійної підготовки майбутніх фахівців (О. Ф. Бондаренко, Т. М. Буякас, І. В. Волженцева, Н. Ю. Воляннюк, О. М. Кокун, М. В. Савчин, Т. М. Титаренко та ін.). Проте у працях, в яких досліджувались питання професійної підготовки фахівців соціономічних професій (А. М. Акбава, Н. О. Антонова, А. І. Артеменко, Т. О. Афанасьєва, К. В. Бабак, Л. І. Дябел, О. А. Кириленко, О. В. Лозгачова, Л. М. Мітіна, О. Б. Полякова, С. В. Субботін) представлено лише окремі аспекти цієї проблеми. Проблеми підвищення стресостійкості, як професійно важливої якості фахівців цих професій, висвітлено недостатньо, хоча вона стоїть досить гостро. Не вивченими залишаються механізми становлення професійної стресостійкості фахівців соціономічних професій. Недостатньо вивчено також і вплив індивідуально-типологічних характеристик, особистісних властивостей фахівців з різним рівнем стресостійкості. Така тенденція свідчить про недостатню увагу, яку приділяють дослідники цій проблематиці і обумовлює наявність прогалини в підготовці спеціалістів соціально-орієнтованих професій.

Метою дослідження став порівняльний аналіз психологічних характеристик стресостійкості студентів та фахівців соціономічних професій, що допоможе зрозуміти механізми становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій.

Виклад основного матеріалу. Професійну стресостійкість ми розглядаємо, ґрутуючись на методології системного підходу, що дозволяє говорити про структуру психічної реальності – людина – професійне середовище, яка, в загальних рисах, розглядається як динамічне ціле [1, 4]. Тому вважаємо, що професійна стресостійкість є інтегральною якістю фахівця як суб'єкта діяльності та необхідна для ефективного здійснення будь-якої професійної діяльності. І навпаки, оволодіння фахівцем спеціальними вміннями, зумовленими специфікою різних компонентів діяльності, підвищує рівень його стресостійкості.

Виходячи з цього, професійну стресостійкість можна визначити як здатність людини протистояти негативному впливу стресових факторів професійної діяльності, зумовлену індивідуальним комплексом її вроджених і набутих властивостей та процесів, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети трудової діяльності в складній емоціогенній ситуації [1]. Зі сказаного вище випливає, що професійна стресостійкість є окремим проявом психічної стійкості, що виявляється під час дії професійних стресових факторів і їх специфічність буде визначатися конкретним видом професійної діяльності.

З метою вивчення психологічних характеристик стресостійкості студентів та фахівців різних соціономічних професій нами було проведено емпіричне дослідження, у якому взяло участь 198 студентів середніх та вищих навчальних закладів Чернівців та 214 фахівців, що працюють за різними соціономічними професіями; всього – 412 осіб. Студенти вузів склали 113 чоловік, а професійних училищ – 85 осіб. Вони навчаються за наступними професіями: фельдшер, медична сестра, продавець, офіціант, бармен, перукар, вчитель історії, юрист, соціальний педагог, психолог, вчитель початкових класів, вихователь дошкільної установи, філолог, лікар. Вибірку працюючих фахівців склали: вчителі початкових класів, вчителі-предметники, вихователі дитячих садків, помічники вихователя, завідувачі дитячого садка, психологи, соціальні педагоги, керівники департаментів, офіціанти, майстри манікюру, медсестри, продавці, юристи, лікарі.

Вік досліджуваних – від 15 до 47 років ($M=21,91$; $\sigma=5,69$). Середній вік фахівців ($M=24,43$; $\sigma=5,58$) є істотно вищим, ніж студентів ($M=19,19$; $\sigma=4,22$) ($p \leq 0,001$). Серед досліджуваних було 104 чоловіків та 308 жінок.

У дослідженнях було використано методики експрес-діагностики рівня психоемоційної напруги (О.Копіна, К.Суслова, Є.Заїкін) та Бостонський тест стресостійкості [3; 6].

Методики діагностики рівня психоемоційної напруги включають в себе батарею тестів експрес-діагностики рівня психосоціального стресу Л.Рідера та

діагностики пов'язаних з ним факторів: самооцінки здоров'я; задоволеності життям; задоволеності умовами життя; задоволення основних життєвих потреб. Шкалу стресу Л.Рідера ми застосували для оцінки ступеня психоемоційної напруги студентів у міжособистісних стосунках, під час виконання повсякденних обов'язків, навчання. Бостонський тест стресостійкості спрямований на вивчення стилю життя та виявлення стресостійкості особистості.

Результати перевірки психометричних властивостей використаних методик свідчать про їх високу надійність, специфічність, чутливість і валідність.

В дослідженні використано стандартизовані методи статистичної обробки даних: описову статистику (середнє, стандартне відхилення, частоти), однофакторний дисперсійний аналіз для незалежних груп із застосуванням програми SPSS версія 21.00. Перевірка нормальності розподілу даних здійснювалася на основі тесту Колмогорова-Смирнова. Розподіл за всіма шкалами є нормальним ($p > 0,05$).

Порівняльний аналіз рівнів задоволення здоров'ям, життям, умовами життя та основних життєвих потреб студентів та фахівців соціономічних професій.

Проаналізуємо, передусім, рівень самооцінки здоров'я сучасних студентів, адже, на думку авторів методики, низька самооцінка здоров'я пов'язана з підвищеним рівнем стресу, низькими показниками задоволення життям. Дані, наведені нижче на рис. 1 та у таблиці 1. показують, що сучасні студенти, в основному, задоволені своїм здоров'ям, оцінюючи його стан як добрий або дуже добрий. Не виявлено студентів, які б оцінювали стан власного здоров'я як дуже поганий.

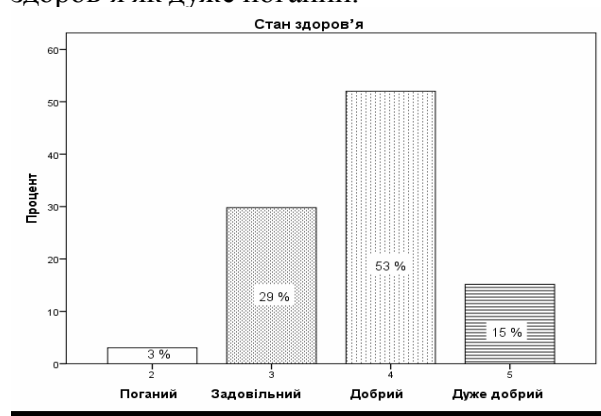

Рис. 1. Кількісні показники задоволення студентів власним здоров'ям (%)

Також для сучасних українських студентів як вищих, так і середніх навчальних закладів, характерними є високий рівень задоволення життям, умовами життя та основних життєвих потреб, незважаючи на складні соціально-економічні умови в країні. Однак

порівняльний аналіз отриманих даних за типами навчальних закладів показав, що студенти закладів вищої освіти більше задоволені життям в цілому, але менше умовами життя і рівнем задоволення основних потреб, порівняно зі студентами професійних училищ.

Таблиця 1

Показники методик за типами навчальних закладів (N=198)

Показники		Студенти ЗПО	Студенти ЗВО
Рівні задоволення здоров'ям	М	3,82	3,77
	σ	0,83	0,65
Рівні задоволення життям в цілому	М	6,93	8,83
	σ	4,14	4,43
Рівні задоволення умовами життя	М	57,59	53,53
	σ	6,79	6,68
Рівні задоволення основних життєвих потреб	М	47,06	44,54
	σ	4,01	5,49

Примітки: ЗПО – заклад професійної освіти, ЗВО – заклад вищої освіти.

Однофакторний дисперсійний аналіз для незалежних груп показав, що за усіма досліджуваними шкалами вибірки студентів закладів вищої та професійної освіти статистично відрізняються між собою:

- задоволення життям в цілому: $t(196)=3,07$; $p \leq 0,01$; $d \text{ Cohena}=0,44$;
- задоволення умовами життя: $t(196)=4,19$; $p \leq 0,001$; $d \text{ Cohena}=0,59$;
- задоволення основних життєвих

потреб: $t(196)=3,73$; $p \leq 0,001$; $d \text{ Cohena}=0,53$.

Порівняльний аналіз отриманих даних за статтю не виявив статистично значущих відмінностей між хлопцями та дівчатами ($p \geq 0,05$).

Далі ми порівняли отримані за методикою Л. Рідера результати з дослідженнями фахівців, що працюють за соціономічними професіями. Результати аналізу представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз стресостійкості студентів та фахівців за методикою Л. Рідера (N=412)

Показники	Студенти		Фахівці	
	М	σ	М	σ
Рівні задоволення здоров'ям	3,79	0,72	3,27	0,63
Рівні задоволення життям в цілому	8,02	2,40	6,38	3,63
Рівні задоволення умовами життя	55,27	7,01	48,92	5,93
Рівні задоволення осн. життєвих потреб	45,62	5,04	41,89	5,53

На основі критерію t-Student встановлено, що за усіма досліджуваними шкалами вибірки студентів та фахівців статистично відрізняються між собою:

- задоволення здоров'ям – $t(410)=7,63$; $p \leq 0,01$; $d \text{ Cohena}=0,76$;
- задоволення життям в цілому – $t(410)=3,25$; $p \leq 0,001$; $d \text{ Cohena}=0,32$;
- задоволення умовами життя – $t(410)=9,88$; $p \leq 0,001$; $d \text{ Cohena}=0,98$;
- задоволення основних життєвих потреб – $t(410)=7,14$; $p \leq 0,001$; $d \text{ Cohena}=0,71$.

Порівняльний аналіз отриманих даних показав, що студенти більше задоволені своїм здоров'ям ($M=3,79$; $\sigma=0,72$), ніж фахівці ($M=3,27$; $\sigma=0,63$). Також вони більше задоволені умовами життя та рівнем

задоволення основних життєвих потреб, ніж фахівці (див. табл. 1-2). Критерій d Cohena за названими шкалами знаходиться в межах від 0,71 до 0,98, що свідчить про сильний зв'язок між групами студентів і фахівців та досліджуваними шкалами ($p \leq 0,01$).

Також студенти більше задоволені життям в цілому. Виявлені відмінності можна пояснити особливостями вікового розвитку досліджуваних.

Порівняльний аналіз рівнів психосоціального стресу студентів за показниками тесту Л. Рідера.

Результати дослідження, наведені у таблиці 3 свідчать про те, що за рівнем психосоціального стресу досліджувані групи студентів істотно відрізняються між собою: $t(196)=2,66$; $p \leq 0,01$; $d \text{ Cohena}=38$ (див. табл. 3).

Таблиця 3

Показники психосоціального стресу студентів за типами навчальних закладів (N=198)

Показники		Студенти ЗПО	Студенти ЗВО
Шкала психосоціального стресу	М	1,32	1,11
	σ	0,60	0,50

Примітки: ЗПО – заклад професійної освіти, ЗВО – заклад вищої освіти.

Наведені вище результати дослідження свідчать про те, що у студентів закладів вищої освіти (M=1,11; σ=0,50) рівень психосоціального стресу є достовірно нижчим, ніж у студентів закладів середньої освіти (M=1,32; σ=0,60).

Частотний аналіз результатів дослідження рівня психосоціального стресу за статтю, наведений у таблиці 4, показав, що для половини чоловіків (55 %)

характерний низький рівень психосоціальної напруги, для 37 % – низький і лише для 8 % чоловіків характерний високий рівень стресу. Схожа статистика виявлена у дівчат: переважаючим рівнем психоемоційної напруги для 52 % студенток є середній, низький – для 43 %, високий – лише для 5 %.

Таблиця 4

Показники с психосоціального стресу студентів за статтю (%) (N=198)

Рівень	Хлопці	Дівчата
Низький	37	43
Середній	55	52
Високий	8	5

На основі критерію t-Student встановлено, що за рівнем психоемоційної напруги досліджувані групи дівчат та хлопців статистично відрізняються між собою: $t(196)=-1,97$; $p \leq 0,05$; $d \text{ Cohena}=0,28$. Для хлопців – M=1,12; σ=0,52, тоді як для дівчат – M=1,27; σ=0,58. Це означає, що рівень психосоціального стресу у хлопців істотно вищий, ніж у дівчат.

Порівняльний аналіз проаналізованих вище результатів дослідження з дослідженнями фахівців, що працюють за соціономічними професіями показав, що за рівнем психосоціального стресу вибірки студентів та фахівців статистично відрізняються між собою: $t(410)=-2,89$; $p \leq 0,01$; $d \text{ Cohena}=0,28$ (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Порівняльний аналіз стресостійкості студентів та фахівців за методикою Л. Рідера (N=412)

Показники	Студенти		Фахівці	
	М	σ	М	σ
Шкала психосоціального стресу	1,20	0,56	1,37	0,57

Аналіз отриманих даних на основі критерію t-Student показав, що рівень психосоціального стресу виявився вищим у фахівців (M=1,37; σ=0,57), ніж у студентів (M=1,20; σ=0,56) ($p \leq 0,01$). Виявлені відмінності можна пояснити особливостями вікового розвитку досліджуваних.

Порівняльний аналіз рівня стресостійкості студентів та фахівців за Бостонським тестом стресостійкості

Наступним кроком нашого дослідження став порівняльний аналіз рівня стресостійкості студентів. Для цього ми використали Бостонський тест стресостійкості. Результати аналізу представлено на рис. 2.

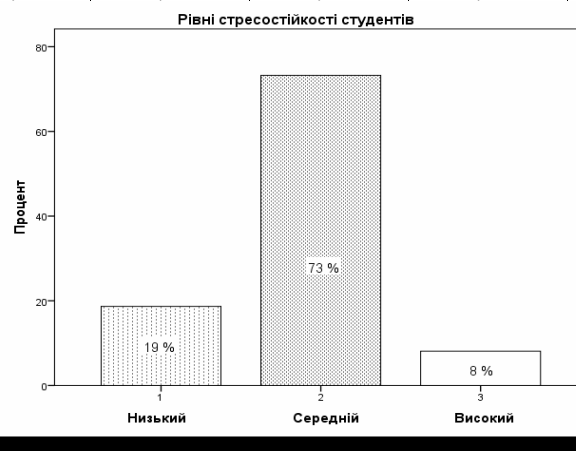

Рис. 2. Розподіл досліджуваних за рівнями стресостійкості (%)

Наведені вище дані свідчать про те, що для більшості сучасних студентів характерним є середній рівень

Питання психології

стресостійкості, низький властивий близько 19 % студентів, а високий – лише 8 %. Слід зазначити, що студенти з низьким рівнем стресостійкості можуть потребувати

психологічної допомоги.

Наступним кроком нашого аналізу було порівняння досліджуваних груп студентів за статтю (див. табл. 6).

Таблиця 6

Аналіз стресостійкості студентів за статтю (N=198)

Рівень	Хлопці			Дівчата			p
	%	M	σ	%	M	σ	
Низький	17	54,44	3,52	20,5	58,05	7,08	0,91
Середній	78	36,45	7,99	68,5	36,33	8,75	
Високий	5	15,60	4,27	11	15,55	4,78	

Дані частотного аналізу показують, що для більшості хлопців і дівчат властивим є середній рівень стресостійкості, хоча серед дівчат більше осіб з високим і низьким рівнями стресостійкості, однак ці відмінності статистично не значущі ($p \geq 0,05$).

Наведені у табл. 7 дані показують, що спільним для сучасних студентів закладів

вищої та середньої освіти є домінування середнього рівня стресостійкості, однак його відсоток значно вищий серед студентів вузів, ніж училищ (відповідно 65 % та 80 %). Виявлено також, що студентів з низьким рівнем стресостійкості значно більше серед студентів закладів середньої освіти, ніж ЗВО (відповідно 35 % і 6 %).

Таблиця 7

Аналіз рівнів стресостійкості студентів вищих та середніх навчальних закладів (N=198)

Рівень	ЗПО				ЗВО				t	p
	N	%	M	σ	N	%	M	σ		
Низький	30	35	56,93	6,36	7	6	54,57	4,15	-9,93	0,001
Середній	55	65	41,64	6,56	90	80	33,19	7,68		
Високий	0	0	0	0	16	14	15,56	4,48		

Примітки: ЗПО – заклад професійної освіти, ЗВО – заклад вищої освіти.

Тривожним фактом є відсутність студентів з високим рівнем стресостійкості серед учнів професійних училищ, натомість серед студентів закладів вищої освіти їх близько 14 %. Аналіз критерію t-Student показав статистичну значущість виявлених відмінностей: рівень стресостійкості студентів закладів вищої освіти є істотно вищим ($M=32,02$, $\sigma=9,78$), ніж студентів закладів середньої освіти ($M=47,04$, $\sigma=11,05$).

Важливим кроком нашого дослідження стало порівняння рівня стресостійкості студентів та працюючих фахівців. Результати проведеного аналізу представлено в табл. 8 та на рис. 3.

Таблиця 8

Рівні стресостійкості студентів та фахівців (N=412)

Показники	Студенти		Фахівці		t	p
	M	σ	M	σ		
Стресостійкість	38,46	12,87	30,83	9,43	6,81	0,001

Наведені результати порівняльного аналізу стресостійкості студентів та фахівців показали суттєві відмінності між ними в кількісних проявах досліджуваних з низьким і високим його рівнями. У студентів домінуючим є середній рівень стресостійкості, у фахівців – високий. Тобто 50,5 % фахівців характеризуються високою стресостійкістю, тоді як серед студентів цей показник становить лише 28,3% вибірки. Близько 18,7 % студентів властива низька стресостійкість, тоді як серед фахівців стресонестійких менше 1 %.

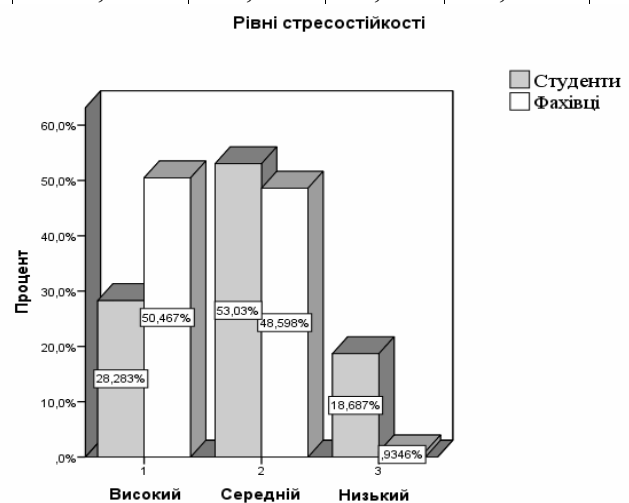

Рис. 3. Розподіл досліджуваних за рівнями стресостійкості (%)

Аналіз отриманих даних на основі критерію t-Student показав, що виявлені відмінності є статистично значущими: $t(410)=6,81$, $p<0,001$. Слід наголосити, що при інтерпретації отриманих даних за Бостонським тестом стресостійкості слід враховувати зворотну залежність: чим вищий показник, тим нижчою є стресостійкість. Це означає, що рівень стресостійкості фахівців ($M=30,83$, $\sigma=9,43$) є істотно вищим, ніж у студентів ($M=38,46$, $\sigma=12,87$). Аналіз критерію d Cohena=0,72 показав виражену залежність між рівнем стресостійкості та групами досліджуваних.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На основі узагальнення викладеного вище можна зробити наступні висновки:

Для сучасних українських студентів закладів вищої та середньої освіти характерним є високий рівень задоволення життям, умовами життя та основних життєвих потреб. Однак, студенти ЗВО більше задоволені життям в цілому, але менше умовами життя і рівнем задоволення основних потреб, порівняно зі студентами закладів середньої освіти. Аналіз даних дослідження за статтю не виявив істотних статистично відмінностей за досліджуваними шкалами. З'ясовано, що

студенти більше задоволені своїм здоров'ям, умовами життя, рівнем задоволення основних життєвих потреб та життям в цілому порівняно з фахівцями.

За рівнем психоемоційної напруги досліджувані групи істотно статистично відрізняються між собою: у студентів закладів вищої освіти рівень психосоціального стресу є достовірно нижчим, ніж у студентів закладів середньої освіти. Також встановлено, що рівень психосоціального стресу у хлопців істотно статистично істотно вищий, ніж у дівчат. З'ясовано, що працюючі фахівці характеризуються значно вищою стресостійкістю, порівняно зі студентами.

Таким чином, результати аналізу свідчать про те, що стресостійкість є професійно важливою якістю фахівців соціономічних професій, а її становлення є необхідною умовою ефективної професійної діяльності.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо дослідження психологічних особливостей прояву професійної стресостійкості на різних вікових етапах професійного розвитку фахівця, зокрема, у відповідності до шляху досягнення фахівцем професіоналізму.

Список використаних джерел:

1. Дубчак Г.М. Розуміння професійної стресостійкості у психологічній літературі / Г. М. Дубчак // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Вип. 649. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. університет, 2014. – С.39-47
2. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 199 с.
3. Копина О. С. Экспресс-диагностика уровня психоэмоционального напряжения и его источников / О. С. Копина, Е. А. Суслова, Е. В. Заикин. – Вопросы психологии. – № 3. – 1995. – С. 119-132.
4. Сердюк Л.З. Мотивація учіння особистості як детермінований та самодетермінований феномен // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ» Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20, ч.2. – 248 с. – С.93-102.
5. Tomaszewski T. Człowiek w sytuacji / T. Tomaszewski // Psychologia ; [red. Tadeusz Tomaszewski]. – Warszawa : PWN, 1975. – 891 s.
6. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции / Ю.В. Щербатых. – СПб.: Питер, 2006. – 256 с.

References

1. Dubchak G.M. Rozuminnya profesijnoyi stresostijkosti u psy`xologichnij literaturi / G. M. Dubchak // Naukovy`j visny`k Chernivecz`kogo universy`tetu : Zbirny`k naukovy`x prac`. – Vy`p. 649. Pedagogika ta psy`xologiya. – Chernivci : Chernivecz`ky`j nacz. universy`tet, 2014. – S.39-47
2. Kly`mov E. A. Vvedeny`e v psy`xology`yu truda / E. A. Kly`mov. – M. : Y`zd-vo Mosk. un-ta, 1988. – 199 s.

3. Копы́на О. С. Экспресс-диагностика уровня психомосы'al'nogo napryazhen'ya y' ego y'stochny'kov / O. S. Kopýna, E. A. Suslova, E. V. Zay'ku'n. – Вопросы psy'xology'y'. – # 3. – 1995. – S. 119-132.
4. Serdyuk L.Z. Moty'vaciya uchinnyya osoby'stosti yak determinovany'j ta samodeterminovany'j fenomen // Zbirny'k naukovy'x prac'z': filosofiya, sociologiya, psy'xologiya. – Ivano-Frankivs'k: Vy'd-vo DVNZ» Pry'karpats'ky'j nacional'ny'j universy'tet imeni Vasy'lya Stefany'ka», 2015. – Vy'p. 20, ch.2. – 248 s. – S.93-102.
5. Tomaszewski T. Człowiek w sytuacji / T. Tomaszewski // Psychologia ; [red. Tadeusz Tomaszewski]. – Warszawa : PWN, 1975. – 891 s.
6. Shherbaty'kh Yu.V. Psy'xology'ya stressa y' metody korrekcy'y' / Yu.Z. Shherbaty'kh. – SPb.: Py'ter, 2006. – 256 c.

SUMMARY

Dubchak G., Dr. of Science (Psychology)

Serdiuk L., Dr. of Science (Psychology), Professor

COMPARATIVE ANALYSIS OF STRESS RESISTANCE FEATURES OF STUDENTS AND SPECIALISTS OF SOCIONOMIC PROFESSIONS

The article substantiates the relevance of studying the problem of professional stress resistance of specialists of socionomic professions. The content of the concept "professional stress-resistance" is explained. The article describes the procedure of the study with the use of the method of express diagnostics of the level of psychoemotional tension (O.Kopina, K.Suslova, E.Zaikin, 1995) and the Boston stress-resistance test.

The paper presents the results of the empirical study of the features of stress and psycho-emotional tension among students of socionomic profile and working professionals. There were determined the common and distinctive features of stress resistance of future and working specialists of various socionomic professions.

It is revealed that modern Ukrainian students from higher and secondary educational institutions have a high level of satisfaction with life, living conditions and basic vital needs. However, university students are more satisfied with life in general, but less with living conditions and the level of satisfaction of their basic needs compared with students in secondary education. Analysis of the survey data showed no statistically significant differences between genders. It has been found that students are more satisfied with their health, living conditions, and the level of satisfaction of their basic needs and life in general compared with specialists.

By the level of psycho-emotional tension the study groups vary significantly: among students of institutions of higher education the level of psychosocial stress is significantly lower than among students of secondary education institutions. It was also found that the level of psychosocial stress is significantly higher among boys than among girls. It was revealed that working specialists are featured by significantly higher stress resistance in comparison to students.

The results of the analysis indicate that stress is a professionally important quality of specialists of socionomic professions, and its formation is a prerequisite for effective professional activity.

Keywords: professional training, socionomic professions, stress, professional stress, level of mental tension.

Колесніченко О., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник, начальник НДІ
морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності НГУ
НДЦ службово-бойової діяльності НГУ
ID ORCID: 0000-0001-6406-1935

РОЛЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ КОМБАТАНТІВ У ФОРМУВАННІ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

У статті викладено результати вивчення ролі різних складових системи саморегуляції у формуванні посттравматичних стресових реакцій у комбатантів. Обґрунтовані особистісні особливості, що сприяють та знижують показник посттравматичного стресового розладу. Представлені показники системи саморегуляції ретельно описують формування посттравматичного стресового розладу у таких типів, як "прогнозуючий небезпеку", "відкритий небезпеці", "приймаючий роль жертви", "приховуючий свій страх".

Ключові слова: саморегуляція, психічна саморегуляція, механізми саморегуляції, військовослужбовці, посттравматичний стресовий розлад, психологічна травматизація.

В статье изложены результаты изучения роли различных составляющих системы саморегуляции в формировании посттравматических стрессовых реакций у комбатантов. Обоснованные личностные особенности которые способствуют и снижают показатель посттравматического стрессового расстройства.

Представленные показатели системы саморегуляции тщательно описывают формирование посттравматического стрессового расстройства у таких типов, как "прогнозируя опасности", "открытый опасности", "принимая роль жертвы", "скрывающий свой страх".

Ключевые слова: саморегуляция, психическая саморегуляция, механизмы саморегуляции, военнослужащие, посттравматическое стрессовое расстройство, психологическая травматизация.

Актуальність теми. В умовах збройного протистояння на сході України особливого значення набуває проблема психічної стійкості до психологічної травматизації військовослужбовців учасників бойових дій. Антитерористична операція характеризується високим рівнем нервово-психічного напруження, великою відповідальністю, що посилюється в разі виконання службово-бойових завдань в умовах дефіциту часу, нерегламентованого службового часу. Службово-бойова діяльність військовослужбовців кваліфікується як дуже напружена, отже, потребує відповідного психологічного забезпечення та підготовки на всіх етапах їх діяльності. з метою зниження показника психологічної травматизації.

Аналіз наукових публікацій показав, що дослідники приділяють увагу здебільшого загальним особливостям психологічного супроводження підготовки військових фахівців у мирний час, а питання психічної саморегуляції з огляду на їх діяльність в умовах вітальної небезпеки, розроблені недостатньо і потребують більш глибокого дослідження.

Ці та інші розуміння важливості проблеми стали відправним пунктом для

детального вивчення ролі складових психічної саморегуляції військовослужбовців учасників бойових дій у формуванні посттравматичного стресового розладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми саморегуляції присвячені багато наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених [1; 3-8].

Семантичний аналіз акцентує дослідницьку увагу на тому, що термін саморегуляція складається з двох частин «само-» та «регуляція». Перша – вказує на джерело, а друга – на явище – здійснення процесу регуляції, «приведення чогось у відповідність до певних правил та норм».

В процесі історичного розвитку в понятті саморегуляція були виділені дві взаємопов'язані функції: підтримка стабільності, самозбереження системи та її адаптація до зовнішніх умов; та п'ять основних елементів контуру регулювання: (1) процес, який регулюється, (2) критерії, яким має відповідати цей процес, (3) механізм зворотного зв'язку, (4) механізм звірення поточного стану з критеріями і виявлення наявності та міри їх розбіжності,

(5) керуючий вплив на процес з метою відновлення порушеної відповідності.

На сьогодні в східній Європі можна виділити три дослідницькі групи, які будують свою роботу навколо поняття саморегуляція. Перша бере свій початок від робіт Д.О. Ошаніна і О.О. Конопкіна і представлена роботами В.І. Моросанової, О.К. Осніцкого. До основних здобутків цієї школи відносять виділення О.О. Конопкіним функціональних ланок процесу саморегуляції, введення В.І. Моросановою поняття «стиль саморегуляції», О.К. Осніцким – «регуляторний досвід» [7-8].

Роботи другої дослідницької групи ґрунтуються на ідеях Б.Ф. Ломова та представлена дослідженнями О.О. Сергієнко та Л.Г. Дикої. В них особливу увагу приділяється проблемі суб'єктності та індивідуальним особливостям суб'єкта саморегуляції; саморегуляції функціонального стану в складній професійній діяльності в екстремальних умовах; вивчаються питання образу функціонального стану та внутрішніх ресурсах людини, як суб'єкта саморегуляції. Ці дослідження стали основою для розробки багатьох програм корекції несприятливих функціональних станів, зокрема, програм представлених в роботах Г.Б. Леонової [7-8].

В третій групі дослідження ведуться під керівництвом Д.О. Леонтьєва і вони генетично пов'язані з ідеями Л.С. Виготського, Б.В. Зейгарник, О.К. Тихомирова. Спираючись на висунуті ними ідеї опосередкування Д.О. Леонтьєв розвиває ідеї смислової регуляції і вважає евристичним розглядати духовність, як вищий рівень людської саморегуляції. Особливу увагу він приділяє питанням ресурсів саморегуляції, ресурсів особистості та психологічним потенціалам та їх ролі у переживанні психологічного благополуччя особистістю. Натхнений ідеями японських дослідників саморегуляції Дж. Накамури та М. Чіксентміхайі Д.О. Леонтьєв пропонує розглядати у якості системоутворюючого елемента саморегуляції не лише ціль а й переживання.

Можливості застосування психічної саморегуляції в різних цілях, а саме регулювання діяльності в екстремальних умовах в досліджувалися в роботах - О.В. Дашкевіча; підвищення надійності

діяльності при втомі у роботах Н.Ф. Круглової; стабілізація діяльності в екстремальних умовах В.Р. Мажина. Вивчення методів саморегуляції у роботах - А.В. Алексєєва, В.А. Ананьєва, Т.І. Ахмедова, Л.П. Грімак, Е.Т. Соколової, В.М. Кандиби, А.С. Карпенко, Л.Б. Забелова та ін.), засобів тілесно-орієнтованої психотерапії – у роботах Ф. Александер, Д. Боаделла, М.Д. Лінде, А. Лоуена, В. Райха, Г.Є. Рупчева, М. Фельденкрайца та ін.; корекції психосоматичних захворювань у роботах - Д.Н. Ісаєва, Х. Лейнера, Н. Пезешкіана; використання психотехніки клієнтом і в професійній діяльності практичного психолога у працях - М.Є. Бурно, Д. Бретт, А.С. Захаревич, О.П. Ситникова, А. Річарда, Н.Ю. Хрящевої, Л.Б. Шнейдера, О.О. Юрченко та ін. [1-8].

Однак, незважаючи на значний інтерес дослідників до проблеми психічної саморегуляції, більшість робіт присвячено загальним підходам. Залишається недостатньо розробленим питання вивчення ролі складових системи психічної саморегуляції в формуванні посттравматичних стресових розладів.

Мета статті. Визначити внесок, який роблять різні складові системи саморегуляції в формуванні посттравматичних стресових реакцій у комбатантів.

Виклад основного матеріалу. Оскільки прийнято реакцію на стресові події, як вихідну точку розвитку ПТСР, пов'язувати з особливостями інтернальності, вольової організації особистості, копінг-стратегіями, стилями саморегуляції та сталими емоційними, вольовими, інтелектуальними рисами особистості, та рисами особистості, які визначають особливості ставлення до свого оточення, то в цьому дослідженні було застосовано наступні психодіагностичні методики:

- Опитувальник COPE (Ч. Карвер, М. Шейер, Д. Вентрауб);
- Методика “Психологічна безпека особистості” (І.І. Приходько);
- “Локус контролю” (в модифікації Є.Г. Ксенофоновой);
- Опитувальник “ССП-98” (стиль саморегуляції поведінки) (В. Моросанової);

– Методика “Вольова регуляція особистості” (М.С. Гуткіна, Г.Ф. Міхальченко);

– “Шкала фашизму” (антидемократичної організації особистості) (Т. Адорно, Э. Френкель-Брунsvик, Д. Левинсон, Р. Сэнфорд);

– 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (форма А).

Крім того, використовувались такі показники, як тривалість перебування в АТО та тривалість останнього відрядження в АТО. В дослідженні взяли участь 286 військовослужбовців НГУ.

Результати за цими психодіагностичними методиками опрацьовувались за допомогою регресійного аналізу. В якості залежної змінної використовувався показник ПТСР (“Опитувальник травматичного стресу” І.О. Котенєва), незалежні змінні – показники за шкалами зазначених вище методик.

Проведений регресійний аналіз дозволив скласти наступне рівняння регресії, яке описує роль різних складових системи саморегуляції у розвитку ПТСР:

Посттравматичний стресовий розлад = $4,152 - 4,998 \text{ ЛК} + 2,608 \text{ Ін} - 5,322 \text{ пс} - 3,614 \text{ мк} - 6,475 \text{ гсп} - 2,552 \text{ Уп} + 1,909 \text{ Зп} + 1,406 \text{ Ср} - 2,598 \text{ Г} - 2,256 \text{ Пп} + 4,863 \text{ ВЗ} - 0,341 \text{ ЦС} + 2,242 \text{ ЗР} - 1,260 \text{ Б} + 1,726 \text{ D} - 0,842 \text{ F(ad)} + 12,377 \text{ А} - 9,033 \text{ Е} - 3,910 \text{ F} + 4,196 \text{ І} - 3,696 \text{ N} + 2,573 \text{ О} - 6,452 \text{ Q}_1 - 4,807 \text{ Q}_2 - 6,963 \text{ Q}_4 + 4,171 \text{ F1} + 8,678 \text{ F3} + 6,070 \text{ F4} + 0,337 \text{ КдВ} + 0,27)$

де, 4,152 – константа,

ЛК – інтернальність при описі особистого досвіду (методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової));

Ін – інтернальність у сфері невдач (методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової));

пс – професійно-соціальний аспект інтернальності (методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової));

мк – компетентність у сфері міжособистісних відносин (“Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової));

гсп – готовність до самостійного планування (методика “Локус контролю” (у модифікації Є. Г. Ксенофонтової));

Уп – уявлене уникнення проблеми ((Діагностика копінг-стратегій:

опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

Зп – заперечення (Діагностика копінг-стратегій: опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

Ср – спрямування до релігії (Діагностика копінг-стратегій: опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

Г – гумор (Діагностика копінг-стратегій: опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

Пп – поведінкове уникнення проблем (Діагностика копінг-стратегій: опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

Вз – використання заспокійливих (Діагностика копінг-стратегій: опитувальник COPE (автори Ч. Карвер, М. Шейер і Д. Вентрауб));

ЦС – ціннісно-сміслова організація особистості (методика “Психологічна безпека особистості” (І.І. Приходько));

ЗР – загальний рівень саморегуляції (методика В. Моросанової);

Б – показник брехні (методика М.С. Гуткіна, Г.Ф. Міхальченко);

D – анти-інтрацепція (шкала фашизму (Т. Адорно, Э. Френкель-Брунsvик, Д. Левинсон, Р. Сэнфорд));

F (ad) – комплекс влади (шкала фашизму (Т. Адорно, Э. Френкель-Брунsvик, Д. Левинсон, Р. Сэнфорд));

A – замкнутість-товариськість (методика Кеттелла);

E – комфортність-домінантність (методика Кеттелла);

F – стриманість-експресивність (методика Кеттелла);

I – жорсткість-чутливість (методика Кеттелла);

E – підпорядкованість-домінантність (методика Кеттелла);

N – прямолінійність-дипломатичність (методика Кеттелла);

O – спокій-тривожність (методика Кеттелла);

Q₁ – консерватизм-радикалізм (методика Кеттелла);

Q₂ – конформізм-нонконформізм (методика Кеттелла);

Q₄ – розслабленість-напруженість (методика Кеттелла);

F1 – низька тривожність-висока тривожність (методика Кеттелла);

F3 – сенситивність-реактивна урівноваженість (методика Кеттелла);

F4 – комфортність-незалежність (методика Кеттелла);

КдВ – кількість днів останнього відрядження, 0,27 – помилка оцінки.

Як бачимо з укладеного рівняння регресії, розвитку ПТСР сприяють підвищення показників інтернальності у сфері невдач та високий загальний рівень саморегуляції, надання переваги таким копінг-стратегіям, як заперечення, спрямування до релігії та використання заспокійливих; страх проявляти справжні почуття, відреагувати стрес в уяві, висока чутливість, тривожність, залежність від свого соціального оточення та тривалість останнього відрядження.

Знижують показник ПТСР: інтернальність при описі особистого досвіду, інтернальність у професійно-соціальному аспекті, компетентність у сфері міжособистісних відносин, готовність самостійно планувати свою діяльність, використання таких копінгів, як уявне і поведінкове уникнення проблем, гумор, ціннісно-сміслова організація особистості, висока самооцінка, нонконформізм, стриманість, прямолінійність, самостійність, радикалізм, зібраність.

Це дослідження показало, що зниження показників ПТСР пов'язано з:

- розвиненою ціннісно-сміисловою регуляцією діяльності (мотивація обов'язком, орієнтацією на цінності суспільства, патріотичність);

- побудова стосунків за принципом не “залежності”, а “співбуття” зі своїм соціальним оточенням (комунікативною і конфліктологічною компетентністю; довірою товаришам і прийняттям від них допомоги, відвертості);

- здатністю самостійно приймати рішення в складних ситуаціях;

- здатністю прогнозувати виникнення і розвиток стресових ситуацій;

- впевненістю в собі, своїх цінностях, у правильності своїх дій (довіра собі), оптимізмом.

Підвищення показників ПТСР пов'язано з:

- схильність до надконтролю – боязнь втратити контроль над ситуацією, яку об'єктивно неможливо контролювати;

- відсутністю навичок переживання ситуації – схильністю використовувати “заперечення” та “заспокійливі” у якості

провідних копінг-стратегій, страх проявляти свої почуття;

- низькими порогами захисту від негативних соціальних впливів – вразливістю, ранимістю, сенситивністю.

Крім того, зазначимо, що воно більш ретельно описує формування ПТСР у таких типів, як: “прогнозуючий небезпеку” – об'єднує військовослужбовців НГУ з низьким рівнем задоволеності життям, високою здатністю до передбачення негативних наслідків подій і критичним ставленням до своїх можливостей, які будучи “помножені” на стратегію уникнення прогнозованої небезпеки забезпечують меншу психологічну травматизацію особистості в актуальній ситуації, зменшують вірогідність розвитку ПТСР чи “відкритий небезпеці” – військовослужбовці НГУ, які віднесені до другого типу адаптації, характеризуються деяким

“недооцінюванням” небезпеки подій, що ними переживаються. Мають найменші показники реактивної тривожності та “подій травми”. У даних військовослужбовців порівняно з іншими є менш вираженими показники ГСР. Така “непідготовленість” призводить до субекстремального рівня напруженості адаптаційних здібностей в актуальній стресовій ситуації, деякої незадоволеності собою, своєю здатністю контролювати конкретну ситуацію, її динаміку і свою життєдіяльність у цілому. Проте, попри набуті ознаки ПТСР, пережиті події не змінили їх загальної установки щодо оточуючого світу, який вони і надалі не сприймають, як небезпечний і загрозливий, не змінили їх відвертості, відкритості зовнішньому світу, і менше – “приймаючий роль жертви” – військовослужбовці цього типу адаптації демонструють усі ознаки ГСР та ПТСР, критичне напруження адаптаційних здібностей. Проте ці показники поєднуються з найменшими з поміж перших трьох груп показниками особистісної тривожності і досить високим рівнем задоволеності своїм функціональним станом. Військовослужбовці цього типу прагнуть викликати співчуття, виправдати свою поведінку відомими даними про стрес та ПТСР, “приховуючий свій страх” – характерним є демонстрація повної відсутності ознак ГСР та ПТСР, підкреслення високого рівня власних адаптаційних здібностей. Військовослужбовці цього типу

усвідомлюють власну тривогу, намагаються її приховати від оточуючих (а можливо і від самих себе), компенсувати зайвою бравадою. Це засвідчує необхідність здійснення диференціації вибірки за принципом реагування на стресову ситуацію, як основи організації дослідження розвитку ПТСР.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає змогу констатувати, що зниження показників ПТСР пов'язано зі: розвиненою ціннісно-сміисловою регуляцією діяльності; побудовою стосунків за принципом не “залежності”, а “співбуття” зі своїм соціальним оточенням; здатністю самостійно приймати рішення в складних ситуаціях; здатністю прогнозувати

виникнення і розвиток стресових ситуацій; впевненістю в собі, своїх цінностях, у правильності своїх дій, оптимізмом. Підвищення показників ПТСР пов'язано зі: схильністю до надконтролю; відсутністю навичок переживання ситуації; низькими порогами захисту від негативних соціальних впливів.

Вираз “дати спокій прийняти те, чого неможливо виправити, дати мужність змінити те, що можливо і дати мудрість відрізнити одне від іншого”, певним чином визначає роль складових системи саморегуляції в протіканні та формуванні посттравматичних стресових реакцій.

Список використаних джерел

1. Колесніченко О.С. Засоби психологічної підтримки військовослужбовців при виконанні службово-бойових завдань в екстремальних умовах / О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько та ін. // Вісник Національного університету оборони України. – 2016. – Вип. 1 (47). – С. 58-64.
2. Колесніченко О.С. Розроблення програми профілактики посттравматичних стресових розладів у військовослужбовців Національної гвардії України [Текст] : звіт про науково-дослідну роботу / О.С. Колесніченко, І.І. Приходько, Я.В. Мацегора та ін. – Х., 2017. – 704 с. – (№ держреєстрації 0116U004047).
3. Колесніченко, О.С. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах / І.І. Приходько, О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора та ін. // Честь і закон. – 2014. – № 3. – С. 68-74.
4. Корольчук М.С. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів : монографія / М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, А.І. Кулаженко та інші. – К. : Київ. нац. торг.-ekon. Ун-т, 2014. – 276 с.
5. Оніщенко Н.В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти : монографія / Н.В. Оніщенко. – Х. : Право, 2014. – 584 с.
6. Приходько І.І. Психологія екстремальної діяльності [Текст] : навч. посіб. / І.І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. – Х. : НА НГУ, 2015. – 408 с.
7. Приходько, І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності [Текст]: моногр. / І.І. Приходько. – Х.: Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.
8. Приходько, І.І. Основи психологічної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України до виконання службово-бойової діяльності в екстремальних умовах [Текст] : посібник / О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, І.І. Приходько та ін.; за заг. ред. проф. І.І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2017. – 127 с.

REFERENCES

1. Kolesnichenko, O.S. (2016). Zasoby psykhologichnoi pidtrymky viiskovosluzhbovtsiv pry vykonanni sluzhbovo-boiovykh zavdan v ekstremalnykh umovakh [Harm psychologically pidtrimki viiskovosluzhbovtsiv with Vikonanni service-fighting zavda in extreme minds]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 1 (47), 58-64 (in Ukrainian).
2. Kolesnichenko, O.S. (2017). Rozroblennia prohramy profilaktyky posttravmatychnykh stresovykh rozladiv u viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Programming of professional programs of post-traumatic stressful roses at the national service of the National Guard of Ukraine]. Zvit pro naukovu-doslidnu robotu. Kh., 704 s. – (№ derzhriestratsii 0116U004047) (in Ukrainian).
3. Kolesnichenko, O.S. (2014). Psykhologichnyi suprovid sluzhbovo-boiovoi diialnosti viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy v ekstremalnykh umovakh [Psychological suprovid of service-fighting activities of the military service of the National Guard of Ukraine in extreme minds]. Chest i zakon, 3, 68-74 (in Ukrainian).
4. Korolchuk, M.S. (2014). Psykhologichni osoblyvosti viddalenykh naslidkiv stresohennykh vplyviv [Psychology of special aspects of stress nasledkiv of stress generations]. Monohrafiia. K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. Un-t, 276 (in Ukrainian).

5. Onishchenko N.V. (2014). Ekstrena psykholohichna dopomoha postrazhdalym v umovakh nadzvychnoi sytuatsii: teoretychni ta prykladni aspekty [Ekstrena psychological aid is postred in the minds of the supreme situation: theoretical and applied aspects]. Monohrafiia. Kh. : Pravo, 584 (in Ukrainian).
6. Prykhodko, I.I. (2015). Psykholohiia ekstremalnoi diialnosti [Psychology extremally]. Navch. posib. Kh. : NA NHU, 408 (in Ukrainian).
7. Prykhodko, I. I. (2013). Zasady psykholohichnoi bezpeky personalu ekstremalnykh vydiv diialnosti [Ambush psychological safety staff extremnogo vidiv diyalnost]. Monohr. Kh.: Akad. VV MVS Ukrainy, 745 (in Ukrainian).
8. Prykhodko, I.I. (2017). Osnovy psykholohichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do vykonannia sluzhbovo-boiovoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Establish the psychological preparation of the service for the National Guard of Ukraine before entering the service-combat in the extreme minds]. Kh. : NA NHU, 127 (in Ukrainian).

SUMMARY

*Kolesnichenko O., candidate of psychological sciences
ID ORCID: 0000-0001-6406-1935*

ROLE OF SELF-REGULATION OF COMBATANTS IN FORMATION OF POSTROUMATIC STRESS DISORDER

Service and combat activity of military men qualifies as very tense, therefore, it requires the corresponding psychological support and training at all stages of their activity in order to reduce the rate of psychological traumatism.

The analysis of scientific publications has shown that researchers focus their attention on the general features of psychological support for the training of military specialists in peacetime, and the issue of psychic self-regulation in view of their activities in the context of the danger to one's life, are insufficiently developed and require more in-depth study.

These and other insights on the importance of the problem became the starting point for a detailed study of the role of the components of the psychological self-regulation of the combatants in forming post-traumatic stress disorder.

Since the reaction to stressful events as a starting point for the development of PTSD is accepted, it is associated with the peculiarities of internality, voluntary organization of a personality, coping strategies, styles of self-regulation and constant emotional, volitional, intellectual personality traits, and personality traits that determine the peculiarities of their attitude towards their environment, then in this study we used a set of psych diagnostic techniques.

The results of these psych diagnostic techniques were processed using regression analysis, which allowed formulating the following regression equation, which describes the role of various components of the system of self-regulation in the development of PTSD.

It has been determined that the development of PTSD is also caused by increasing the indicators of internality in the field of failures and high overall level of self-regulation, giving preference to such coping strategies as denial, referral to religion and the use of sedative; fear to express true feelings, to respond to stress in imagination, high sensitivity, anxiety, dependence on one's social environment, and duration of the last assignment.

The PTSD indicator is reduced by internality in the description of personal experience, internality in the professional-social aspect, by the competence in the field of interpersonal relationships, readiness to independently plan one's own activities; the use of such copings as mental and behavioral avoidance of problems, humor, value and sense organization of personality, high self-esteem, non-conformism, restraint, straightforwardness, autonomy, radicalism, concentration.

Our research makes it possible to state that the decline of PTSD indicators is associated with: the development of value-semantic regulation of activities; building relationships on the principle of not "a dependence", but "coping" with one's social environment; the ability to independently make decisions in difficult situations; the ability to predict the emergence and development of stress situations; confidence in oneself, own values, in the correctness of own actions, optimism. The increase in PTSD indicators is associated with a tendency to excessive control; lack of experience to cope with a certain situation; low thresholds of protection against negative social influences.

Key words: self-regulation, psychic self-regulation, mechanisms of self-regulation, military men, post-traumatic stress disorder, psychological traumatism.

*Костюк Д., кандидат педагогічних наук, доцент,
Костюк В., кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ПСИХІЧНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА КРИТЕРІЇ

У статті представлено результати узагальнення наукових досліджень із питань психологічного та психічного здоров'я особистості, розглядаються різні трактовки даних понять, визначаються критерії психічного та психологічного здоров'я, а також фактори, які впливають на їх формування. Встановлено, що з одного боку психологічне здоров'я безумовно пов'язане з психічним здоров'ям, оскільки останнє створює базу для здоров'я психологічного. З іншого ж боку, поняття «психологічного здоров'я» та «психічного здоров'я» слід розмежовувати, так як для кожного з них властивий свій зміст, критерії, умови і механізми їх формування.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне здоров'я, критерії психічного здоров'я, показники психологічного здоров'я.

В статті представлені результаты обобщения научных исследований по вопросам психологического и психического здоровья личности, рассматриваются различные трактовки данных понятий, определяются критерии психического и психологического здоровья, а также факторы, влияющие на их формирование. Установлено, что с одной стороны психологическое здоровье безусловно связано с психическим здоровьем, поскольку последнее создает базу для здоровья психологического. С другой стороны, понятие «психологического здоровья» и «психического здоровья» следует разграничивать, так как для каждого из них присущ свой смысл, критерии, условия и механизмы их формирования.

Ключевые слова: психическое здоровье, психологическое здоровье, критерии психического здоровья, показатели психологического здоровья.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення актуальність проблеми здоров'я зумовлена реаліями життя. Здоров'я – найважливіша цінність людського життя, яка залишається актуальною протягом всього існування людства. Результати досліджень останніх років свідчать про зростання навантаження на нервову систему та психіку людини. Бурхливий науково-технічний прогрес, величезний потік інформації, прискорення ритму життя, негативна динаміка міжособистісних взаємозв'язків та інші патогенні особливості сучасного життя призводять до формування емоційної напруги, яка виступає одним з основних факторів розвитку різноманітних хвороб нервово-психічної та психосоматичної патології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема психологічного та психічного здоров'я особистості є актуальною і досліджується рядом науковців в різних галузях гуманітарних наук. У вітчизняних дослідженнях її намагалися розв'язати в межах психології, психіатрії та психопатології, а саме: В.О. Ананьєв, В.М. Бехтерев, Б.С. Братусь,

Н.Є. Водоп'янова, В.П. Войтенко, П.І. Калью, С.С. Корсаков, І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, Г.С. Никифоров, М.І. Мушкевич, В.М. Мясищев, Н.В. Ходирева та ін. Значну увагу цій тематиці приділено в працях зарубіжних психологів і психіатрів, зокрема: А. Адлера, А. Асаджіолі, С. Грофа, А. Елліса, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, З. Фрейда, Е. Фрома, К. Хорні, К. Г. Юнга та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз науково-практичних і теоретичних напрацювань із проблеми психічного та психологічного здоров'я особистості, його поняття, критеріїв та факторів впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі проблема психічного та психологічного здоров'я особистості набуває міждисциплінарного характеру. Перед суспільством постає ряд важливих завдань щодо формування психічного та психологічного здоров'я особистості на різних вікових етапах, з урахуванням різних умов її життєдіяльності та життєтворчості.

Досить тривалий час поняття

психологічного здоров'я слугувало базовою категорією психічного здоров'я, адже досвід психопатології використовувався відносно психіки здорової людини. Однак згодом почали розмежовувати сфери психічного та психологічного здоров'я [2].

Російський науковець І.В. Дубровіна, яка запропонувала ще в 1991 р. термін «психологічне здоров'я», вважає, що психічне здоров'я стосується окремих психічних процесів, механізмів. Тоді як психологічне здоров'я характеризує особистість людини в цілому [4].

Цю думку розділяє і О.В. Шувалов, який стверджує, що визначення поняття «психологічне здоров'я людини» складається з двох категоріальних словосполучень: «психологія здоров'я» та «психологія людини». На стику цих галузей знання виникають психологічні моделі, що розглядають проблему здоров'я з людинознавчої позиції. Науковець виділяє такі позиції щодо психологічного здоров'я.

1. Поняття «психологічне здоров'я» фіксує суто людський вимір, по суті, будучи науковим еквівалентом духовного здоров'я.

2. Проблема психологічного здоров'я – це питання про норму й патології в духовному розвитку людини.

3. Основу психологічного здоров'я становить нормальний розвиток людської суб'єктивності.

4. Визначальними критеріями психологічного здоров'я є спрямованість розвитку та характер актуалізації людського в людині [10].

Проте ряд науковців, а саме: О.С. Васильєва, В.А. Лабунська, Г.В. Ложкін та Ф.Р. Філатов вважають, що проблему психічного здоров'я на індивідуально – особистісному рівні некоректно зводити до проблеми функціонування окремих підсистем психіки [3].

Психологічне здоров'я визначають також як: стан балансу між різними аспектами особистості людини (Р. Ассаджолі); баланс між потребами індивіда та суспільства, що підтримується завдяки постійним зусиллям (С. Фрайберг); процес життя особистості, у якому збалансовані рефлексивні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові аспекти (М.Г. Гаранін, А.Б. Холмогорова); функція підтримання рівноваги між особистістю та середовищем,

адекватної регуляції поведінки й діяльності людини, здатності протистояти життєвим труднощам без негативних наслідків для здоров'я (А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський) [6].

Якщо скласти узагальнений «портрет» психологічно здорової людини, то можна отримати наступне. Психологічно здорова людина – це перш за все людина спонтанна і творча, життєрадісна і весела, відкрита, яка пізнає себе і навколишній світ не тільки розумом, а й почуттями, інтуїцією. Вона повністю приймає саму себе і при цьому визнає цінність і унікальність людей, які її оточують. Така людина покладає відповідальність за своє життя перш за все на саму себе і робить висновки з негативного досвіду. Її життя наповнене сенсом, хоча і не завжди формулює його для себе. Вона знаходиться в постійному розвитку і, звичайно, сприяє розвитку інших людей. Її життєвий шлях може бути не зовсім легким, а іноді досить важким, але вона прекрасно адаптується до швидко змінюваних умов життя. І що важливо – вміє перебувати в ситуації невизначеності, довіряючи тому, що буде з нею завтра.

О.В. Хухлаєва описує психологічне здоров'я як систему, що включає аксіологічний, інструментальний та потребнісно - мотиваційний компоненти. При цьому **аксіологічний компонент** змістовно представлений цінностями власного «Я» людини та цінностями «Я» інших людей. Йому відповідає як абсолютне прийняття самого себе при досить повному знанні себе, так і прийняття інших людей незалежно від статті, віку, культурних особливостей тощо. **Інструментальний компонент** передбачає володіння людиною рефлексією як засобом самопізнання, здатністю концентрувати свою свідомість на собі, своєму внутрішньому світі і своє місце у взаєминах з іншими. Йому відповідає вміння людини розуміти і описувати свої емоційні стани та стани інших людей, можливість вільного та відкритого прояву почуттів без заподіяння шкоди іншим, усвідомлення причин і наслідків як своєї поведінки, так і поведінки оточуючих. **Потребнісно - мотиваційний** компонент визначає наявність у людини потреби в саморозвитку. Це означає, що людина стає суб'єктом своєї життєдіяльності, має внутрішнє джерело активності, який виступає двигуном його

розвитку. Він повністю приймає відповідальність за свій розвиток і стає «автором власної біографії» [8].

При цьому визначені компоненти психологічного здоров'я (позитивне відношення до себе та ставлення до інших людей, особистісна рефлексія і потреба в саморозвитку) взаємопов'язані, а точніше – динамічно взаємодіють. Оскільки, для розвитку позитивної, а не невротичної рефлексії необхідна наявність у людини позитивного відношення до себе. У свою чергу саморозвиток людини впливає на зміну відношення до себе. А особистісна рефлексія є механізмом саморозвитку. Відповідно можна зробити висновок, що відношення до себе, рефлексія та саморозвиток взаємодоповнюють один одного, знаходяться в постійній взаємодії [8].

Для подальшого визначення форм та видів психологічної допомоги необхідно звернутися до розгляду проблеми норми, а потім критеріїв психологічного здоров'я.

Проблема норми далека сьогодні від однозначного твердження. Однак саме поділ понять психологічного та психічного здоров'я допоможе в якійсь мірі визначитися в розумінні норми. На думку О.В. Хухлаєвої, для психічного здоров'я правомірно за норму приймати відсутність патології, відсутність симптомів, що заважають адаптації людини в суспільстві. Для психологічного здоров'я норма – це, навпаки, присутність певних особистісних характеристик, що дозволяють не тільки адаптуватися до суспільства, а й, розвиваючись самому, сприяти його розвитку. Норма – це якийсь образ, який є орієнтиром для організації педагогічних умов її досягнення. Слід також відзначити, що альтернатива нормі в разі психічного здоров'я – це хвороба. Альтернатива нормі в разі психологічного здоров'я – аж ніяк не хвороба, а відсутність можливості розвитку в процесі життєдіяльності, нездатність до виконання свого життєвого завдання.

З цих позицій розуміння норми повинно ґрунтуватися на аналізі взаємодії людини з навколишнім середовищем, що передбачає насамперед гармонію між вмінням людини адаптуватися до середовища та вмінням адаптувати її відповідно до своїх потреб. Виходячи з такого розуміння норми, можна дати таке визначення рівнів психологічного здоров'я. *До високого рівня психологічного*

здоров'я (креативного) – можна віднести людей зі стійкою адаптацією до середовища, наявністю резерву сил для подолання стресових ситуацій та активним творчим ставленням до дійсності, наявністю творчої позиції. Такі люди не потребують психологічної допомоги. *До середнього рівня (адаптивного)* – віднесемо людей, в цілому адаптованих до соціуму, проте мають дещо підвищену тривожність. Такі люди можуть бути віднесені до групи ризику, оскільки не мають запасу міцності психологічного здоров'я і можуть бути включені в групову роботу профілактично-розвивальної спрямованості. *Низький рівень* – це дезадаптивний. До нього можна віднести людей з порушенням балансу процесів асиміляції і акомодативних і використовують для вирішення внутрішнього конфлікту або асимілятивні, або акомодативні засоби. Асимілятивний стиль поведінки характеризується перш за все прагненням людини пристосуватися до зовнішніх обставин на шкоду своїм бажанням і можливостям. Неконструктивність його проявляється в його ригідності та спробах людини повністю відповідати бажанням оточуючих [8].

Таким чином, *основними показниками психологічного здоров'я* є: вміння приймати відповідальність за своє життя; розуміння та прийняття себе; вміння жити в теперішній час; осмислення індивідуального буття; здатність до розуміння і сприйняття іншої особистості.

Критеріями психологічного здоров'я, згідно з концепцією А. Елліса, є такі: інтерес до самого себе; суспільний інтерес; самоврядування (самоконтроль); висока фрустраційна стійкість; гнучкість; прийняття невизначеності; орієнтація на творчі плани; «Наукове» мислення; прийняття самого себе; ризик; тривалий гедонізм; нон утопізм; відповідальність за свої емоційні порушення [11].

Ми поділяємо думку дослідників, які стверджують, що «психологічне здоров'я» стосується особистості в цілому, знаходиться в тісному взаємозв'язку з вищими проявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я, на відміну від медичного, соціологічного, філософського. Психологічне здоров'я робить людину самодостатньою.

Сучасна наука ж розмежовує сфери психічного і психологічного здоров'я. Психологічне здоров'я ототожнюється з почуттям внутрішньої узгодженості із власними діями, постійним діалогом із внутрішнім світом, автентичним існуванням [5].

Психічне здоров'я ж розглядається як більш широке поняття. Це одна з інтегрованих характеристик особистості, яка пов'язана з її внутрішнім світом і забезпечує гармонічне включення в соціум орієнтацію на саморозвиток і самореалізацію.

І.В. Шаронова стверджує, що «психічне здоров'я» – стан душевного благополуччя, який характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки та діяльності. Так, до сфери психічного здоров'я відносять індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається з потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, цілей, образів уяви, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язане з особливостями мислення, характеру, здібностей. Усі складові й чинники психічного здоров'я зумовлюють особливості індивідуальних реакцій на однакові життєві ситуації, вірогідність стресів, афектів [9].

Г.С. Нікіфоров вважає, що психічно здорова особистість – гармонійна, консолідована, врівноважена. Для її спрямованості характерна духовність, пріоритет гуманістичних цінностей і орієнтація на самореалізацію. Її здатність до самоуправління пов'язана з такими якостями, як цілеспрямованість, активність, адекватний самоконтроль. Психічні процеси здорової людини характеризуються максимальним наближенням суб'єктивних образів до відображення об'єктом дійсності, адекватним сприйняттям себе, розвиненими здібностями концентрувати увагу, утримувати в пам'яті інформацію, здатністю до логічної обробки інформації, критичністю мислення, креативністю та ін. У сфері психічних властивостей здорової особистості відрізняють такі якості, як оптимізм, врівноваженість, моральність, впевненість у собі, відповідальність, незалежність, інтерес до навколишнього

світу, спрямованість на справу, демократизм, адаптованість і ін. [7].

Основними критеріями психічного здоров'я є:

1. Відповідність суб'єктивних образів об'єктам дійсності, що відображаються і характеру реакцій - зовнішнім подразникам, значенню життєвих подій.

2. Адекватний віку рівень емоційно-вольової і пізнавальної зрілості особистісних сфер.

3. Адаптивність у мікросоціальних відносинах.

4. Здатність до самоуправління поведінкою, розумного планування життєвих цілей і підтримання активності в їх досягненнях тощо.

Основною функцією психічного здоров'я, на думку вчених, є підтримка активного динамічного балансу між людиною і оточуючим середовищем в ситуаціях, які потребують мобілізації ресурсів особистості [1].

Отже, психічне здоров'я є умовою успішного пристосування до нових соціальних умов, зокрема навчальних.

Психічне здоров'я молоді залежить від ряду факторів, які можуть негативно впливати. До них відносяться: негативні стресові ситуації, невміння підтримувати адекватні відносини з оточуючими, конфлікти, недостатній відпочинок, соціально-побутові умови, матеріальне становище, зовнішні подразники (шум та ін.). Збереження психічного здоров'я несумісне з вживанням будь яких психоактивних речовин. Нікотинова залежність є найбільш розповсюдженим психічним розладом, що не допомагає позбавитися стресу, а, навпаки, підвищує його рівень, і це сприяє розвитку важких психічних розладів. А оскільки психологічне здоров'я безумовно пов'язане з психічним здоров'ям, так як останнє створює базу для здоров'я психологічного, то слід звертати увагу на ті фактори, які негативно впливають на людину та вміти спокійно підходити до вирішення несприятливих ситуацій задля збереження психічного та психологічного здоров'я людини.

Таким чином, узагальнення наукової літератури дозволяє нам стверджувати, що «психологічне здоров'я» стосується особистості в цілому, знаходиться в тісному взаємозв'язку з вищими проявами людського духу, а психічне здоров'я як стан повноцінної

психічної діяльності людини, що забезпечує вміння пристосовуватись як до сприятливих так і несприятливих умов та впливів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підводячи підсумки, можна сказати, що з одного боку психологічне здоров'я безумовно пов'язане

з психічним здоров'ям, оскільки останнє створює базу для здоров'я психологічного. З іншого ж боку, поняття «психологічного здоров'я» та «психічного здоров'я» слід розмежовувати, так як для кожного з них властивий свій зміст, критерії, умови і механізми їх формування.

Список використаних джерел

1. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья : уч. пособие / В.А. Ананьев – СПб.:Балтийская пед. акад. 1998. – 148 с.
2. Баевский Р. М. Проблемы здоровья и нормы: точка зрения физиолога / Р. М. Баевский // Клиническая медицина. – 2000. – № 4. – С. 18–25.
3. Васильева О.С., Филатов Ф.Р. Психология здоровья человека / О.С. Васильева, Ф.Р. Филатов. – М.: Изд. центр Академия, 2001. – 210 с.
4. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: вопросы теории и практики / И. В. Дубровина. – М. : Педагогика, 1991. – 232 с.
5. Коцан І. Я. Психологія здоров'я людини / І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич ; за заг. ред. І. Я. Коцана. – Луцьк : Вежа, 2011. – 430 с.
6. Коцан І. Я. Психологія здоров'я людини / І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич ; за заг. ред. І. Я. Коцана. – Луцьк : ВВВ «Вежа», Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 316 с.
7. Психическое здоровье // Психология менеджмента: Учебник / Под ред. Никифорова Г.С. – СПб: Изд-во СПб ун-та, 2000. – С.335-343.
8. Хухлаева О.В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции: Учеб. Пособие. М.: Академия, 2001. – 208 с.
9. Шаронова І.В. Психологія здоров'я людини / І.В. Шаронова // Проблеми сучасної психології. – 2013. – вип. 20. – С. 738–746.
10. Шувалов А. В. Психологическое здоровье человека / А. В. Шувалов // Вестник, 2009. – Вып. 4 (15). – С. 87–101. – (Серия : Педагогика. Психология).
11. Ellis A. The Practice of Rational-Emotive Therapy / A. Ellis, W. Dryden. – N. Y. : Springer Publishing Company, 1987. – P. 18–20.

References

1. Anan'ev V.A. Vvedenie v psikhologiyu zdorov'ya : uch. posobie / V.A. Anan'ev – SPb.:Baltiyskaya ped. akad. 1998. – 148 s.
2. Baevskiy P. M. Problemy zdorov'ya i normy: tochka zreniya fiziologa / P. M. Baevskiy // Klinicheskaya meditsina. – 2000. – № 4. – S. 18–25.
3. Vasileva O.S., Filatov F.R. Psikhologiya zdorov'ya cheloveka / O.S. Vasileva, F.R. Filatov. – M.: Izd. tsentr Akademiya, 2001. – 210 s.
4. Dubrovina I.V. Shkolnaya psikhologicheskaya sluzhba: voprosy teorii i praktiki / I. V. Dubrovina. – M. : Pedagogika, 1991. – 232 s.
5. Kotsan I. Ya. Psykholohiia zdorovia liudyny / I. Ya. Kotsan, H. V. Lozhkin, M. I. Mushkevych ; za zah. red. I. Ya. Kotsana. – Lutsk : Vezha, 2011. – 430 s.
6. Kotsan I. Ya. Psykholohiia zdorovia liudyny / I. Ya. Kotsan, H. V. Lozhkin, M. I. Mushkevych ; za zah. red. I. Ya. Kotsana. – Lutsk : VVV «Vezha», Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2009. – 316 s.
7. Psikhicheskoe zdorove // Psikhologiya menedzhmenta: Uchebnik / Pod red. Nikiforova G.S. – SPb: Izd-vo SPb un-ta, 2000. – S.335-343.
8. Khukhlaeva O.V. Osnovy psikhologicheskogo konsultirovaniya i psikhologicheskoy korrektsii: Ucheb. Posobie. M.: Akademiya, 2001. – 208 s.
9. Sharonova I.V. Psykholohiia zdorovia liudyny / I.V. Sharonova // Problemy suchasnoi psykholohii. – 2013. – vyp. 20. – S. 738–746.
10. Shuvalov A. V. Psikhologicheskoe zdorove cheloveka / A. V. Shuvalov // Vestnik, 2009. – Vyp. 4 (15). – S. 87–101. – (Seriya : Pedagogika. Psikhologiya).
11. Ellis A. The Practice of Rational-Emotive Therapy / A. Ellis, W. Dryden. – N. Y. : Springer Publishing Company, 1987. – S. 18–20.

SUMMARY

Kostiuk D., candidate of pedagogical sciences, associate professor,

Kostiuk V., candidate of economic sciences, associate professor,

PSYCHOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL HEALTH OF PERSONALITY:

CONCEPT, CONTENT AND CRITERIA

Introduction. Under the current conditions, the urgency of the problem of health is determined by the realities of life. Health is the most important value of human life, which remains relevant throughout human existence. The results of recent studies suggest an increase in stress on the nervous system and the human psyche. Rapid scientific and technological progress, a huge stream of information, acceleration of the rhythm of life, negative dynamics of interpersonal relationships and other pathogenic features of modern life lead to the formation of emotional stress, which is one of the main factors of development of various diseases of neuropsychiatric and psychosomatic pathology.

Purpose. The aim of the study is to analyze the scientific and practical and theoretical developments on the problem of mental and psychological health of the individual, his concept, criteria and factors of influence.

Results. In the modern world, the problem of mental and psychological health of an individual acquires an interdisciplinary character. The society faces a number of important tasks regarding the formation of the mental and psychological health of the individual at different age stages, taking into account the various conditions of her life and livelihoods. For quite a long time the concept of psychological health served as the basic category of mental health, since the experience of psychopathology was used in relation to the psyche of a healthy person. However, later began to separate the spheres of mental and psychological health.

If you compile a generalized "portrait" of a psychologically healthy person, then you can get the following. Psychologically healthy person - this is first and foremost a person spontaneous and creative, cheerful and cheerful, open, who knows himself and the world not only the mind, but also feelings, intuition. She fully accepts herself and recognizes the value and uniqueness of the people around her. Such a person entrusts responsibility for his life primarily to himself and makes conclusions from negative experience. Her life is full of meaning, although it does not always formulate it for herself. It is in constant development and, of course, contributes to the development of other people. Her life path may not be quite easy, and sometimes quite difficult, but she perfectly adapts.

The mental health of young people depends on a number of factors that can be negatively affected. These include: negative stress situations, inability to maintain adequate relationships with others, conflicts, lack of rest, social and living conditions, financial situation, external stimuli (noise, etc.). Preserving mental health is incompatible with the use of any psychoactive substance. Nicotine addiction is the most common psychiatric disorder that does not help relieve stress, but, on the contrary, increases its level, and it contributes to the development of severe mental disorders. And since psychological health is definitely related to mental health, since the latter creates a basis for psychological health, one should pay attention to those factors that adversely affect a person and be able to calmly approach the resolution of adverse situations for the sake of preservation mental and psychological health of a person.

Originality. Thus, the synthesis of scientific literature allows us to assert that "psychological health" refers to the individual as a whole, is in close connection with the higher manifestations of the human spirit, and mental health as a state of complete mental activity of a person that provides the ability to adapt both to favorable and unfavorable conditions and influences.

Conclusion. Summing up, we can say that on the one hand, psychological health is definitely related to mental health, since the latter creates a basis for psychological health. On the other hand, the notion of "psychological health" and "mental health" should be delimited, as each of them has its own content, criteria, conditions and mechanisms for their formation.

Key words: mental health, psychological health, criteria for mental health, criteria for psychological health, indicators of psychological health.

Кривець Л. доктор філософських наук, старший науковий співробітник,
ПНХ НДЛ кафедри суспільних наук НУОУ імені Івана Черняхівського
DOI: 10.15587/2313-8416.2015.53808
ORCID iD 0000-0001-7451-5208

ЛІДЕРСТВО ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ВЛАДИ У СУЧАСНОМУ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Автором визначено аксіологічний аспект феномену «влада» у контексті сучасного інформаційного суспільства і проведено екстраполяцію теоретичних положень у контекст військово-професійного середовища армій провідних країн-членів НАТО та сучасного українського війська через концепт «лідерство». Запропонована стаття розкриває для читачів, що саме собою являє концепт «лідерство» за стандартами підготовки НАТО і які саме демократичні цінності складають етичну основу формування сучасного українського війська, що відповідатиме вимогам часу та стандартам НАТО.

Ключові слова: влада, лідерство, військово-професійне середовище, ментальність, демократичні цінності, професійна підготовка, військова освіта, соціальна філософія.

Автором определен аксиологический аспект феномена «власть» в контексте современного информационного общества и проведена экстраполяция теоретических положений в контекст военно-профессиональной среды армий ведущих стран НАТО и современного украинского войска через концепт «лидерство». Предложенная статья раскрывает для читателей, что именно представляет собой концепт «лидерство» по стандартам подготовки НАТО и какие именно демократические ценности должны составлять этическую основу формирования современного украинского войска, чтобы отвечать требованиям времени и стандартам НАТО.

Ключевые слова: власть, лидерство, военно-профессиональная среда, ментальность, демократические ценности, профессиональная подготовка, военное образование, социальная философия.

Влада – у сучасному розвинутому правовому суспільстві є синонімом слова «відповідальність». За умови, коли суспільство формується на базі фундаментальних ліберально-демократичних цінностей, що спрямовані на захист прав людини, впровадження соціокультурної інтегративності, забезпечення законності і відкритості системи та процесу управління, демократичного цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами держави, принципів гендерної рівності – владою можуть бути наділені лише особи, що володіють відповідними професійними компетенціями та здатністю брати на себе величезний тягар відповідальності.

Розглядаючи теоретико–методологічні підходи до дослідження сучасного суспільства, як контексту формування владних відносин, вважаємо за доцільне звернутися до аналізу концепції постіндустріального та інформаційного суспільства. Найбільш яскравими теоретиками цього напрямку є Д. Белл, Е. Тофлер, Ю. Хабермас, Н. Луман, М. Маклюен. Авторство терміна «індустріальне суспільство» належить

Ю. Хаяші, професору Токійського технологічного інституту. В якості основної умови формування інформаційного суспільства розглядаються високотехнологічні інформаційні мережі, що досить розгалужені в глобальному світі.

У цілому, інформаційне суспільство визначається як соціум, більшість працюючих членів якого зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою, розповсюдженням і реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань. Таким чином, найважливішими стратегічними ресурсами у інформаційному суспільстві стають інформація і знання. Як писав Д. Белл: «...постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають в якості консультантів, експертів або технологів». [14, с. 86]. У результаті освіта перетворилася в найважливішу соціальну цінність, сформувалися принципи меритократії, активно формується нова соціальна страта, яку можна назвати «класом інтелектуалів».

Поява такої соціальної групи була прогнозована ще в ХХ столітті, і її позначили словом "меритократія". Сам цей термін був введений в обіг публікацією

повіді "Піднесення меритократії" відомого британського футуролога М. Янга. Поняття меритократії (не визначене досить чітко й походить від англійського слова "merit" – заслуга) містило основні риси сучасного інтелектуального класу, що увібрав в себе ряд базових характеристик наукової, підприємницької та політичної еліт суспільства.

Сучасна високопрофесійна меритократія, по-перше, орієнтована на максимальне втілення результатів своєї творчої діяльності. По-друге, вона досягає високого майнового стану, так як зосереджує велику частину власних зусиль на вирішенні прикладних задач, що дозволяють перерозподіляти на свою користь національне багатство. По-третє, представники меритократичного класу не позбавлені марнославства, що вимагає певного соціального визнання їхніх заслуг і набуття ними високо статусних суспільних посад. Саме ця соціальна група домінує сьогодні в постіндустріальних суспільствах розвинених країн, забезпечуючи той динамізм, який притаманний останніми десятиліттями західному світові. Цей динамізм не породжений необхідністю задовольнити зовнішній виклик або внутрішні суперечності постіндустріального суспільства. Він обумовлений розкріпаченням потенціалу творчої особистості, і в цьому ми вбачаємо запоруку того, що постіндустріальний тип розвитку не може бути зупинено або змінено його напрям.

Однією з головних проблем ХХІ століття стане підтримка певного балансу між стрімким науковим прогресом і збереженням соціальної стабільності як у національному, так і в глобальному масштабі. Це завдання є винятково складним, тому що його рішення неминуче призведе до обмеження панування меритократичної ідеології, що забезпечувала більшість успіхів, досягнутих цивілізацією протягом минулого століття. Чи зможе людство вирішити це завдання або ж виявиться втягненим в соціальні та міжнародні конфлікти з малопередбачуваним наслідком? – питання, що вимагає першочергового та позитивного вирішення.

У військовій сфері суть проблемної ситуації складає занепад класичних форм ведення війни, необхідність осмислення та розв'язання якої передбачає звернення до філософських засад воєнної науки,

оновлення освітніх стандартів підготовки військових фахівців. Завдання, які постають перед військовою теорією і практикою у зв'язку з трансформаціями як суспільно-політичної ситуації в Україні, так і збройної боротьби у світі, мають концептуальну природу, оскільки їхнє вирішення передбачає зміну самих способів мислення і дій в межах воєнної політики та військової справи.

Окремо слід зазначити, що аналіз соціально-психологічних процесів, які супроводжують хід політичних і економічних перетворень в сучасній Україні, показує, що в суспільній свідомості відбуваються перманентні трансформації в структурі ментальності, характерні для поворотних етапів історичного розвитку.

Стратегічним оборонним бюлетенем України, введеним в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016, передбачається, що професіоналізація сил оборони та створення необхідного військового резерву в Україні повинні впроваджуватись на засадах і принципах, якими керуються держави – члени НАТО. При цьому розвиток соціально-гуманітарного забезпечення персоналу сил оборони, у першу чергу військовослужбовців, пов'язується зі змінами в ментальності (образі мислення) особового складу, яка, у свою чергу, повинна базуватися на основі європейських цінностей.

Згідно авторської концепції, ментальність військовослужбовця являє собою систему, що динамічно розвивається, в якій відбувається зрощування не тільки особистісного, а й професійного розвитку. Ментальність військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони, визначається як інтегративна професійно-обумовлена соціокультурна властивість, що зумовлює специфіку їх світосприйняття, образ мислення, особливості формування колективної та індивідуальної свідомості та професійної поведінки.

Ментальність особистості багато в чому залежить від домінуючих в суспільстві цінностей, що визначають мотиви її життєдіяльності, значимість яких важко переоцінити. Ціннісна трансформація ментальності передбачає перш за все зміну ціннісних орієнтацій особистості. Сучасне суспільство надає широкі можливості для

задоволення потреб, домагань та інтересів кожної людини. Тим часом, засоби досягнення мети регламентовані ustalеними в суспільстві нормами поведінки, традиціями та цінностями.

Відповідно до проекту Статуту Збройних Сил України: Керівництво військовими формуваннями базується на принципах **єдиначальності, доброчесності, індивідуальної відповідальності, меритократії та гендерної рівності**, що передбачає відбір, призначення на посади та просування по службі осіб, які мають освіту, досвід і досягнення у певній сфері діяльності та забезпечує постійний розвиток потенціалу військової частини.

Принцип меритократії означає сприяння професіоналізації військового формування, створення відповідного військового резерву з урахуванням знань, бойового досвіду, вмінь та здобутків військовослужбовців при призначенні на керівні посади.

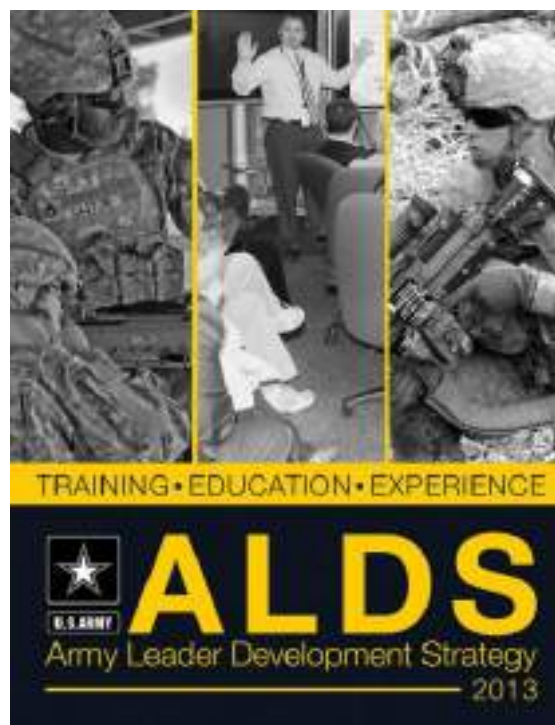
Принцип меритократії у Збройних Силах провідних країн світу розкривається через розвиток лідерства. Концепт «Лідерство» є базовим для розуміння та сприяння професіоналізації Збройних Сил України та основою професійної підготовки військових та цивільних фахівців в арміях країн – членів НАТО. Пропонуємо ознайомитись з результатами проведених досліджень і виявити, як саме феномен «лідерство» та фундаментальні демократичні цінності знайшли вираження в проекті статуту Збройних Сил України, Кодексі честі “The NATO Code of Conduct” та стандартах підготовки фахівців у країнах – членах НАТО.

У Збройних Силах Сполучених Штатів Америки розвиток лідерства визначено фундаментальною стратегічною метою, досягнення якої спрямоване на розвиток професійного та особистісного потенціалу керівного складу та ефективну підготовку особового складу усіх рівнів. У 2013 році у Сполучених Штатах Америки була введена в дію Стратегія розвитку лідерства у Збройних Силах (Army Leader Development Strategy). Це фундаментальний документ, що визначає мету, принципи та напрямки формування лідерства.

«Армія США формує лідерів для нашої нації» - такими словами починається Стратегія розвитку лідерства Армії США.

«Розвиток лідерів є конкурентною перевагою, якою володіє Армія, і в цьому аспекті вона не може бути заміщена технологією або замінена на високо розвинуту операційну систему чи озброєння» - йдеться далі в Стратегії, - «Розвиток лідерства є фундаментом нашої армії, і особливо її бойової підготовки. На даний час ми знаходимося поза балансом, зважаючи на виклики з якими ми зіткнулись та досвід, що ми отримали під час ведення бойових дій за останні 12 років. Ця стратегія допоможе армії знову збалансувати три основні компоненти розвитку лідерів: **практичну підготовку, освіту та досвід.**

Стратегія Розвитку Лідерства (ALDS) спрямована на впровадження нового бачення і керівництва щодо цілей, шляхів і засобів для розвитку лідерів (цивільних та військових) усіх рівнів, які беруть участь у плануванні, підготовці, виконанні та оцінці об'єднаних місій та наземних операцій та адекватної відповіді на виклики XXI століття» [5].

Стратегічними пріоритетами для Збройних Сил США у XXI ст. на забезпечення яких спрямована програма розвитку лідерства визначено десять головних місій, зазначених у *Sustaining U.S. Global Leadership: :Priorities for 21st Century Defense*:

- захищати національні інтереси США;
- протидіяти тероризму та незаконним збройним конфліктам;
- знизити рівень агресії в світі;

- нарощувати потужність, незважаючи на виклики та проблеми;
- проводити постійний облік зброї масового ураження;
- ефективно діяти в кіберпросторі і в космосі;
- забезпечити безпечне, надійне та ефективне ядерне стримування;
- захищати батьківщину та надавати підтримку цивільній владі;
- забезпечувати стабілізуючу присутність;
- проводити стабілізаційні операції та операції з придушення повстань;
- керувати наданням гуманітарної допомоги, здійснювати допомогу у ліквідації наслідків стихійних лих тощо.

«Створюючи команди, що складаються з всебічно розвинених осіб, ми вдосконалюємо армію» - йдеться далі у Стратегії розвитку лідерства. Згідно означеної стратегії, **talent management** (управління талантами) доповнює розвиток лідерського потенціалу військовослужбовців та працівників Збройних Сил.

Керівник має враховувати індивідуальні таланти кожного офіцера та цивільного співробітника і здійснювати кадровий розподіл персоналу відповідно до знань, вмінь, особливостей поведінки та загального потенціалу, яким володіють підлеглі. В Стратегії зазначено, що: «Армія прагне розвивати лідерів і максимально використовувати кожного військовослужбовця та цивільного працівника на основі розвитку талантів якими вони володіють, що формуються на базі практичного досвіду, шляхом розширення їх світогляду, отримання і підвищення рівня цивільної та військової освіти і задоволення їх інтересів» [5].

Для впровадження **talent management** у військах США існує гнучка система супроводу кар'єрних домагань кожного офіцера і цивільного співробітника, щоб військові та цивільні лідери мали можливість долучитись до здобуття якомога більш ширшого практичного досвіду та покращити власні лідерські якості в системі військової та цивільної освіти та курсової підготовки. Також в сучасній армії США реорганізовано **рейтингову систему оцінки ефективності** офіцера та цивільного працівника, де наразі більш ретельно оцінюються таланти людей.

Розвиток керівництва та управління талантами будуються на фундаментальних

принципах. Лідери армії повинні бути живими прикладами реалізації тріади: **«Будь, Знай, Дій»**. Військові та цивільні лідери повинні володіти і демонструвати у професійній діяльності такі риси як **адаптованість, кмітливість, гнучкість, відповідальність і стійкість**. Освоєння основ лідерства є професійним зобов'язанням і фундаментом на якому базується професійний розвиток кожного офіцера у армії США.

Відповідно до Польового Статуту щодо розвитку лідерства у Збройних Силах США. Введеного в дію у 2015 році (Field Manual № 6-22. Leader Development. Headquarters. Department of the Army. Washington DC, June 2015), **Лідерство** – це процес впливу на людей через визначення цілі, напрямку її досягнення та мотивацію з метою виконання поставленого завдання та покращення воєнної організації.

Військовий лідер, в силу взятої на себе відповідальності, надихає та впливає на людей, домагається досягнення поставлених цілей. Лідери мотивують людей як всередині, так і за межами військового товариства; вони спрямовують власну діяльність, мислення та приймають рішення для забезпечення якомога більш якісних результатів професійної діяльності та розвитку військової організації.

Відповідно до Стратегії розвитку лідерства (ALDS) і Польового Статуту (Field Manual № 6-22. Leader Development) **розвиток лідера** – це узгоджений, тривалий та цілеспрямований процес, що базується на військових цінностях та має на меті перетворити військовослужбовців та

працівників Збройних Сил на компетентних впевнених лідерів, здатних на рішучі дії. Розвиток лідера досягається через постійний синтез практичної підготовки, освіти і досвіду, здобутих у процесі професійної підготовки та навчання в освітніх установах (Institutional Domain), під час участі в операціях (Operational Domain) та процесі саморозвитку (Self-development Domain) [6].

Відповідно до Польового Статуту Сухопутних військ армії США, нація та армія сформулювали очікування до розвитку лідерського потенціалу військовослужбовців усіх рівнів. Модель вимог до лідерів в армії (див. Рисунок 1) ілюструє очікування щодо розвитку лідерського потенціалу кожного керівника: військового та цивільного. Ця модель узгоджує бажаний результат діяльності з розвитку лідера та практики підбору персоналу з загальним набором характеристик, які цінують у всій армії. Він охоплює основні вимоги та очікування щодо лідерів на всіх рівнях військового управління.

Атрибути - це бажані внутрішні характеристики лідера - те, якими армія вимагає лідерів бути та те, що армія вимагає від них знати. **Компетенції** - це лідерські навички та поведінка, які можна сформувати та розвинути у процесі професійної підготовки. Армія очікує, що лідери володіють необхідними якостями, постійно їх демонструватимуть і продовжать вдосконалюватися. Єдність компетенцій та атрибутів призводить до довіри між лідером та підлеглими, довіри, яка ґрунтується на організаційному підході та ефективній роботі в команді.

Figure 1-1. Army leadership requirements model

Лідерські атрибути включають в себе характер, зовнішні якості та інтелект військового/цивільного співробітника.

Характер включає в себе прийняття базових цінностей, співпереживання (розуміння поглядів, почуттів та вірувань інших людей), військову і службову етику та дисципліну.

Базові цінності, що лежать в основі військової та службової етики окремо викладені у "The NATO Code of Conduct", Кодексі Честі військового та цивільного персоналу НАТО. Про них ми поговоримо окремо.

Зовнішній вигляд визначає враження, яке справляє лідер на оточуючих, позитивне враження допомагає йому швидше знайти прибічників для наслідування. По зовнішньому вигляду можна визначити рівень військової виучки та професійної підготовки, фізичну форму, наскільки він є впевненим в собі та стійкою до зовнішніх впливів.

Інтелект впливає на те, наскільки вдало лідер вирішує завдання, знаходить вихід із складних ситуацій. Він поєднує в собі розумові здібності, здатність до обґрунтованих суджень, критичне та інноваційне мислення та вміння підтримувати продуктивну міжособистісну взаємодію.

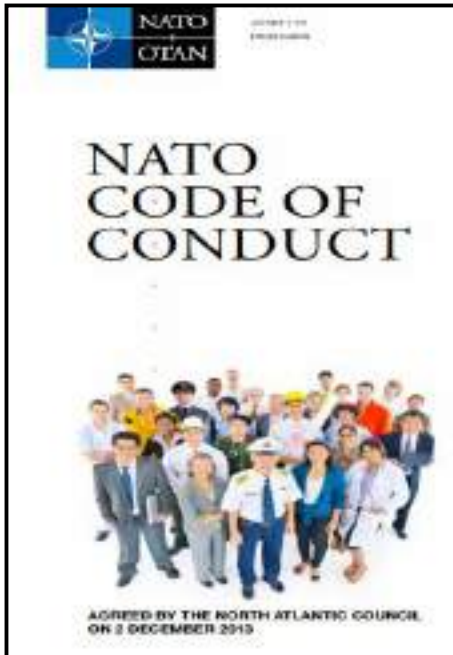
Лідерські компетентності - це комплекс професійних вимог, що висуваються до військового/цивільного лідера з боку керівництва. Вони поєднують в собі здатність вести за собою, здатність до розвитку та досягнення цілей.

Компетенція «**Вести за собою**» містить в собі п'ять складових: направляти особовий склад, встановлювати довіру (важлива умова для створення позитивного середовища), поширювати власний вплив на підлеглих, бути прикладом для наслідування та підтримувати ефективну комунікацію.

Компетенція «**Здатність до розвитку**» розкривається через створення позитивного середовища, самопідготовку та самовдосконалення, розвиток підлеглого персоналу та сприяння їх професійному зростанню.

«**Досягнення цілей**» - це компетенція, що спрямована на досягнення визначених результатів і стосується дій, що виконуються з метою вчасного та якісного виконання завдання або місії. Досягнення

цілі – це по суті, мета лідерства, воно забезпечується завдяки визначенню пріоритетів, інтегративному поєднанню чіткої постановки завдань, делегування повноважень, забезпечення необхідними ресурсами, підвищення ефективності роботи, забезпечення зворотного зв'язку, виконавській майстерності та вчасному реагуванню.

Основним міжнародним документом, що визначає базові демократичні цінності сучасного війська, вимоги до етико-моральних характеристик особового складу армій більшості країн світу є “The NATO Code of Conduct”. У кодексі “The NATO Code of Conduct” зазначено, що Організація Північноатлантичного альянсу (НАТО) передбачає сприяння найвищому рівню довіри між його членами та вимагає від них єдності, вірності, відповідальності, неупередженості і професіоналізму незалежно від гендерних ознак. Ці п'ять основних цінностей складають аксіологічну основу етичного Кодексу, який визначає вимоги до поведінки всіх цивільних та військових співробітників та персоналу підрозділів НАТО.

Єдність, Вірність, Відповідальність, Неупередженість Та Професіоналізм є фундаментальними демократичними цінностями, що мають складати основу ментальності сучасних військовослужбовців Збройних Сил України, бути відображені в військових статутах, тексті Військової присяги, з врахуванням національних особливостей та передового світового

досвіду формування ментальності військовослужбовців.

Повертаючись до тези про те, що **Влада** – у сучасному розвинутому правовому суспільстві є синонімом слова «**відповідальність**», зазначимо, що Збройні Сили не є виключенням. Відповідальність є базовим етико-моральним атрибутом військового лідера та фундаментальною демократичною цінністю, що відображена в Кодексі честі цивільного та військового персоналу НАТО. У системі розвитку лідерства в арміях країн-членів НАТО офіцери і цивільні керівники повинні свідомо, постійно і цілеспрямовано покращувати власні лідерські компетентності, карбувати лідерські якості та сприяти розвитку військової організації. Ми зазначали, що в сучасному інформаційному суспільстві владою можуть бути наділені лише особи, що володіють відповідними професійними компетенціями та здатністю брати на себе величезний тягар відповідальності. Саме такі особистості формуються в системі розвитку лідерства, що дає підстави сподіватись на формування нової військової еліти, що внесе свій внесок у вирішення сучасних та майбутніх викликів та загроз з якими стикається і буде стикатися людство у XXI столітті.

В якості висновку слід зазначити, що Україна є молодою демократичною правовою державою, народ якої продемонстрував свою активну громадську позицію на хвилі національного піднесення. В умовах надскладних викликів сучасності стало очевидним, що роль армії як гаранта державної безпеки, як запоруки сталого розвитку суспільства, надзвичайно велика. Наша країна платить непомірно високу ціну за зниження уваги до армії в останні десятиріччя та прагне покращити якість підготовки до свідомого та відданого захисту держави нового покоління військовослужбовців, відповідальність яких перед країною, перед кожним громадянином нашої держави незмінно зростає.

Сучасне українське суспільство висуває комплекс професійних і морально-етичних вимог як до окремих військовослужбовців, так і до системи військово-професійної підготовки в цілому. У цьому зв'язку виникає потреба підготовки якісно нових керівних кадрів для органів військового управління, штабів, структур з морально-

психологічного забезпечення усіх рівнів з метою впровадження значного кола суспільно-політичних та військових реформ задля демократизації та оптимізації українського війська з урахуванням як кращого національного, так і провідного світового досвіду.

Запропонована стаття розкриває для читачів, що саме собою являє концепт «лідерство» за стандартами підготовки НАТО і які саме демократичні цінності складають етичну основу формування сучасного українського війська, що відповідатиме вимогам часу та стандартам НАТО.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования [текст] / Дэниел Белл; [пер. с англ. В.Л. Иноземцева] – М.: Academia, 1999. – 788 с.
2. Кримець Л. В. Філософія влади та управління науково-освітнім простором: монографія / Людмила Володимирівна Кримець – К.: Золоті ворота, 2016. – 410 с.
3. Методичний порадиш щодо формування ментальності особового складу підрозділу (військової частини) Збройних Сил України на засадах європейських цінностей / під заг. ред. Л. В. Кримець. – К.: НУОУ, 2018. – 20 с.
4. Саух П. Ю. Сучасна освіта : портрет без прикрас : монографія / П. Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.
5. Army Leader Development Strategy [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.cape.army.mil/web/character-development-project/repository/aldis-2013.pdf>.
5. NATO Code of Conduct [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>.
6. Field Manual № 6-22. Leader Development. Headquarters. Departement of the Army. Washington DC, June 2015.

References

1. Bell D. Hriadushchee postyndustrialnoe obshchestvo: Opyt sotsyalnoho prohnozyrovanyia [tekst] / Dėnyel Bell; [per. s anhl. V.L. Ynozemtseva] – M.: Academia, 1999. – 788 s.
2. Krymets L. V. Filosofiia vlady ta upravlinnia naukovo-osvitnim prostorom: monohrafiia / Liudmyla Volodymyrivna Krymets – K.: Zoloti vorota, 2016. – 410 s.
3. Metodychnyi poradnyk shchodo formuvannia mentalnosti osobovoho skladu pidrozdilu (viiskovoi chastyny) Zbroinykh Syl Ukrainy na zasadakh yevropeiskykh tsinnosti / pid zah. red. L. V. Krymets. – K.: NUOU, 2018. – 20 s.
4. Army Leader Development Strategy [electronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://data.cape.army.mil/web/character-development-project/repository/aldis-2013.pdf>.
5. NATO Code of Conduct [electronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>.
6. Field Manual № 6-22. Leader Development. Headquarters. Departement of the Army. Washington DC, June 2015.

SUMMARY

Liudmyla Krymets, Doctor of Science in Philosophy

LEADERSHIP AS A SPECIAL FORM OF POWER IN THE MODERN MILITARY PROFESSIONAL ENVIRONMENT

The author defined the axiological aspect of the phenomenon of "power" in the context of the modern information society and extrapolated the theoretical positions into the context of the military-professional environment of the armies of the leading NATO member states and the modern Ukrainian army through the concept of "leadership".

The goal of the article is definition of valuable aspects of power in the modern society and the modern military professional environment.

Methodologically, the author proceeds from the position of the sociocultural approach that the change in external conditions and environment inevitably entails changes (positive or negative) of the inner world of the individual, personal formations, that is, a change in the motivational and value sphere of the personality under the influence of socio-cultural factors leads to a transformation of mentality.

The power - in the modern developed legal community is synonymous with the word "responsibility", the Armed Forces are no exception. Responsibility is the basic ethical and moral attribute of a military leader and fundamental democratic value as reflected in the NATO Code of Conduct. Leader Development programs in the armed forces of NATO member countries, require officers and civilian leaders improve their own leadership competences, their knowingly, continuously and purposefully, mold leadership and promote the development of a military organization.

Mentality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces is defined by the author as an integrative professionally conditioned socio-cultural quality that determines the specificity of their worldview, the way of thinking, the peculiarities of the formation of collective and individual consciousness and professional behavior.

In the article it is stated that in the modern information society, only individuals with the appropriate professional competences and the ability to assume a huge burden of responsibility can be given power. It is these individuals who are formed in the system of leadership development, which gives grounds to hope for the formation of a new military elite that will contribute to solving the present and future challenges and threats faced and encountered by humanity in the 21st century.

The proposed article reveals to readers what exactly is the concept of "leadership" on the standards of NATO preparation means and which democratic values constitute the ethical basis for the formation of a modern Ukrainian army that meets the requirements of time and NATO standards.

Key words: power, leadership, military-professional environment, mentality, democratic values, vocational training, military education, social philosophy.

Крутов В., доктор юридичних наук, кандидат педагогічних наук, професор, віце-президент Всесвітнього Союзу Вчених за Мир з розвитку

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ

У статті представлено сучасні підходи до розуміння проблеми профілактики та подолання посттравматичного стресового розладу. розглядається ідея існування позаклітинних інформаційних структур, та вплив власних думок і образів людини на енергопотенціал.

Ключові слова: енергопотенціал, позаклітинні інформаційні структури, свідомість, гігієна розуму, квантово-інформаційна концепція свідомості

В статье представлены современные подходы к пониманию проблемы профилактики и преодоления посттравматического стрессового расстройства. рассматривается идея существования внеклеточных информационных структур, и влияние собственных мыслей и образов человека на энергопотенциал.

Ключевые слова: энергопотенциал, внеклеточные информационные структуры, сознание, гигиена ума, квантово-информационная концепция сознания

1. «Хімічні речовини, що входять до складу клітини, є учасниками єдиного інформаційного поля», яке «щомиті координує сотні тисяч функцій клітин, тканин, органів і систем тіла... Клітина оточена енергетичним полем, яке є сумою енергій атомів, молекул і хімічних речовин, що збалансовано працюють і породжують матерію»^{1, с. 144}.

Ідея існування позаклітинних інформаційних структур була вперше висловлена австрійським дослідником П. Вейсом на початку минулого століття. Ця концепція є кроком докорінного *перегляду основних ідей побудови і функціонування живих органічних структур*. Наявність позаклітинної інформації, як єдиного цілого для всього організму, що здійснює взаємозв'язок з усіма його елементами і генетичною пам'яттю, викликає необхідність у *принципово новому підході* до вирішення основних проблем біології.

Підтверджує цю концепцію і Руперт Шелдрейк^{2, с. 59}, який вважає, що «мозок людини або тварини сам по собі не містить ні пам'яті, ні знань. Зате все це в надлишку є в морфогенетичних (формотворчих) полях. І мозок в разі необхідності налаштовується на певне морфогенетичне поле так само, як радіоприймач на радіохвилю».

Також невід'ємною складовою енергетичного потенціалу людини є аура - енергетичне поле, порушення рівноваги в якому дозволяють говорити про розлад здоров'я. Найчастіше причиною хворобливих станів, особливо хронічних або

важко виліковних, є знижений рівень енергії^{3, с. 42}.

Зазначене підтверджується квантовою моделлю реальності, де *поява будь-якої хвороби є наслідком зниження частоти коливань організму*. Під час тривалого стресу атоми, молекули, хімічні речовини в організмі менше обмінюються енергією й інформацією, що призводить до поступового перетворення людини на матерію. Джо Диспенза стверджує «чим більше тіло стає матерією через уповільнення обертання індивідуальних субатомних «вентиляторів» (складові тіла), яке спричиняє енергетичне розбалансування атомів, молекул, тим більше людина потрапляє під владу *другого закону термодинаміки – закону про ентропію, згідно з яким матеріальні речі у Всесвіті мають властивість руйнуватися*» (курсив мій – В.К.)^{1, с. 110}.

Сильний вплив на енергопотенціал людини надають його власні думки і образи. Аюрведа (давньоіндійська медицина) і йога в своїх психотехнічних і лікувальних практиках виходять з положення про те, що думка матеріальна і складається з тонкої енергії, тому *куди думка - туди і енергія* (курсив мій – В.К.). Дисципліна розуму, самоконтроль змісту уявного потоку, заспокоєння розуму, визначення та усунення причин появи сторонніх думок, подолання невинновданого різноманіття і неухважності думок - все це сприяє збільшенню енергії^{4, с. 85}.

Коли в людини з'являються позитивні думки, вона відчуває себе більше енергією, ніж матерією. *Нова свідомість, у якій наше*

Его зникає, сприяє *підвищенню частоти коливань організму, а отже, зникненню хвороби*, що є ефективним за умови свідомого культивування в собі щирого позитивного настрою.

З практики відомо, що такі відчуття, як доброта, співчуття, емпатія (властиві нам від народження), сприяють виробленню в організмі *важливого нейропептиду – окситоцину*, «який природним чином вимикає рецептори в мигдалеподібному тілі – ділянці мозку, пов'язаний із переживанням страху й тривоги...Багато органів нашого тіла містять клітинні рецептори, сприйнятливі до окситоцину: кишечник, імунна система, печінка, серце тощо. Його головний зцілюючий ефект пов'язаний із вирощуванням нових кровоносних судин у серці, стимуляцією імунної функції, посиленням моторної функції шлунку й нормалізацією рівня цукру в крові...Коли людина свідомо сприймає інформацію, формує уявлення про неї й має твердий намір, запускаються фізіологічні реакції, які автоматично здійснюють відповідну біологічну зміну в організмі. *Саме так свідомість переходить у підсвідомість*. Після цього організм бере на себе відповідальність за себе, за свої дії, активізуючи унікальні природні ресурси й механізми. Саме тому для досягнення успіху необхідно активізувати *підсвідомий розум – вегетативну нервову систему*» (курсив мій - В.К.)^{1, с. 188}.

Загальновідомо, що в тибетській медицині *лікування починається з «процедур» зміни структури свідомості та якості мислення людини*: у неї формуються такі універсальні якості, як доброзичливість, сердечність, вдячність, любов до ближнього, навколишнього світу тощо. Завдяки цьому, нормалізувавши енергоінформаційний потенціал організму людини, його біологічний, «енергетичний та інформаційний» гомеостаз, можна досягти зміцнення життєвих сил на довгі роки.

2. Важливо в оздоровчий процес *включити ефект плацебо – віру в своє повне одужання*. Створена людською свідомістю, вона на певному рівні *взаємодіє* з вегетативною нервовою системою.

Коли людина багато разів повторює думку або переживає новий досвід, клітини мозку виробляють різні (мелатонін, бензодіазолін, серотонін та інші) хімічні

елементи (нейротрансмітери), усередині нервової клітини утворюється додатковий протеїн. Він прокладає собі дорогу в клітинне ядро, де з'єднується з ДНК і вмикає окремі гени. Це означає, що в будь-який момент *однією лише думкою* людина може активізувати нові гени (курсив мій - В.К.). Як і під час гіпнозу, ефект плацебо створюється людською свідомістю, що взаємодіє з вегетативною нервовою системою й переходить у підсвідомість^{1, с. 164}.

Отже, справжня трансформація відбувається не на рівні свідомості (свідомого розуму), який лише спрямовує дію, *а на підсвідомому рівні*, що, піддаючись навіюванню під дією розуму, виконує завдання з одужання.

«Жодна людина не здатна свідомо підвищити рівень дофаміна на 200%, або контролювати тремор вольовим рішенням, або виробити нові нейротрансмітери, щоб боротися з депресією, або сигналізувати ствольним клітинам, щоб вони перетворилися на білі кров'яні тільця для посилення імунної реакції»^{5, с. 192}. Для досягнення мети по подоланню психічних розладів треба активувати підсвідомий розум – вегетативну нервову систему, що знаходиться під управлінням *лімбічного* (або емоційного) мозку. «Лімбічна система відповідає за підсвідомі функції, зокрема за гомеостаз – підтримку природної фізіологічної рівноваги в організмі. Щоразу, коли ми відчуваємо різні емоції, активується лімбічна система мозку, виробляючи хімічні молекули, притаманні певним емоціям»^{1, с. 187}.

За своєю природою людина запрограмована на здоров'я, баланс, добро й рівновагу. Але за різними від'ємними лаштунками, неправильною соціальною поведінкою, а головне за *слабким управлінням процесу свого мислення* людина час від часу, а то навіть на довгий період життя втрачає зазначені переваги. Все більше фахівців схилиються до того, що існують «горизонтальні» хвилі, які пронизують свідомості людей: ці хвилі несуть певну інформацію, *яка формується в думки* (згадаємо приклад відносно демона Сократа, який весь час нашіптував йому думки). Ці думки впливають на стан тіла і на всю нашу реальність. Ми насправді, як свідчать багато сучасних досліджень, не виробляємо думки - ми є приймачами думок, і коли *мозок несвідомо виловлює*

думки з «горизонтального» поля - вони можуть впливати на реальність і здоров'я людини. Так причинами багатьох захворювань є просто негативні хвилі, що пронизують мозок. Ці хвилі порушують роботу вегетативної нервової системи, тим самим збиваючи роботу внутрішніх органів і в цілому всього організму.

Отже, оздоровлення вимагає, щоб людина надихнулася емоційно, оскільки емоції безпосередньо пов'язані з підсвідомістю. Саме вони дозволяють внести зміну до операційної системи й програми, даючи вегетативній нервовій системі вказівку почати вироблення відповідної біохімії. «Тіло не знає відмінностей між емоційним станом, породженим реальним досвідом або породженим уявленням про майбутнє, тобто мозок не розрізняє емоційно заряджені думки-образи здоров'я й дійсне здоров'я... Під впливом емоцій в обхід кори лобових доль (префронтальна зона – представництво свідомого розуму) активується лімбічна система, безпосередньо пов'язана з вегетативною нервовою системою й життєво важливими автоматичними функціями організму (стовбур мозку)»^{1, с. 175}. Отже, виходячи за межі свого розсудливого мозку, людина потрапляє в зону підсвідомості, здатну підтримувати здоров'я й зціляти.

3. Психотравми переважно пов'язані з недостатньою відкритістю людини (його свідомості), надмірною зосередженістю на своєму Его й на психіці з усім спектром негативних емоційних реакцій, зокрема страхом, тривогою, виною, гнівом, заздрістю тощо. Надмірне збудження, перевантаженість чуттєвими сприйняттями, невміння володіти своєю емоційною сферою послаблюють енергетичний статус людини. Цьому ж сприяє «недотримання правил гігієни розуму (курсив мій – В.К.), яке може виражатися в розумовому перенапруженні, в хаотичності думок і непотрібних роздумах, в абстрактній, позбавленій сенсу грі уяви. Особливо руйнівний вплив на психіку і організм людини здійснюють дванадцять вад: невігластво, смуток, жадібність, сонливість, заздрість, мінливість, страх, дратівливість, гнів, хтивість, немилосердя, гордість»^{6, с. 211}.

Нейтралізація подібних станів і «залежності» здійснюється за допомогою

енергетичних медитативних практик та спеціальних психотехнік (що стосується конкретних технологій профілактики та подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР), то це тема окремої статті). Вони хоча і не повністю, але суттєво вирішують завдання очищення особистості від психотравматичних розладів, працюючи не тільки з наслідками травми, але й з її причиною (концепція С. Волинскі, Роберт Уілсон, А. Коржибські, та інші).

Наше уявлення про несвідоме найближче по духу квантовій психології С. Волинскі, згідно з якою після відповідної терапії травма ніби розчиняється в початковій порожнечі, втрачаючи масу й енергію^{7, с. 27}. Ми погоджуємося з загальним підходом до такого розв'язання проблеми, однак, на відміну від зазначеного автора вважаємо, що основою Світобудови (отже, і нас самих) є не Порожнеча (про яку стверджував А. Ейнштейн), а Вселенська Свідомість. Ми однозначно стоїмо на позиції, яка виражається онтологічною моделлю у вигляді «Свідомість – Інформація – Енергія – Матерія». Саме на цій формулі побудована наша система знань про справжню природу людини, яка до сих пір залишається для більшості людей таємницею^{8, с. 107}.

На аналогічних позиціях свою квантово-інформаційну концепцію свідомості та реальності базує А. Міхеєв. Він стверджує, що «в якості першооснови Буття розглядається глобальна свідомість, яка належить до нефізичного (трансцендентного) рівня реальності. У процесі самоспостереження (ауторефлексії) глобальна свідомість виділяє деякі аспекти самого себе - локальну свідомість живих істот. Полем діяльності глобальної і локальної свідомості є квантово-інформаційне середовище, яке називається Первинною об'єктивною реальністю. За своєю суттю первинна об'єктивна реальність не має нічого спільного зі звичними уявленнями про «об'єктивний зовнішній світ» (курсив мій - В.К.). Вона носить чисто інформаційну природу і фактично являє собою метапрограму, що містить всі варіанти (сценарії) квантових подій, початкові правила функціонування якої задані глобальною свідомістю (наприклад, в ці правила можна включити квантово - механічні закони, і т. д.) У цьому сенсі

спостережуваний Всесвіт являє собою один з пластів інформації гігантського квантового комп'ютера, що вихоплюється свідомістю в кожну одиницю часу»⁹, с. 16.

Тому на наше переконання, основна стратегія звільнення від травм несвідомого повинна *полягати в духовній роботі Особистості*, наближенні (або «трансцендуванні») індивідуальної свідомості до Першоджерела – Свідомості Всесвіту. Еволюціонуючи до вищих станів Свідомості, людина послідовно розуміє ілюзорність своїх травм і за відповідних методиках, звільняється від них. Зазначимо, що духовні практики необхідно *поєднувати* зі світоглядною роботою, теоретичним освоєнням накопичених людством *знань про себе, свідомість, Всесвіт і сил його творіння*.

Запропонована нами Система знань є важливою базою для терапевтичних й оздоровчих практик, оскільки в даному випадку психотерапевт або хворий *можуть впливати на організм на інформаційному рівні*. Підключаючись у просторі *трансперсональної підсвідомості до інформаційних баз Всесвіту*, Свідомість може виліковувати хвороби, які здавалися невиліковними (незламними / стійкими до ліків), виліковувати словом, поглядом, дистанційно. Усім відомий ефект плацебо, про що уже говорилося, пояснюється саме тим, що хворий зусиллям свідомості *змінює польові структури*, тим самим трансформуючи поля енергетичні, які спричинили появу хвороби.

4. У людей є гігантський потенціал Пізнання й Удосконалення себе та Всесвіту. Завдяки численним фактам лікувально-терапевтичного характеру, що надає нам світова практика, ми переконуємося в необхідності засвоєння й застосування в повсякденному житті людини законів «*духовно-ноосферної парадигми*»¹⁰, яка стверджує, що в основі всього лежить Свідомість. Навчитися розвивати її – актуальне й важливе завдання Людства на сучасному етапі розвитку цивілізації, виконання якого потребує лише нашої волі та бажання бути здоровими й зміцнювати себе для досягнення Істини.

5. У ХХІ столітті *Свідомість повинна стати основою нового світогляду*, без створення якого людству найближчим часом *загрожує повномасштабна*

*антропологічна криза*¹¹. Нам як біологічному виду, який створив ноосферу й коеволюціонує разом із планетою Земля, потрібна нова світоглядна парадигма, побудована *на ідеї субстанціональності свідомості* й здатна усунути перманентний когнітивний дисонанс, у якому живе людство.

6. Сьогодні, коли воєнна організація країни й держава в цілому мають надзвичайно складну проблему з посттравматичним стресовим розладом психічного стану великої кількості людей, яка останнім часом виражено рухається по експоненті, в український соціум необхідно впровадити неординарні інноваційні заходи та підходи по його профілактиці та подоланню. У зв'язку з нездатністю традиційних методів організаційного й лікувально-медичного характеру адекватно реагувати на зазначену проблему, виникла нагальна необхідність проведення її глибокого аналізу з подальшим *переглядом діючої системи лікування та реабілітації ПТСР у напрямі її кардинальної перебудови*.

7. Вважаємо за необхідне стисло висловити нашу позицію щодо організації такої роботи.

7.1. Актуальною є побудова справжніх як за формою, так і за змістом *відносин лікаря й пацієнта*: перший несе відповідальність за рівень надання необхідної допомоги, який будується на засадах найбільш передових знань у своїй і в суміжних галузях медицини (недостатньо знань, отриманих у виші, бо вони є лише базовими; усі інші знання лікар на системній основі повинен поповнювати під час постійної творчої, розумової роботи в процесі самопізнання та самоактуалізації, обов'язково використовуючи при цьому метод критичного мислення).

7.2. Лікар як учасник відносин є стороною інформаційно-енергетичного обміну з пацієнтом (необхідно якнайшвидше розбудувати таку систему) і має виступати ініціатором та провідником духовно-творчого спілкування з ним. Мета спілкування полягає в тому, щоб закласти у двосторонні відносини довіру й повагу один до одного, *вселити в пацієнта Віру* в належну професійну здатність лікаря та його високі людські й моральні якості. Саме такий підхід буде стимулювати й формувати ефект «плацебо» у пацієнта. Загальновідомо,

що цей унікальний метод має велике значення для людини, відіграє важливу роль у її оздоровленні.

7.3. На основі взаємодовірливого спілкування лікар, завдяки своєму авторитетові й цілеспрямованій пропаганді, з урахуванням особистісних характеристик носія ПТСР проводить необхідну роз'яснювальну роботу, мета якої – зробити пацієнта *відповідальним за своє здоров'я й спонукати його стати не просто дисциплінованим об'єктом, а повноцінним суб'єктом лікувального процесу*. Щоб змінити стан здоров'я української нації, необхідно найближчим часом кардинально *перебудувати філософію соціальних відносин* у галузі охорони здоров'я. Навіть медицина з потужним ресурсом (Німеччина, США, Ізраїль тощо) *без активної й усвідомленої дії пацієнта в сумі, як об'єкта і суб'єкта*, відповідального за своє здоров'я, *не спроможна* створити належні умови, за допомогою яких людина конвертує свій великий природний потенціал у довготривале здорове життя.

7.4. Вважаємо, що на всіх рівнях державної політики в галузі охорони здоров'я, пов'язаної з профілактикою й подоланням ПТСР військовослужбовців і представників цивільного населення України, *треба запровадити наскрізну систему освіти та підготовки людей*, які потребують психологічної допомоги. У зв'язку з тим, що кількість уражених ПТСР *набагато перевищує можливості медичних закладів і лікувальних засобів*, мета такої роботи полягає в тому, щоб відповідними знаннями та інформацією *озброїти постраждалих*. Реалізація такого підходу потребує виважених знань і спеціальних технологій (теоретична частина нової системи знань *уже напрацьована*, практична – знаходиться на стадії удосконалення), а також *вольових дій та організаційних заходів відповідних органів влади й*

управління. Такий інноваційний підхід дозволить розв'язати велику кількість проблем у відносинах пацієнта й медичної установи, де поруч зі збереженням і суттєвим збільшенням *власне ролі лікаря зовсім на інший рівень виходить постать постраждалого*.

7.5. У межах протидії ПТСР поведінка пацієнта може мати такий зміст:

1. Необхідно отримати й опрацювати (хоча б у загальних рисах) інформацію щодо *своїх справжньої природи, ресурсів і потенціалу людського організму*.

2. Зрозуміти й прийняти унікальні особливості та можливості навколишнього світу, які дотепер залишаються для більшості людей *маловідомими*, звернути особливу увагу на *тісний та взаємовпливаючий зв'язок із ним*.

3. Критично осмислити запропоновану в межах нової системи знань інформацію щодо *механізму створення різних видів ментальних об'єктів*, що формують важкі стани здоров'я й загрожують життю. Розуміння людиною того, що *саме вона, а не зовнішні обставини є причиною проблем із психікою*, стає надзвичайно важливим і дієвим засобом розв'язання проблеми посттравматичного стресового розладу.

4. Пересвідчившись в об'єктивності й обґрунтованості вищевикладеного механізму, необхідно *засвоїти та максимально ефективно, спираючись на особистісну рішучість та волю застосувати* на практиці технології, спроможні своїм потенціалом нейтралізувати причину психічного розладу людини.

5. *Поєднання зазначених дій при належній відповідальній поведінці всіх сторін процесу забезпечать профілактику небезпечних станів психіки людини, її соціального здоров'я та повсякчасного буття*.

Список використаних джерел

1. Диспенза Дж. Сам себе плацебо: как использовать силу подсознания для здоровья и процветания / пер. с англ. Москва: Э, 2016. – 416 с.
2. Шелдрейк Р. Семь экспериментов, которые изменят мир: Самоучитель передовой науки / Пер. англ. А. Ростовцева — М.: ООО Издательский дом «София», 2004. — 432 с.
3. Фроули Д. Аюрведическая терапия / пер. с англ. М.: Саттва, 1998. 448 с.
4. Шивананда С. Йога и сила мысли / пер. с англ. Киев: София, 1999. 288 с.
5. Колесников Е. в книге Диспенза Дж. Сам себе плацебо: как использовать силу подсознания для здоровья и процветания / пер. с англ. Москва: Э, 2016. – 416 с.

6. Шивананда С. Концентрация и медитация / пер. с англ. Киев: София, 2000. - 365 с.
7. Волински С. Квантовое сознание / пер. с англ. Ивахненко Д. Киев: 1997. - 198с.
8. Крутов В. В. Возвращение к себе. Основы развития сознания и управления мышлением / В. В. Крутов. - К. : Генеза, 2014. - 400 с.
9. Михеев А.В. Квантово-информационная концепция сознания и реальности / А.В. Михеев, серия «На границе познания» Санкт-Петербург: 2011. – 44с.
10. Крутов В.В. New Worldview Paradigm for the Development of Peace and Security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gusp.org/global-peace-summit/day-2/abstracts/krutov/>
11. Крутов В.В. Synergy of effort as an answer to the challenges of our time [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gusp.org/global-peace-summit/day-2/abstracts/krutov/>

References

1. Dy'spenza Dzh. Sam sebe placebo: kak y'spol'zovat' sy'lu podsoznany'ya dlya zdorov'ya y' proczvetany'ya / per. s angl. Moskva: Э, 2016. – 416 s.
2. Sheldrejk R. Sem' ekspery'mentov, kotorye y'zmenyat my'r: Samouchy'tel' peredovoj nauky' / Per. angl. A. Rostovceva — M.: ООО Y'zdatel'nsky'j dom «Sofy'ya», 2004. — 432 s.
3. Frouly' D. Ayurvedy'cheskaya terapy'ya / per. s angl. M.: Sattva, 1998. 448 s.
4. Shy'vananda S. Joga y' sy'la mysly' / per. s angl. Ky'ev: Sofy'ya, 1999. 288 s.
5. Kolesny'kov E. v kny'ge Dy'spenza Dzh. Sam sebe placebo: kak y'spol'zovat' sy'lu podsoznany'ya dlya zdorov'ya y' proczvetany'ya / per. s angl. Moskva: Э, 2016. – 416 s.
6. Shy'vananda S. Koncentraciy'ya y' medytacy'ya / per. s angl. Ky'ev: Sofy'ya, 2000. - 365 s.
7. Voly'nsky' S. Kvantovoe soznany'e / per. s angl. Y'vaxnenko D. Ky'ev: 1997. - 198s.
8. Krutov V. V. Vozvrashheny'e k sebe. Osnovy razvy'ty'ya soznany'ya y' upravleny'ya myshleny'em / V. V. Krutov. - K. : Geneza, 2014. - 400 s.
9. My'xyeyev A.V. Kvantovo-y'nformacy'onnaya koncepcy'ya soznany'ya y' real'nosty' / A.V. My'xyeyev, seriya «Na gran'y'ce poznany'ya» Sankt-Peterburg: 2011. – 44s.
10. Krutov V.V. New Worldview Paradigm for the Development of Peace and Security [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <https://www.gusp.org/global-peace-summit/day-2/abstracts/krutov/>
11. Krutov V.V. Synergy of effort as an answer to the challenges of our time [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <https://www.gusp.org/global-peace-summit/day-2/abstracts/krutov/>

SUMMARY

Krutov V., doctor of Law, candidate of pedagogical sciences, professor
SOME APPROACHES TO SOLVING THE PROBLEM OF PREVENTION AND
ADJUSTMENT OF POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER

The article presents modern approaches to understanding the problem of prevention and overcoming post-traumatic stress disorder. the idea of the existence of extracellular information structures is considered, and the influence of human thoughts and images on the energy potential.

Key words: energy potential, extracellular information structures, consciousness, hygiene of mind, quantum-information concept of consciousness

ПСИХОТРАВМА ЯК НАСЛІДОК ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ В РІЗНИХ НАПРЯМКАХ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті представлено сучасні підходи до розуміння проблеми психологічної травматизації військовослужбовців. Розглянуто можливі механізми, що лежать в основі психічних і соматичних порушень, викликаних стресом. Вивчено місце психологічної травми в різних напрямках сучасної психології.

Ключові слова: травматична ситуація, травматичний стрес, психологічна травма, адаптаційні можливості, травматичні переживання.

В статті представлені современные подходы к пониманию проблемы психологической травматизации военнослужащих. Рассмотрены возможные механизмы, лежащие в основе психических и соматических нарушений, вызванных стрессом. Изучены место психологической травмы в различных направлениях современной психологии.

По результатам теоретического анализа научной литературы, психологическая травматизация имеет место в случаях, когда следствием травматического стрессового события становятся нарушения в психической сфере человека аналогично нарушениям в соматических процессах. Психотравма – это не внешнее событие, а его психическая репрезентация.

Ключевые слова: травматическая ситуация, травматический стресс, психологическая травма, адаптационные возможности, травматические переживания.

Постановка проблеми. В умовах збройного конфлікту, що триває на Сході нашої держави, з кожним роком збільшується кількість військовослужбовців, які залучалися до АТО, а в подальшому до ООС і брали участь в бойових діях. Як відомо, основною реакцією військовослужбовця на бойові події є бойовий стрес.

В умовах бойових дій стан бойового стресу переживає кожен військовослужбовець. З'являючись ще до прямого контакту з реальною вітальною загрозою, бойовий стрес триває аж до виходу із зони конфлікту. Завдяки стресовому механізму закріплюється пам'ятний слід нових емоційно-поведінкових навичок і стереотипів, першочергово значимих для збереження життя [10].

За умов, коли бойовий стрес становиться травматичним, з'являються ознаки психологічної травматизації та знижується ефективність виконання завдань за призначенням, а в деяких випадках – неможливість продовжувати виконувати бойові завдання. В залежності від того, яким змістом в психології наділяється поняття "психологічна травма", відповідним фахівцям надається можливість, в першу чергу, більш ефективно підійти до питання профілактики та запобігання психологічної

травматизації серед особового складу, а також знизити прояви її ознак у випадку їх наявності. Отже, питання розуміння сутності психологічної травматизації серед військовослужбовців з бойовим досвідом, на сьогодні, є вкрай важливим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До сучасного розуміння поняття психологічної (психічної) травми різні дослідники використовували в своїх працях такі терміни як: «недорозвиненість органу» (А. Адлер), «афект жаху» (Н. Н. Баженов), «набута психічна інвалідність» (П. Б. Ганушкін), «нейропсихічний травматизм» (Л. Я. Брусиловський, Н. П. Бруханський, Т. Е. Сегалов); «патологічне горе» (Е. Liderman); «бойова втома» (L. Bartemeor); «травматична епідемія» (Н. І. Пірогов); «синдром в'язнів концентраційних таборів» (V. Frankl, W. Niderland); «посттравматичний невроз тих, що вижили» (R. L. Leopold); «велика стресова реакція» (P. S. Bourne); «військовий травматичний невроз» (C. Levy, P. S. Bourne); «синдром згвалтованих» (A. Burges); «постемоційний синдром» (Y. Poiso); «посттравматичний стресовий розлад» (Ch. Figley, M. Horowitz et al.); «соціально-стресовий розлад» (Ю. А. Александровський) «психосоціальні наслідки катастроф» (В. Н. Краснов) [5].

В якості самостійного психологічного утворення психологічну травму дослідники

почали розглядати наприкінці минулого століття (Ю. П. Зінченко, Є.С. Калмикова, М. А. Кузнєцов, І. Г. Малкіна-Пих, М. А. Падун, А. Ш. Тхостов та ін.) [15].

Регулярні дослідження травми в закордонній психології почалися з робіт К. Фіглі, Д. Калшед, Э. Линдемман, М. Мурен-Сімеоні, А. Браун, А. Фернхем, С. Бочнер, К. Ериксон, Р. Урсано, Б. Ван дер Колк та ін.. Більше уваги питанням психологічної (психічної) травми дослідники почали приділяти після афганської війни, Чорнобильської трагедії та війн у Чечні (Н.В. Тарабріна, Ю. А. Александровський, Е. М. Черепанова, Е. О. Лазебна, Е.В. Снедков, М. М. Решетніков, Е.В. Пятницька, С. В. Літвінцев, М. Ш. Магомед-Емінов і ін.). В напрямку вирішення питання надання психологічної допомоги людям, які пережили психологічну травму, працювали В. Франкл, Дж. Мітчел, Ф. Шапіро, Р. Перес Ловелле, Б. Дейте, Л. Бергман, Т. Куїн, Е.Т. Соколова та ін.. Власні уявлення про переживання внаслідок травматичних ситуацій викладено в роботах Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, Ф. В. Бассіна, Ф. Е. Василюка [15].

В Україні внаслідок збройного конфлікту, що розв'язався на Сході держави, проблема психологічної (психічної) травматизації та її наслідків набула надзвичайної актуальності. В цьому напрямку працюють О.М. Кокун., В.І. Осьодло, О.Ф. Хмільяр, Н.А. Агаєв, В.В. Стасюк, О.В. Тімченко, Ю.М. Ширококов, О.Г. Сиропятов і ін.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні наукових підходів щодо розуміння психологічної травми в різних напрямках психології, визначенні сутності даного поняття з метою застосування його в подальших психологічних дослідженнях та заходах з профілактики і запобігання психологічної травматизації.

Виклад основного матеріалу. Під травматичним стресом в межах нашого дослідження розуміється особлива форма загальної стресової реакції, при якій стрес перевантажує психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості людини і руйнує захист. Прийнято вважати, що травматичний стрес – це нормальна реакція на ненормальні обставини, стан, що виникає у людини, яка пережила щось, що виходить

за межі звичайного людського досвіду, наприклад, загрозу життю, смерть чи поранення іншої людини, участь у бойових діях, насильство, стихійні лиха та катастрофи і т.ін. Спектр явищ, що викликають травматичні стресові порушення, досить широкий і охоплює безліч ситуацій, коли виникає загроза власному життю або життю близької людини, загроза фізичному здоров'ю або образу «Я» [4].

Саме такі ситуації чинять надекстремальний вплив на психіку людини, викликаючи в неї травматичний стрес, який згодом трансформується в психологічну травму.

До етіології травматичного стресу, здатного викликати психологічний травматизм, більшість дослідників підходять з однакових позицій. Складність процесів, що лежать у розвитку стресових травматичних реакцій, стала причиною формувань декількох концепцій відповідної реакції організму на вплив стресора, здатного сформувати травматичний досвід [11].

При будь-якому психотравмуючому впливі можливе порушення найбільш складних форм соціально-детермінованого і відносно стабільного стереотипу реагування людини на навколишнє, спотворення самоконтролю, самооцінки і, як результат, розвиток непсихотичних психічних розладів [11].

Ромек В.Г., Конторович В.А., Круковіч Є.І. (2004) виділяють чотири характеристики травм, здатних перевантажити психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості людини і зруйнувати захист:

1) подія усвідомлюється, тобто людина знає, що з нею сталося і з якої причини у неї погіршився психологічний стан;

2) стан обумовлено зовнішніми причинами;

3) пережите руйнує звичний спосіб життя;

4) подія викликає жах і відчуття безпорадності, безсилля що-небудь зробити [9].

Порушення, що розвиваються після пережитої психологічної травми, зачіпають всі рівні людського функціонування (фізіологічний, особистісний, рівень міжособистісної і соціально взаємодії),

призводять до стійких особистісних змін не тільки у тих, хто безпосередньо пережив стрес, але й у членів їх сімей [8].

Для визначення травми, як правило, використовують один з трьох напрямів: або визначають травму через події, що її викликають, або через переживання, викликані цією подією, або через наслідки, що проявляються через якийсь час [15].

Визначаючи травму через події, Ч. Фіглі, запропонував три основні критерії для визначення травми: подія має бути несподіваною, небезпечною і пригнічуючою [Figley, 1986] [15].

В роботі «Посттравматичний стресовий розлад у дітей» (Eth, Rynoos, 1985) психологічна травма визначається через переживання безпорадності: травма трапляється, коли людина піддається впливу пригнічуючої події, що робить її безпорадною перед обличчям нестерпної небезпеки, тривоги й інстинктивного збудження [15].

В межах життєвого переживання, що «пригнічує як психічні, так і біологічні механізми управління» психологічну травму розглядав Ван-дер-Колк [15].

На думку Н.В. Тарабріної, у випадках, коли наслідком травматичної стресової події стають порушення у психічній сфері людини аналогічно до порушень у соматичних процесах, стрес стає психотравмою. Психотравма – це не зовнішня подія, а її психічна репрезентація [13; 14].

Згідно DSM-V, травма підтверджується, коли людина переживала смертельну небезпеку або загрозу смерті, отримання або загрозу серйозного поранення, сексуальне насильство або його загрозу, що може проявитися одним з нижчеперелічених способів:

- безпосереднє переживання травматичної події;
- особисте свідчення події, в які залучені інші особи;
- звістка про подію, яка сталася з близькими членами родини або близькими друзями. У випадках безпосередньої або можливої загрози смерті члена сім'ї або друга, подія повинна бути раптовою або несподіваною;
- періодичне або надмірне переживання деяких аспектів травматичної події, що викликають сильну негативну емоційну

реакцію (наприклад, ті, хто в силу обставин першими виявилися на місці загибелі людей і займалися збиранням тіл і останків тіл загиблих; поліцейські, які багаторазово ставали свідками безпосередніх наслідків насильства над дітьми) [2].

Однак, ми погоджуємось з думкою Л.В. Трубіциної про те, що на підставі наявності тих чи інших подій, що навіть для більшості людей можуть виявитися травмуючими, не можна сказати про те, що дана людина обов'язково отримає психологічну (психічну) травму [15]. На нашу думку, з упевненістю можна говорити лише про те, що внаслідок пережитого травматичного стресу імовірність розвитку психологічної травматизації значно зростає.

Розглянемо можливі механізми, що лежать в основі психічних і соматичних розладів, викликаних стресом, в рамках психосоматичної проблематики і поліпричинності хвороб.

руслі психосоматичних концепцій стрес є неспецифічним механізмом симптомоутворення. При цьому важливими є дві складові реакції на стресову ситуацію – зрушення в регуляторних гомеостатичних системах організму на біологічному рівні і психологічні зміни [4].

Під психологічними змінами розуміються як зміни функціонування психічних функцій, так і особистісні реакції на стресову ситуацію. Це можуть бути когнітивні стратегії самовладання – копінг-механізми, або несвідомі захисні механізми (в першу чергу описані в психоаналізі), що спрямовані на зниження травматичності ситуації, а також сприяють адаптації особистості. Ці механізми визначають успішність або неуспішність адаптації людини в новій, суб'єктивно складній ситуації [4].

Перетворення, що відбуваються в обох регуляторних системах (біологічній і психологічній), можуть закріплюватися і бути патологією. До розвитку психологічної (психічної) травми спонукає взаємодія стресової події з умовами внутрішнього порядку (фізіологічним гомеостазом, системою психологічної регуляції особистості), які забезпечують рівень ресурсів. Якщо вимоги середовища перевищують рівень ресурсів, то ймовірність виникнення розладів, пов'язаних зі стресом, різко зростає [1].

Згідно з біологічно орієнтованими теоріями, особи, у яких розвивається посттравматичний стресовий розлад, і до травматичної ситуації мали схильність до надмірних вегетативних реакцій на стрес. У осіб з ПТСР виявляється підвищення вивільнення катехоламінів у періоди повторюваних переживань з приводу перенесеної травми. Вивчення ЕЕГ сну у таких людей вказує на те, що у них є дещо спільне із тими, хто страждає на важкий депресивний розлад (фіксується зниження латентності фази швидкого сну і 4-ої стадії сну). Згідно з гіпотезою про те, що травматична ситуація викликає вивільнення ендогенних опіатів, що сприяють її полегшенню, передбачається, що спогад про травму не супроводжується повторними вивільненнями, поява симптомів розладу є результатом ендогенного симптому опіоїдної абстиненції [1].

В рамках психоаналітичної концепції травматичного неврозу поняття «травматичний невроз» визначається як особливий невроз, симптоми якого виникають внаслідок емоційного шоку, зазвичай пов'язаного з переживанням суб'єктом загрози своєму життю. Клінічна картина, опис якої подано в «Психоаналітичному словнику» (1967 р.), відповідає симптомам посттравматичного стресового розладу. У своїх перших роботах з вивчення травматичного неврозу під терміном «травма» З. Фрейд припускав кількісне поняття, об'єктивну подію, то в подальших працях він перейшов до якісного, психічного розуміння травми, як виключно суб'єктивного переживання [4].

Особливістю при розгляді травматичного неврозу є те, що психоаналіз намагається вказати на відносність травми (значимість травматичної події як причини ставиться під сумнів), оскільки її ефект співвідноситься з особистою історією особистості. Психічна травма реактивує конфлікти раннього дитинства, що залишилися не розв'язаними, в тому числі й емоційні травми, які раніше не усвідомлювались. Реанімація дитячої травми викликає регресію, а також використання механізмів репресії, заперечення та ліквідації, примітивних захисних механізмів. З. Фрейд зазначав, що симптоми розладів психічної діяльності є

залишками і символами спогадів про травматичні переживання [4].

При розгляді військових неврозів З. Фрейд звернув увагу на факт, що ускладнює роль супер-Его в травматичних неврозах. Він стверджував, що військові умови можуть створювати «військове супер-Его», яке не тільки допускає заборонені в інших обставинах спонукання, але навіть спокушає Его, підштовхуючи його до дій, що в принципі є недопустимими для справжнього супер-Его. Згідно З. Фрейда, у багатьох військових неврозах виявляється, що «мирний его» захищається від «військового супер-Его». Травматичний ефект несподіваної стимуляції залежить від особистості, яка пережила інцидент. Важливим є як фактична ситуація в даний момент, так і весь анамнез індивіда [16].

Щодо специфічної структури особистості під час травми Г. Зіммель і Ш. Радо вказували, що не тільки військове супер-Его збільшує небезпеку невротичного зриву у солдатів. Вся військова обстановка психологічно характеризується двома суперечливими особливостями: вона вимагає дій, що представляють собою заборонену до сих пір розрядку інстинктів, і одночасно звільняє особу від відповідальності, обумовлюючи відновлення колишнього орально-рецептивного способу пристосування до світу [16].

Психоаналіз зазначає, що в травматичних неврозах відображаються преморбідні особистісні особливості, чим пояснюється різноманіття клінічної картини цих неврозів, а також її мінливість в різних культурах і в різні часи, аналогічно клінічній картині психоневрозів [16].

Наплив лібідозного збудження загрожує зруйнувати психічний апарат, і більшість асоціативних зв'язків між несвідомими об'єктами уявлень (про людей, про речі) і передсвідомими уявленнями (головним чином вербальними, але так само і моторними), виявляються недостатніми або неефективними. В травматичній ситуації суб'єкт або позбавлений можливості адекватної розрядки імпульсів потягів, наприклад, в моториці, або нездатний до психічної переробки (символізації) уявлень. Відповідно, він нездатний до розрядки виникаючих афектів (переляку, гніву,

ненависті, помсти, провини) за допомогою існуючих словесних уявлень. А словесні уявлення є вкрай необхідними для оформлення потягів у людини, оскільки саме на них можна, в принципі, розрядити необмежено сильні афекти, на чому й ґрунтується лікувальна дія психоаналізу. Опинившись неспроможним у момент травми до зв'язування уявлень (символізації) і до розрядки афектів, Его опиняється під владою нав'язливого повторення, особливо у формі снів. Его повторює травматичний спогад для того, щоб полегшити тривогу, як тільки Его опанує цими механізмами – тривожність редукується [4].

Серед представників аналітичної психології, які займалися вивченням психологічної травми можна виділити К.Г. Юнга і Д. Калшеда. На думку дослідників, подія, що супроводжується надзвичайним афектом, призводить до того, що всі асоційовані з нею елементи психіки акумулюються навколо афекту, що утворює комплекс – відбувається дисоціація «чуттєво забарвленого комплексу від Его». Чим більшою є сила афекту, тим більш автономними є комплекси, і, відповідно – вище тривога і розлад. Таким чином, відбувається розщеплення Его під час травматичної події, в результаті чого утворюється діадична структура, що складається з частин Его, кожна з яких описує свою власну «посттравматичну» траєкторію: одна – регресії (в ній залишається особистісний дух людини), а друга – прогресії, що виконує роль опікуна і регулює взаємовідносини із зовнішнім світом. До того ж, регресуюча частина розщепленого Его містить травматичні переживання, потреби в емоційній близькості, любові та прийнятті [3].

В когнітивній психології психічна травма розглядається з позиції зміни, під впливом травматичної події, тих базових когнітивних схем і переконань, що відображають глибинні установки особистості по відношенню до самої себе і до всього навколишнього [4].

Схеми представляють собою відносно стійкі когнітивні моделі, за допомогою яких люди сортують і синтезують інформацію, що надходить. Схеми є когнітивно-емоційними структурами, що формуються в онтогенезі. Переконання, які сформовані у

особистості стосовно себе та світу в цілому називаються базовими – «Я хороша людина» (на відміну від переконань, що стосуються конкретних життєвих ситуацій – «Я хороший музикант») [4].

Відповідно до основних потреб особистості, С. Епштейн виділяє чотири базисних переконання (або схеми), що становлять особистісну теорію реальності:

- 1) про доброзичливість навколишнього світу;
- 2) про його справедливість;
- 3) про те, що оточуючим людям можна довіряти;
- 4) про власну значимість [18].

З метою можливості існування з думкою про те, що коли-небудь власне життя закінчиться, у кожної людини з часів дитинства формуються психологічні захисти, які виступають у вигляді трьох базових ілюзій: ілюзія власного безсмертя, ілюзія справедливості, ілюзія простоти устрою світу [17].

Внаслідок впливу травматичної ситуації людина стикається з жахом, що породжується навколишнім світом, а також із власною безпорадністю – переконання, що існували раніше руйнуються, ведучи особистість у стан дезінтеграції, втрачається стійка імпліцитна теорія реальності і теорія власного «Я» [14].

Руйнування базових ілюзій є надзвичайно болючим моментом для будь-кого. І дуже важливо, що буде потім. Якщо людина зможе вийти зі світу, хоча й зручних, але все ж ілюзій, у світ небезпечний, але все ж реальний, значить, вона подорослішала і сильно просунулась як особистість. Якщо ж вона не змогла подолати цей бар'єр, то, як правило, або робить висновок, що світ жахливий (а вона не хороша не погана, а така, яка є), або ж будує інші ілюзії, часто цю роль виконує релігія [17].

У гештальт-терапії невротичний стан індивіда передбачає нездатність людини повністю контактувати (завершувати цикл контакту) з собою і навколишнім середовищем, наслідком чого є певна незавершеність ситуації. Одним із симптомів ПТСР є нездатність людини орієнтуватися на тривалу життєву перспективу, тобто йдеться про нездатність індивіда виділяти потреби (фігури) з фону. Відбувається переривання контакту вже на

першій стадії. У випадку, коли справжні потреби залишаються поза межею усвідомлення, вони можуть замінюватися потребами інших людей [12].

Терапія дозволяє відновити здатність індивіда до природного функціонування циклу контакту і, відповідно, роботу з механізмами його переривання. Існує п'ять основних механізмів переривання контакту, при яких енергія, необхідна для задоволення потреб і для розвитку пацієнта, виявляється розсіяною і помилково спрямованою: проекція, конфлюенція, ретрофлексія, дефлексія та інтроекція [12]:

Під час конфлюенції (або злитті) меж між людиною і світом стираються, почуття відмінності зникає. Однак, якщо таке злиття і стирання меж між собою оточенням стає хронічним, людина перестає розуміти, хто ж вона є насправді, чи існує вона взагалі, втрачає здатність до реального контакту зі світом і з самою собою. Так, для людей, які пережили психічну травму, характерною є конфлюенція з тими, хто також пережив її.

Ретрофлексія (утримання в собі) спостерігається в тих випадках, коли потреби блокуються соціальним середовищем і не можуть бути задоволені (безпосередньо або опосередковано). Тоді енергія, призначена для маніпулювання зовнішнім середовищем, направляється усередину. Найчастіше такою потребою є агресія. Тобто суть ретрофлексії полягає в тому, що людина утримує в собі щось, що адресовано іншим людям.

Дефлексія – відхилення. Людина з дефлексією намагається уникнути безпосереднього контакту зі своїми проблемами й іншими людьми за допомогою загальних фраз, балакучості, жартів, ритуальності і умовності поведінки, уникнення дивитися в очі співрозмовнику. Життєва енергія розсіюється і не використовується належним чином. Особи з ПТСР часто намагаються уникнути обговорення психотравми, тому що це вимагає великих психологічних навантажень. Допомога надається за допомогою імпресивної техніки (переривати пацієнта, коли почалося уникнення контакту або пусті балачки) та експресивної техніки (відстеження невербальних знаків для посилення емоцій, жестів, пози пацієнта. Мета – допомогти людині вийти на новий

рівень розуміння свого стану і усвідомити свою приховану емоцію.

Особи з ПТСР характеризуються вираженою агресією, яка може не тільки ретрофлексуватися, але і проектуватися, тобто вже буде задіяний механізм проекції. З цим механізмом пов'язана відмова від відповідальності за будь-які дії чи явища, що виникають у самої особистості, які вона приписує оточенню або безособовим факторам шляхом опрідметчування себе («щось штовхнуло мене на це», «щось змусило мене це зробити»). Так, людина з ПТСР буде вважати іншу людину дуже агресивною, оскільки вона не може прийняти те, що вона сама агресивна і неспокійна.

Інтроекція (або «проковтування неперетравленим») – механізм засвоєння стандартів, норм, способів мислення, відносин до дій, які не асимілюються – не стають власними [12].

A. Ehlers і B. Clark (Оксфордський Університет) в 2000 році розробили інтегративну когнітивну модель ПТСР, де типове для ПТСР почуття постійно присутньої загрози пов'язується з низкою когнітивних і поведінкових факторів [4]:

– Когнітивна оцінка травми та її наслідків. У тих людей, у яких розвиваються симптоми ПТСР, на відміну від тих, які спонтанно видужали, спостерігається інше сприйняття події. Їм не вдається сприймати травматичну подію обмеженою у часі і такою, що не тягне за собою глобальних наслідків для майбутнього. Їх когнітивна оцінка події та можливих наслідків породжує відчуття постійної присутності загрози. Вона може бути локалізована назовні або всередині самої людини. Спотворено оцінюється власна поведінка під час події. Стан розгубленості, заціпеніння під час події може трактуватися як ознака «слабкості, нездатності справлятися з бідами». Симптоми гострої постстресової реакції можуть сприйматися як незворотні порушення, в них бачать загрозу психічному і фізичному здоров'ю. Виявляються інтенсивні негативні емоції, людина намагається вольовим шляхом викинути з голови спогади про травму.

– Специфіка «травматичної» пам'яті. Особливості такої пам'яті полягають в тому, що постраждалим важко довільно, цілеспрямовано згадати подію, що сталася,

але легко виникають мимовільні спогади, що складаються, в основному, з сенсорних вражень, відчуттів, емоцій, а не думок.

– Дисфункціональні поведінкові та когнітивні стратегії самовладання. Вибір стратегії залежить від когнітивної оцінки травми та її наслідків, і з загальними уявленнями людини про те, як краще справлятися з такою ситуацією. Основні дисфункціональні стратегії: спроби контролювати симптоми ПТСР; гарантуюча «безпечна» поведінка; активні спроби не думати про травму; уникнення нагадувань про травму; постійні роздуми про відновлення справедливості та помсти; прийом алкоголю та медикаментів для зняття тривоги; уникнення багатьох видів діяльності, які до травми мали сенс.

– Минулий досвід і переконання. Наявність травми в минулому підвищує ризик розвитку ПТСР. Колишні травми можуть доповнити нову травму когнітивними оцінками («я не заслуговую на більше»). Також впливають базові ілюзії, наскільки система неусвідомлюваних переконань людини ригідна, значима, яким є її зміст [4].

У біхевіоральному підході поведінковий підхід базується на двофакторній моделі психічної травми. Для класичного зумовлювання характерно виникнення почуття страху у тих, хто пережив травматичну подію у відповідь на будь-які зовнішні стимули, що в будь-якому випадку схожі з травматичною ситуацією. Для оперантного зумовлювання на поведінковому рівні характерним є уникання людиною всіх стимулів, що викликають пережитий страх. Таким чином, процес психічної травми розглядається як створення неадекватного умовного рефлексу на надзвичайно сильний стимул, оскільки інтенсивність стимулу велика, то вироблення рефлексу відбувається з першого пред'явлення [4].

У логотерапії В. Франкла (1992) набуття смислу, втраченого внаслідок пережитої психологічної травми, досягається шляхом реалізації діяльності по відношенню до світу та інших людей. Смысл не можна придумати, його можна

тільки усвідомити і відкрити для себе. При роботі зі смислами за В. Франклом використовується поняття специфічних цінностей. Описуються цінності відносин як самотрансценденція, знаходження смислу у власній долі; цінність творчості, або свобода власного ставлення до світу і своїх дій по відношенню до нього; цінність переживання, тобто досвіду набуття людиною переживань по відношенню до явищ навколишнього світу в усій їх своєрідності і неповторності. Доповнення смислу передбачає прийняття однієї з цих цінностей [6].

В екзистенційно-гуманістичній психотерапії Дж. Бьюдженталю вирішення проблеми психологічної травми відбувається шляхом розкриття суб'єктивності, розширення пошуку та поглиблення рівня присутності, як клієнта, так і терапевта. В процесі пошуку протягом проведення психотерапії відбувається внутрішнє дослідження, спрямоване на усвідомлення і зміну системи конструктів «Я і Світ», на розкриття особистісного потенціалу та побудову нових життєвих смислів. Подолання травми передбачає опрацювання екзистенціальних елементів, таких як «смерть», «свобода», «ізоляція», «безглуздість», які найчастіше і складають смисл переживань при психологічній травмі [7].

Висновки. Про психологічну травми доцільно говорити у випадках, коли наслідком травматичної стресової події стають порушення у психічній сфері людини аналогічно до порушень у соматичних процесах. Психотравма – це не зовнішня подія, а її психічна репрезентація. Однак, на підставі наявності тих чи інших подій, що навіть для більшості людей можуть виявитися травмуючими, не можна сказати про те, що дана людина обов'язково отримає психологічну травму.

Перспективами подальших досліджень можуть бути пропозиції щодо удосконалення заходів з профілактики психологічної травми військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Диагностика посттравматического стрессового расстройства (ПТСР) : Центр специальных исследований и экспертиз, Москва // Режим доступа: <https://www.psy-expert.ru/diagnostika-ptsr/> (дата звернення: 20.12.2018).
2. Диагностическое и статистическое руководство по психическим расстройствам (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) (DSM-V) / Американская психиатрическая ассоциация. – 2013 // Режим доступа: <http://infosklad.org/threads/kniga-dsm-5-diagnostic-and-statistical-manual-of-mental-disorders.46413/> (дата звернення: 20.12.2018).
3. Калшед Д. Внутренний мир травмы : архетипические защиты личностного духа / Д. Калшед. – М. : Когито-Центр, 2015. – 525 с.
4. Кокун О. М. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : Методичний посібник / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. – К. : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 170 с.
5. Колесніченко О. Структура та зміст методики “Стійкість до бойової психологічної травматизації” фахівця екстремального виду діяльності / О. Колесніченко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки / [гол. ред. О. Ф. Волобуєва]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. – № 1(9). – С. 110-126.
6. Мазур Е. С. Психическая травма и психотерапия / Е.С.Мазур // Московский психотерапевтический журнал. Спец.выпуск : работа с психической травмой. – 2003. – №1 – С.31-52.
7. Мазур Е. С. Экзистенциально-гуманистическая психотерапия в России : история и перспективы развития / Е. С. Мазур. – М. : Смысл, 2003. – С. 4-18.
8. Пятницкая, Е. В. Психология травматического стресса : учеб. пособие / Е. В. Пятницкая. – Балашов : Николаев, 2007. – 140 с.
9. Ромек В. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / В. Г. Ромек, В. А. Конторович, Е. И. Крукович. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.
10. Снедков Е. В. Боевая психическая травма (клинико-патологическая динамика, диагностика, лечебно-реабилитационные принципы) : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. мед. наук : 14.00.18 «Психиатрия» / Е. В. Снедков. – СПб., 1997. – 48 с.
11. Стресс как объект научной рефлексии / М. В. Топчий, Т. М. Чурилова. – Ставрополь : НОУ ВПО СКСИ, 2009. – 312 с.
12. Сыропятов О. Г. Техники психотерапии при ПТСР : Практическое пособие / О. Г. Сыропятов, Н. А. Дзеружинская. – Киев : Украинская военно-медицинская академия, 2014. – 320 с.
13. Тарабрина Н. В. Синдром посттравматических стрессовых нарушений : современное состояние и проблемы / Н. В. Тарабрина, Е. О. Лазебная // Психол. журн. – 1992. – Т.13, №2. – С.14 -29.
14. Тарабрина Н. В. Психология посттравматического тресса / Н. В. Тарабрина. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 304 с.
15. Трубицына Л. В. Процесс травмы / Л. В. Трубицына. – М. : Смысл, 2005. – 218 с.
16. Фенихель О. Психоаналитическая теория неврозов. / Пер. с англ., вступ. ст. А. Б. Хавина. – М. : Академический Проект, 2004. – 848 с.
17. Черепанова Е. Психологический стресс : Помоги себе и ребенку / Е. Черепанова. – 2-е изд. – М. : Изд. центр «Академия», 1997. – 95 с.
18. Epstein S. (1990). Cognitive experiential self-theory. In L. A. Pervin (Ed.) Handbook of personality: Theory and research (p.165-192). New York: Guilford.

References

1. Diagnostika posttravmaticheskogo stressovogo rasstroystva (PTSR) : Tsentr spetsialnykh issledovaniy i ekspertiz, Moskva // Rezhim dostupu: <https://www.psy-expert.ru/diagnostika-ptsr/> (data zvernennya: 20.12.2018). (in Russian)
2. Diagnosticheskoe i statisticheskoe rukovodstvo po psikhicheskim rasstroystvam (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) (DSM-V) / Amerikanskaya psikhiatricheskaya assotsiatsiya. – 2013 // Rezhim dostupu: <http://infosklad.org/threads/kniga-dsm-5-diagnostic-and-statistical-manual-of-mental-disorders.46413/> (data zvernennya: 20.12.2018). (in Russian)
3. Kalshed D. Vnutrenniy mir travmy : arkhетipicheskie zashchity lichnostnogo dukha / D. Kalshed. – M. : Kogito-Tsentr, 2015. – 525 s. (in Russian)
4. Kokun O. M. Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtciam v umovakh boiovykh dii : Metodychnyi posibnyk / O. M. Kokun, N. A. Ahaiev, I. O. Pishko, N. S. Lozinska. – K. : NDTs HP ZSU, 2015. – 170 s. (in Ukrainian)
5. Kolesnichenko O. Struktura ta zmist metodyky “Stiikist do boiovoi psykholohichnoi travmatyzatsii” fakhivtsia ekstremalnoho vydu diialnosti / O. Kolesnichenko // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriiia : psykholohichni nauky / [hol. red. O. F. Volobuieva]. – Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU, 2018. – № 1(9). – S. 110-126. (in Ukrainian)

6. Mazur Ye. S. Psikhicheskaya travma i psikhoterapiya / Ye.S. Mazur // Moskovskiy psikhoterapevticheskiy zhurnal. Spets.vypusk : rabota s psikhicheskoy travmoy. – 2003. – №1 – S.31-52. (in Russian)
7. Mazur Ye. S. Ekzistentsialno-gumanisticheskaya psikhoterapiya v Rossii : istoriya i perspektivy razvitiya / Ye. S. Mazur. – M. : Smysl, 2003. – S. 4-18.
8. Pyatnitskaya, Ye. V. Psikhologiya travmaticheskogo stressa : ucheb. posobie / Ye. V. Pyatnitskaya. – Balashov : Nikolaev, 2007. – 140 s. (in Russian)
9. Romek V. G. Psikhologicheskaya pomoshch v krizisnykh situatsiyakh / V. G. Romek, V. A. Kontorovich, Ye. I. Krukovich. – SPb. : Rech, 2004. – 256 s. (in Russian)
10. Snedkov Ye. V. Boevaya psikhicheskaya travma (kliniko-patologicheskaya dinamika, diagnostika, lechenno-reabilitatsionnye printsipy) : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni dokt. med. nauk : 14.00.18 «Psikhiatriya» / Ye. V. Snedkov. – SPb., 1997. – 48 s. (in Russian)
11. Stress kak obekt nauchnoy refleksii / M. V. Topchiy, T. M. Churilova. – Stavropol : NOU VPO SKSI, 2009. – 312 s. (in Russian)
12. Syropyatov O. G. Tekhniki psikhoterapii pri PTSR : Prakticheskoe posobie / O. G. Syropyatov, N. A. Dzeruzhinskaya. – Kiev : Ukrainskaya voenno-meditsinskaya akademiya, 2014. – 320 s. (in Russian)
13. Tarabrina N. V. Sindrom posttravmaticheskikh stressovykh narusheniy : sovremennoe sostoyanie i problemy / N. V. Tarabrina, Ye. O. Lazebnaya // Psikholog. zhurn. – 1992. – T.13, №2. – S.14-29. (in Russian)
14. Tarabrina N. V. Psikhologiya posttravmaticheskogo stressa / N. V. Tarabrina. – M. : Izd vo «Institut psikhologii RAN», 2009. – 304 s. (in Russian)
15. Trubitsyna L. V. Protsess travmy / L. V. Trubitsyna. – M. : Smysl, 2005. – 218 s. (in Russian)
16. Fenikhel O. Psikhhoanaliticheskaya teoriya nevrozov. / Per. s angl., vstup. st. A. B. Khavina. – M. : Akademicheskii Proekt, 2004. – 848 s. (in Russian)
17. Cherepanova Ye. Psikhologicheskii stress : Pomogi sebe i rebenku / Ye. Cherepanova. – 2-e izd. – M. : Izd. tsentr «Akademiya», 1997. – 95 s. (in Russian)
18. Epstein S. (1990). Cognitive experiential self-theory. In L. A. Pervin (Ed.) Handbook of personality: Theory and research (p.165-192). New York: Guilford. (in English)

SUMMARY

Lozinskaya N.

PSYCHOTRAUMA AS A RESULT OF TRAUMATIC STRESS IN VARIOUS AREAS OF MODERN PSYCHOLOGY

The article presents modern approaches to understanding the problem of psychological traumatization of servicemen. Possible mechanisms underlying psychic and somatic disorders caused by stress are considered. The place of psychological trauma in different directions of modern psychology is studied.

Keywords: traumatic situation, traumatic stress, psychological trauma, adaptive possibilities, traumatic experiences.

Introduction. In the conditions of confrontation which proceeds in the East of our country, year after year the amount of military men is increased who were attracted to anti-terrorist operation, and hereinafter to operation of united forces and participated in fight actions. As it is known, are the main reaction of the military man to fighting events fighting stress.

In conditions, when fighting stress becomes traumatic, signs of psychological traumatization emerge and efficiency of performance of tasks to destination decreases, and in some cases - impossibility to continue to carry out fighting tasks. What by the content in psychology "psychological injury" is given of the concept, the appropriate specialists more opportunity is granted. In the first, to suit more effectively to the question of prophylaxis and prevention of psychological traumatization among staff. Secondly, to lower indications of her signs in the case of their presence. So, the question of understanding of substance psychological traumatization among military men with fighting experience, for today, is extremely important and urgent.

Purpose. To conduct a theoretical research of scientific approaches regarding understanding of psychological injury in various directions of psychology.

Methods. Theoretical analysis of scientific sources on given problem.

Results. Held theoretical analysis of references allowed to find out substance of the concept of psychological injury, to define place of psychological traumatization in various directions of modern psychology.

Originality. Definition of the place and understanding of psychological injury in various directions a modern psychology enables to improve activity on prophylaxis and prevention of the consequences of traumatic stress, as well as to work more effectively with indications of psychological traumatization.

Conclusion. Of psychological traumatization it is expedient to say in cases, when investigation of traumatic stress event become infringement in mental domain of the person similarly to infringements in somatic processes. Past trauma is not an external event, and her mental representation. However, on the grounds of presence of one or another events, even if for the most of people they can turn out injuring, it is impossible to say that given person will necessarily receive a psychological injury. Perspectives of further researches can be proposal on perfecting of events on prophylaxis of psychological traumatization military men.

УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Розглянуто розвиток професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахової підготовки. Висвітлена низка чинників суб'єктивного характеру та психолого-педагогічні умови, що ґрунтуються на розумінні структури, функцій, механізмів і закономірностей розвитку ідентичності особистості. Розглянуті чинники, що пов'язані із специфікою навчанням у ВНЗ зі специфічними умовами навчання, які мають особливе значення у процесі розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців.

Ключові слова: професійна ідентичність, правоохоронці, професійне самовизначення, діяльність, формування та розвиток професійної ідентичності.

Рассмотрено развитие профессиональной идентичности личности в процессе профессиональной подготовки. Освещен ряд факторов субъективного характера а также психолого – педагогические условия, основанные на понимании структуры, функций, механизмов и закономерностей развития идентичности личности. Рассмотрены факторы, связанные со спецификой обучением в вузах со специфическими условиями обучения, которые имеют особое значение в процессе развития профессиональной идентичности будущих правоохранителей.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, правоохранители, профессиональное самоопределение, деятельность, формирование и развитие профессиональной идентичности.

Постановка проблеми. Сучасні зміни у соціальному середовищі потребують підвищення вимог до сучасного спеціаліста, де професійна ідентичність особистості виступає однією з головних передумов адаптації на етапі професійного становлення. Сформована фахова ідентичність є вагомим чинником з попередження професійних криз, пов'язаних зі специфікою змін у суспільстві (соціальні, політичні та економічні).

Проблема професійної ідентичності на сьогодні стає однією з центральних у дослідженні становлення особистості та її соціальної ефективності, успішності, професійної та життєвої самореалізації. Її наукове розв'язання відображає прагнення людини бути активним творцем власного життя, самовизначатися у світі основі усвідомлення себе та власного потенціалу.

Становлення професійної ідентичності майбутніх правоохоронців у процесі їх фахової підготовки є важливим завданням ВНЗ, оскільки потреба суспільства у послугах компетентних, висококваліфікованих представників цієї галузі щороку зростає. Відповідно, зростає можливість реалізації у професії, досягнення якої є запорукою успішного функціонування особистості в життєвому просторі. Професійна ідентичність є регулятором, виконуючим стабілізуючу та перетворюючу

функцію, співвідношення яких забезпечує професійне самовизначення та розвиток професіонала.

Актуальність даної проблеми зумовлена і тим, що в умовах затяжної економічної, політичної кризи та активних соціальних змін, що призвели до певного послаблення соціально-психологічних механізмів регуляції суспільства, для стабілізації обстановки в державі вкрай необхідні надійні, якісно підготовлені та вмотивовані працівники правоохоронної сфери. Зазначене вказує на потребу в ґрунтовному дослідженні особливостей професійного становлення правоохоронців на етапі фахової підготовки з метою розробки психологічних методів підготовки майбутніх правоохоронців до виконання ними своїх професійних обов'язків вже в якості працівників правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідженню особливостям професійної ідентичності присвятили свої роботи М. Абдулаєва, І. Вороцька, З. Ермакова, Є. Ермолаєва, Д. Завалішина, Н. Іванова, Д. Колесов, Н. Пряжніков, Ю. Поварьонков, Н. Регуш, Л. Шнейдер та інш.

Дослідженнями аспектів розвитку та змінами особистості майбутніх правоохоронців у вітчизняній юридичній психології займалися В. Андросюк,

Л. Балабанова, О. Бандурка, В. Барко, І. Воробйова, О. Євдокімова, І. Жданова, Л. Захаренко, О. Землянська, В. Лефтеров, С. Ларіонов, П.Макаренко, Я. Мацегора, В. Медведєв, Н. Мілорадова, Л. Мороз, О. Столярєнко, Г. Попова, О. Тімченко, О.Цільмак, С. Яковенко та інші. Науковцями розкрито особливості критеріїв професійного психологічного відбору на навчання у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, самоактуалізації на різних етапах професійного становлення, мотиваційні основи професійного розвитку правоохоронців.

Мета статті розглянути і проаналізувати чинники та умови розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців, які навчаються у вищому навчальному закладі зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу
Професійна ідентичність є тією предметною частиною досліджень, яка перебуває на стадії становлення. Тому - що соціально-психологічні реалії потребують нової генерації фахівців: свідомих, здатних до вольового й адекватного реагування на впливи зовнішнього середовища, особистостей, які усвідомлюють свою соціальну роль і відповідальність за міжособистісні взаємини у колективі [1].

Дослідження А. Андрєєвої, Л. Божович, Л. Виготського, Є. Головахи, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, Ж. Піаже, Д. Фельдштейна та інших доводять, що саме рання юність є періодом самовизначення, розвитку механізмів самоусвідомлення та становлення ідентичності. Найважливішим новоутворенням раннього юнацького віку є готовність до життєвого самовизначення. Його передумовою стає розвиток пізнавальної, емоційно-вольової, ціннісної сфер особистості, а також становлення адекватної позитивної ідентичності

Як зазначає К. Чарнецькі [13], професійний розвиток особистості є: 1) однією з категорій розвитку особистості, і може простежуватися протягом усього життя; 2) процесом професійних змін у поведінці та діях особистості; 3) визначальним показником місця людини у поділі професій і людської діяльності; 4) процесом об'єктивних змін, який можна спостерігати, досліджувати, описувати й аналізувати.

У психологічній площині професійне становлення особистості правоохоронця розглянуто у роботах В. Андросюка, О. Бандурки, В. Барка, С. Бочарової, О. Землянської, Л. Казміренко, В. Лефтерова, В. Медведєва, Л. Мороз, О. Цільмак, С. Яковенко та ін. Основні тенденції становлення професійної самосвідомості, настановлень, життєвих домагань, «Я-концепції» майбутніх фахівців-правоохоронців вивчено у роботах П. Макаренка, Т. Малкової, Я. Мацегори, С. Ковальчішиної, Н. Мовмиги, Е. Шеховцової та ін. Питання професійної ідентифікації в правоохоронній сфері аналізуються у роботах В. Лапшиної та В. Болотової, Н. Бобро. Але проблеми розвитку професійної ідентичності правоохоронців на етапі фахового навчання, чинників, що його обумовлюють, досі не розв'язано в повному обсязі.

Основу психосоціального розвитку правоохоронця складає розвиток його особистості, що перебуває у тісному взаємозв'язку з його професійним зростанням. Під професійним розвитком розуміється процес, що відбувається в онтогенезі людини, соціалізації, спрямований на засвоєння нею різних аспектів світу праці, зокрема професійних ролей, професійної мотивації, професійних знань і навичок. Професійний розвиток правоохоронця передбачає включення його в систему суспільних і професійних відносин та самостійне відтворення цих відносин, що обумовлює поступову професіоналізацію. Цей процес здійснюється під впливом як цілеспрямованих зусиль, так і в результаті безпосереднього впливу соціо-професійного середовища та при активному вибірковому ставленні індивіда до норм, цінностей середовища, а також його взаємодії з оточенням [8].

В основі професійного становлення курсанта – майбутнього правоохоронця – лежать процеси ідентифікації. Питання в тому, з чим і з ким ідентифікує себе молода особа, що обирає професію правоохоронця, і які життєві задачі він/вона планує вирішити через професійну діяльність? Вікова незрілість, ідеалістичні уявлення щодо майбутньої професії (або повна їх відсутність), іноді примусове обрання цієї професії (за бажанням батьків чи родичів) несприятливо відображається на

результатах професійного становлення майбутнього фахівця [2].

Важливою умовою ефективного виконання поставлених перед правоохоронцями завдань є не тільки наявність відповідних професійних знань та умінь, а й самостійна творча реалізація. Це стає можливим лише тоді, коли особистість ідентифікує себе зі своєю професією. Уже вибір місця професійного навчання виступає першим етапом професійної ідентифікації, якщо він, звісно, не здійснюється під впливом оточення, не ситуативний, а є результатом свідомого вибору.

Як зазначають О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська, правоохоронна діяльність – це один з фундаментальних видів діяльності в державі, представники якої захищають права та свободи громадян України. І варто розуміти, що склад працівників правоохоронних органів поповнюється кандидатами з усіх соціальних груп суспільства, які мають власні уявлення та ціннісні орієнтації стосовно обраної професії. Тому необхідно у період фахового навчання акцентувати увагу курсантів на поєднанні особистих інтересів з державними [3]. Це вимагає ґрунтовного підходу до аналізу чинників та умов розвитку професійної ідентичності правоохоронців якраз у період фахової підготовки.

Аналізуючи чинники професійної ідентифікації правоохоронців на етапі фахової підготовки, найбільш важливим вважаємо розгляд ідентифікаційних процесів: це формування професійних намірів, професійного самовизначення, професійного навчання, процесу входження в професію при виконанні посадових обов'язків. Успішне перетворення особистості (працівника) на професіонала буде залежати від того, наскільки успішно проходили ідентифікаційні процеси на певних етапах. Найважливіший період професійної ідентифікації припадає на період навчання за фахом. Саме в цей час здійснюється формування образу професійної діяльності, розвиваються уявлення про фахову культуру та засвоюються необхідні цінності та норми.

Розглянемо детальніше різні наукові підходи до виокремлення умов та чинників, що впливають на процес формування й розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців.

І. Дружиніна, засвідчує, що професійна ідентичність має різні джерела формування. Одним з них є професійна освіта, зміст якої забезпечує певний ступінь ідентичності випускника з образом професіонала. Саме тому освітня система поряд із передачею знань і вмінь (інформуванням) повинна забезпечувати умови для навчання і виховання справді талановитої, всебічно розвиненої особистості, орієнтованої на ефективну професійну діяльність, споріднену із власними суб'єктивними структурами [5].

У своїх дослідженнях О. Кудерміна зазначає, що професійна ідентичність є регулятором професіогенезу працівника правоохоронних органів, що виконує стабілізаційну та перетворювальну функції. Стабілізаційна функція професійної ідентичності правоохоронця реалізується в процесі забезпечення належного рівня його професійного центризму та сталої професійно-ментальної позиції. Перетворювальна функція забезпечує можливості для професійного саморозвитку правоохоронця і переструктурування, в разі необхідності у відповідь на зміни в соціальному середовищі, таких характеристик суб'єкта, як професійна totoжність, цілісність та визначеність

Розвиток професійної ідентичності у майбутнього правоохоронця – це шлях ототожнення власних індивідуальних рис з індивідуальними якостями досвідченого фахівця (викладача, куратора, курсового офіцера, поліцейського), які викликають у курсантів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими і бажаними для майбутньої професійної діяльності.

Як зазначає Ю. Поваренков формування професійної ідентичності співвідноситься з розвитком відповідної системи професійної активності, включаючи її професійну складову (цілі, програми, контроль, регуляція) і структурні компоненти (мотиви, здібності, досвід) [10].

На основі усвідомлення курсантом ВНЗ, зі специфічними умовами навчання, індивідуальних особливостей особистості у нього формується позитивне ставлення до своєї діяльності, завдяки досягненню образу майбутньої професійної діяльності у майбутніх фахівців актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, вимальовуються власні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку.

Особливу роль у взаємодії особистості і діяльності у цьому віці відіграє ідентифікація, у процесі якої розвивається важлива для майбутнього правоохоронця якість діяльності – професійна ідентичність, що дозволить йому увійти у професійну діяльність з оптимальними вміннями до самовдосконалення, сприятиме оптимальній професійній адаптації. Саме ця якість майбутнього правоохоронця повинна формуватися ще під час навчання у вищому навчальному закладі, стверджує А. Лукіяничук [7].

Н. Бобро зазначає, що саме на етапі професійного навчання у майбутніх правоохоронців формуються певні якості та професійні навички, засвоюються необхідні знання. Відбувається корекція уявлень про майбутню службу, інтеріоризація культури професійного середовища, розширення власного соціального досвіду за рахунок налагодження перших професійних в'язків, які в майбутньому сприятимуть підвищенню ефективності трудової діяльності. Процес навчання підтримує адекватні ідентифікаційні процеси або корегує недоліки професійного вибору, які можуть привести до втрати інтересу щодо майбутньої спеціальності та розчаруванню в ній. Структура особистості молодих правоохоронців зазнає в цей період значних змін, формуються професійні потреби та інтереси, відбуваються зміни в мотиваційній структурі, системі цінностей. Якщо під час навчання мають місце збої в ідентифікаційних процесах, це значною мірою ускладнює процес входження в професію безпосередньо на робочому місці. Випускник може змінити вид професійної діяльності навіть відразу ж після закінчення навчального закладу/

Певну роль у становленні професійної ідентичності курсантів відіграють окремі ідеальні образи вибраної професії, усвідомлення своєї належності до професії, очікування індивіда та можливості соціальних перспектив, які дає дана професія. Як зазначає І. Дружиніна, на стадії навчання важливим є визнання індивіда майбутнім професіоналом, або, принаймні, фокусування уваги на тих його якостях, що забезпечать ефективне виконання професійних завдань [6].

Особливе значення для оволодіння професією правоохоронця мають особливості мотивів її вибору. Виявлення

професійних мотивів, врахування їх динаміки у процесі оволодіння професією, цілеспрямоване формування в ході навчально-виховної роботи дозволяє: відбирати до правоохоронної сфери кандидатів зі стійкою професійною мотивацією та зменшити тим самим матеріальні витрати на їх підготовку, а також, що не менш важливо, зменшити, якщо не виключити зовсім, пов'язані з цим моральні витрати; підвищити ефективність професійної підготовки та навчання, що є особливо важливим у зв'язку з постійним збільшенням обсягу необхідних знань і для скорішого включення у професійну діяльність; забезпечити якнайшвидше становлення спеціаліста, керівника, організатора; значною мірою забезпечити самостійне засвоєння людиною знань як впродовж навчання у вищому навчальному закладі, так і після його закінчення.

Аналізуючи педагогічні умови формування основ ідентичності правоохоронців Г. Бісєрова, підкреслює, що одним з головних моментів у мотиваційній сфері для розвитку та формування професійної ідентичності майбутнього правоохоронця є ціннісно-смісловне наповнення майбутньої професії, до якого можна віднести: прийняття норм і цінностей майбутньої професії, спрямованих на благо інших людей, бажання залишатися в професії; мотивація на високі досягнення в навчальній діяльності; формування професійно значимих якостей; профілактика професійних деформацій, деструкцій та криз; особиста відповідальність за вчинки та їх наслідки в житті та навчанні (внутрішній локус контролю); розвиток себе відповідно до професійних вимог, усвідомлення себе фахівцем [4].

Виявлення професійної мотивації дозволяє також знайти правильні шляхи її формування та зміцнення у процесі навчання у вищому навчальному закладі системи МВС (від чого залежить наступна професійна діяльність), а також під час адаптації випускника на робочому місці; удосконалювати сам процес навчання залежно від розуміння важливості того чи іншого предмета для наступної професійної діяльності.

Правосвідомість також є одним із факторів розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців, зазначає у своїх дослідженнях О. Цуркан. Особливості

правосвідомості працівників правоохоронної сфери визначаються станом правових знань, умінь і навиків, що визначають правовідносини, соціально-правові настановлення та орієнтації, відчуття й звички, правовий світогляд і правову культуру [12]. Значна кількість фахівців [11] підкреслює як негативні, так і позитивні особливості правосвідомості правоохоронців : 1) осуд посягань на охоронювані законом цінності і розуміння об'єктивної необхідності вести з ними боротьбу; 2) суворе і неухильне дотримання законності, недопустимість порушення правових норм і принципів; 3) більш високий рівень оцінки права і забезпечуваного ним правопорядку і законності, ніж в інших законослухняних громадян; 4) негативну реакцію на злочинність, неприйняття її, переконаність у необхідності активної боротьби з нею; 5) збіг їх оцінки добра і зла із загальнодержавними правовими цінностями; превалювання інтересів, що ведуть до мети відповідно до чинного законодавства; 6) більш високий рівень вимог до санкцій за правопорушення порівняно з іншими законослухняними громадянами: орієнтація на жорсткість покарання; 7) більш високу оцінку власної діяльності і діяльності свого відомства, ніж інших; 8) недооцінку процесуальних гарантій порівняно з іншими, у тому числі матеріальними; 9) наявність елементів правового нігілізму, що спричиняє обрання варіанта правомірної поведінки не за переконанням, а внаслідок страху покарання, побоювання настання небажаних наслідків та ін. [12]. Це підтверджує наявність змін особистості правоохоронця в ситуаціях деформацій, деструкцій, криз професійного становлення. Урахування особливостей правосвідомості особистості правоохоронців у процесі навчання у профільному ВНЗ може сприяти корегуванню розвитку професійної ідентичності та подоланню криз ідентичності засобами психолого-педагогічного впливу на особистість курсанта.

Розглядаючи проблему професійного навчання, необхідно підкреслити важливість пробудження у курсантів бажання та волі до самовизначення, до пошуку себе. Як вважають більшість науковців, саме технологія професійної підготовки може

забезпечити майбутньому правоохоронцеві можливість заглиблення у професійне середовище дільничного, слідчого, криміналіста, психологів для ювенальної превенції та ін., що активізуватиме механізми формування професійної ментальності особистості через ідентифікацію себе з певною професійною групою і дозволить майбутньому фахівцю співвіднести власні особистісні й професійні якості з особливостями та вимогами, які ставляться до обраної спеціалізації.

О. Кудерміна вважає, оцілюючи враховувати те, що на процес професійного становлення особистості та розвиток професійної ідентичності впливають як загальні соціальні відносини, в які вступає майбутній правоохоронець до навчання, під час навчання і після навчання; так і спеціальні, котрі мають місце у вищому навчальному закладі та поза ним, однак стосуються сфери професійної діяльності майбутнього правоохоронця. Причому вплив перших пов'язаний з процесами соціалізації, яка розглядається як засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження у соціальне середовище та систему соціальних стосунків. Вплив других безпосередньо пов'язаний з особливостями конкретного навчального закладу освіти.

Е. Шеховцова [14] доводить, що на діючих працівників-правоохоронців та майбутніх правоохоронців у процесі соціалізації впливають різні її механізми: інституційний механізм діє в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства, з різними організаціями, як з тими, що створені спеціально для соціалізації, так і з тими, які реалізують соціалізуючі функції паралельно зі своїми основними (суспільні, клубні та інші структури, а також засоби масової інформації); стилізований механізм діє в межах субкультури. Під субкультурою у загальному вигляді розуміється комплекс цінностей, норм, морально-психологічних рис та поведінкових проявів, що є типовими для людей певного віку або професійно-культурного прошарку, який в цілому створює конкретний стиль життя тієї чи іншої вікової, професійної або соціальної групи; міжособистісний механізм функціонує в процесі взаємодії людини із значущими для неї особами завдяки емпатії та ідентифікації; рефлексивний механізм пов'язаний із внутрішнім діалогом, в якому людина розглядає, оцінює, приймає або

відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, одноліткам, значущим особам. Соціалізація тісно пов'язана із формуванням професійної компетенції майбутніх правоохоронців.

Впливовим зовнішнім чинником формування та розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців є також і засоби масової інформації. Вони як соціальний інститут (друковані інформаційні джерела, радіо, кіно, телебачення) здійснюють вплив на розвиток професійної ідентичності не тільки за допомогою трансляції певної інформації, але й через подання певних зразків поведінки героїв книг, кінофільмів, телепередач [9].

Також необхідно підкреслити роль міжособистісної взаємодії у процесах формування та розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців. Результатом такої взаємодії є переймання суб'єктом позитивних чи негативних поглядів, аналіз поведінки та інтеріоризація знань інших людей, що впливає на усвідомлення себе та оточення у професійному середовищі. Розвиток професійної ідентичності не може здійснюватися за межами професійної групи. Через об'єднання себе з іншим індивідом або групою людина опановує певні соціальні статуси та ролі. Це проявляється у засвоєнні та прийнятті норм, цінностей, зразків поведінки певної групи як своїх власних, формуванні відповідних соціальних установок і ототожненні себе з певною групою як її частини. Саме у процесі професійної підготовки в студентський період відбувається посилення так званого «професійного» блоку спілкування, що забезпечується переходом від нестабільної, вузько локалізованої ідентичності до більш усвідомленої, стабільної, спрямованої на самореалізацію в широкому професійному співтоваристві ідентичності в поєднанні з більш високим рівнем усвідомлення своїх професійних якостей і можливостей.

Доцільно розглянути особливості навчання у профільному вищому навчальному закладі та вплив його специфіки на ідентифікаційні процеси. Такі специфічні особливості, на нашу думку, можна звести до наступних: особливості організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, у тому числі

специфіка навчальних предметів, проведення занять із застосуванням спеціальних засобів та зброї, значна кількість занять з фізичної та тактико-спеціальної підготовки; вплив керівного та викладацького складу, курсової ланки та викладачів-кураторів навчальних груп, особистий приклад; взаємодія навчального закладу з іншими закладами освіти; залучення практичних працівників правоохоронців для участі у навчально-виховному процесі; престижність, імідж вищого навчального закладу; проблеми в організації діяльності правоохоронної сфери, її реформування; ставлення населення до силових структур та поліції, довіра чи недовіра населення до них.

Значну роль у формуванні та розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців відіграють викладачі-куратори навчальних груп. Інститут кураторів являє собою управлінську ланку, яка взаємодіє з іншими у системі позааудиторної виховної роботи і забезпечує її організацію на рівні курсантської академічної групи, результатом діяльності якої є набуття молоді людиною соціального досвіду поведінки, формування у неї ціннісних орієнтацій, а також розвиток індивідуальних якостей особистості. Через виконання кураторами своїх основних функцій, а саме: аналітичної, організаторської, комунікативної та соціалізуючої здійснюється вплив на ідентифікаційні процеси особистості майбутнього правоохоронця.

Значущими для розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців є група організаційно-психолого-педагогічних чинників, як-от: рішення практично зорієнтованих завдань у процесі навчання, диференційовані завдання з урахуванням інтересів і можливостей курсантів, знайомство з представниками професії, організація науково-дослідної роботи курсантів, індивідуальна робота в процесі навчання, використання продуктивних технологій навчання.

Ураховуючи різноманітність професійних функцій правоохоронця, І Дружинін вважає, що важливою є також орієнтація на досягнення особистісного та професійного зростання, підґрунтя для розвитку яких має створити ВНЗ. Шляхом використання лише традиційних методів навчання нині це зробити практично неможливо. Таким чином, постає питання доцільності використання активних методів і

прийомів навчання та їх впливу на оптимізацію процесу підготовки майбутніх правоохоронців шляхом активізації самопізнання студентів, їх професійного самовизначення, усвідомлення реальності життєвих планів [5].

Висновок. Таким чином, механізм формування професійної ідентичності курсантів включає в себе : організацію самопізнання і самоусвідомлення себе в майбутній професійній діяльності в процесі навчання у ВНЗ; самостійне прийняття рішення щодо того, яким йому бути; визначення в процесі навчання життєвих і

професійних перспектив; створення умов для розкриття здібностей курсантів, розвитку потреб в оволодінні професійними знаннями, пошуку інформації, розв'язання професійно орієнтованих завдань. Отже, аналіз особливостей зазначених чинників та умов розвитку професійної ідентичності майбутніх правоохоронців дає підстави підкреслити особливу роль у цьому процесі чинників, пов'язаних з специфікою навчанням у вищому навчальному закладі правоохоронної системи України.

Список використаних джерел

1. Андрушко Я. С. Емпіричне вивчення взаємозв'язку психологічних механізмів захисту та професійної ідентичності майбутнього правоохоронця // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2015. № 2. С. 3–12.
2. Бандурка А. М. С. П. Бочарова, Е. В. Землянская Психология управления. – Харьков : Фортуна-пресс, 1998. – 464 с.
3. Барко В. І. Тренінгові технології у підготовці управлінців органів внутрішніх справ // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. № 3. С. 175–182.
4. Бобро Н. В. Професійна ідентифікація у структурі процесу професіоналізації правоохоронців [Електронний ресурс] - Право і Безпека. 2014. № 1 (52). <http://pb.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=17041>.
5. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 .Київ. 2009.21 с.
6. Евтешина Н. В. Профессиональная идентичность психологов : учеб. пособие– Рязань : Рязан. гос. ун-т им. С. А. Есенина. 2012. 106 с.
7. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 Харків, 2001. 19 с.
8. Макарова Е. П. Профессиональная идентичность правоохранителей на этапе профессиональной подготовки. PSIXOLOGIYA. 2015. Вып. 4 (20). С. 94–100.
9. Остапівський О. І. Професійна ідентичність особистості: зміст та підходи вивчення . Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 19. С. 533–543.
10. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессиональной идентичности Сибирский психологический журнал. 2006. № 24. С. 53–58.
11. Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. 1970–1980. Т. 4. 1973. С. 11. <http://sum.in.ua/p/4/11/1>.
12. Чарнецькі К. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07Київ, 1999. 40 с.
13. Червякова О. В. Професійний відбір та професійна орієнтація кандидатів на навчання у закладах освіти МВС України [Електронний ресурс] Вісник Університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 9. С. 38–42. <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=26954>.
14. Шихирев П. Н. Современная социальная психология в Западной Европе: проблемы методологии и теории . М. : Наука, 1985. 176 с.

References

1. Andrushko Ja. S. Empirichne vivchennja vzaemozv'jazku psihologichnih mehanizmv zahistu ta profesijnoi identichnosti majbutn'ogo pravoohorontsja // Naukovij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav. Serija psihologichna. 2015. № 2. S. 3–12.
2. Bandurka A. M. S. P. Bocharova, E. V. Zemljanskaja Psihologija upravljenja. – Har'kov : Fortuna-press, 1998. – 464 s.
3. Barko V. I. Treningovi tehnologii u pidgotovtsi upravlintsiv organiv vnutrishnih sprav // Naukovij visnik Natsional'noi akademii vnutrishnih sprav Ukraïni. – 2000. № 3. S. 175–182.
4. Bobro N. V. Profesijna identifikatsija u strukturi protsesu profesionalizatsii pravoohorontsiv [Elektronnij resurs] - Pravo i Bezpeka. 2014. № 1 (52). <http://pb.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=17041>.
5. Druzhinina I. A. Psihologichni chinniki rozvitku profesijnoi identichnosti majbutnih praktichnih psihologiv : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 .Kiïv. 2009.21 s.

6. Evteshina N. V. Professional'naja identichnost' psihologov : ucheb. posobie– Rjazan' : Rjazan. gos. un-t im. S. A. Esenina. 2012. 106 s.
7. Makarenko P. V. Profesijna «Ja-kontseptsija» majbutnih fahivtsiv pravooohoronnoï dijial'nosti : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 Harkiv, 2001. 19 s.
8. Makarova E. P. Professional'naja identichnost' pravooohranitelej na `etape professional'noj podgotovki. PSIXOLOGIYA. 2015. Vyp. 4 (20). S. 94–100.
9. Ostapjovskij O. I. Profesijna identichnist' osobistosti: zmist ta pidhodi vivchennja . Problemi suchasnoï psihologii. 2013. Vip. 19. S. 533–543.
10. Povarenkov Ju. P. Psihologicheskoe sodержanie professional'noj identichnosti Sibirskij psihologicheskij zhurnal. 2006. № 24. S. 53–58.
11. Slovník ukraïnskoi movi : v 11 t. [Elektronnij resurs]. 1970–1980. T. 4. 1973. S. 11. <http://sum.in.ua/p/4/11/1>.
12. Charnetski K. Psihologija profesijnogo rozvitku osobistosti: avtoref. dis. ... d-ra psihol. nauk : 19.00.07Kiiv, 1999. 40 s.
13. Chervjakova O. V. Profesijnij vidbir ta profesijna orientatsija kandidativ na navchannja u zakladah osvjeti MVS Ukraïni [Elektronnij resurs] Visnik Universitetu vnutrishnih sprav. 1999. Vip. 9. S. 38–42. <http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?controller=service&action=download&download=26954>.
14. Shihirev P. N. Sovremennaja sotsial'naja psihologija v Zapadnoj Evrope: problemy metodologii i teorii . M. : Nauka, 1985. 176 s.

SUMMARY

Makarova O., candidate of psychological sciences
ORCID 0000-0002-5480-5942

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS DURING THEIR TRAINING AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

Introduction: the development of the professional identity of law enforcement officers at the stage of professional training has been considered. A number of factors of subjective nature, psychological and pedagogical conditions, which are based on understanding of the structure, functions, mechanisms and regularities of the development of a person's identity have been highlighted. The author has studied the factors related to the specifics of studying at higher educational institutions with specific learning conditions that are of particular importance in the process of developing the professional identity of future law enforcement officers.

Contemporary changes in the social environment need to have increased requirements for a modern specialist, where the professional identity of an individual is one of the main preconditions for the adaptation at the stage of professional formation. The formed professional identity is a significant factor.

The urgency of the problem of the professional identity is also due to the fact that the country strives for reliable, well-trained and motivated law enforcement officers in the conditions of a protracted economic, political crisis and active social changes that led to a certain weakening of the socio-psychological mechanisms of society's regulation, for the stabilization of the situation in the country.

The purpose is to study and analyze the factors and conditions for the development of the professional identity of future law enforcement officers who are trained at higher educational institutions with specific learning conditions.

Methods. Theoretical analysis of scientific literature.

Results. Analysis of recent research reveals the peculiarities of criteria for professional psychological selection for studying at higher educational institutions with specific learning conditions, self-actualization at different stages of professional formation, motivational basis for the professional development of law enforcement officers.

Originality. There is nowadays the need of a thorough study of the peculiarities of the professional formation of law enforcement officers at the stage of professional training in order to develop psychological methods for training future law enforcement officers that they perform their professional duties as law enforcement officers.

Conclusions. The mechanism of formation of the professional identity of cadets includes: the organization of self-comprehension and self-awareness within future professional activities in the process of studying at higher educational institutions; independent decision-making on solving professional tasks; determining life and professional perspectives in the process of training; creation of the conditions for the disclosure of cadets' abilities, development of the needs for mastering professional knowledge, information seeking, and the solution of professionally oriented tasks. Consequently, the analysis of the peculiarities of these factors and the conditions for the development of the professional identity of future law enforcement officers provides grounds to emphasize the special role of the factors in this process related to the specificity of studying at higher educational institutions with specific learning conditions.

Key words: professional identity, law enforcement officers, professional self-determination, activity, formation and development of the professional identity.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СПОЖИВАЧЕМ ІНФОРМАЦІЇ В РЕКЛАМІ

У статті досліджено класифікацію типів людей у ставленні до нововведень, фактори та етапи прийняття нововведень, рівні психологічного впливу реклами, мотиви, що використовуються у рекламних зверненнях, психологічні закономірності прийняття та передумови ефективності рекламного звернення.

Ключові слова: реклама, рекламне звернення, психологія реклами, нововведення, психологічні фактори, рівні психологічного впливу, мотив.

В статье исследована классификация типов людей в отношении к нововведениям, факторы и этапы принятия нововведений, уровни психологического воздействия рекламы, мотивы, используемые в рекламных обращениях, психологические закономерности принятия и предпосылки эффективности рекламного обращения.

Ключевые слова: реклама, рекламное обращение, психология рекламы, нововведения, психологические факторы, уровни психологического воздействия, мотив.

Постановка проблеми. У сучасному різноманітті рекламних звернень є актуальним дослідження психологічних аспектів прийняття споживачем інформації в рекламі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи психології впливу виробника на споживача формувалися представниками різних країн. Серед них відомі такі: К. Мозер, Е. Дихтер, Є. В. Ромат, К. І. Веркман, Х. Адлер. Слід відзначити й роботи В. І. Бородіної, Є. В. Сидоренка, де багато уваги приділяється маніпулятивним методикам роботи зі споживачами, досліджуються психологічні механізми рекламного впливу, а також умови підвищення ефективності реклами [2].

Особливу увагу дослідники приділяють процесу прийняття нової інформації. Прийняття нового пов'язано з опором, подоланням прихильності людей до старого і звичного – з цим пов'язані, зокрема, складності впровадження багатьох інновацій. Масові комунікації відіграють найважливішу роль у поширенні інновацій – це відноситься не тільки до реклами нових товарів, а й нових ідей, уявлень, знань.

Мета статті полягає у розкритті: класифікації типів людей у ставленні до нововведень; факторів та етапів прийняття нововведень; рівнів психологічного впливу реклами; мотивів, що використовуються у рекламних зверненнях; психологічних

закономірностей прийняття та передумов ефективності рекламного звернення.

Методи дослідження. Під час виконання роботи застосовувалися теоретичні методи дослідження: аналіз, осмислення й узагальнення досягнень, представлених у психологічній літературі за досліджуваною проблемою.

Виклад основного матеріалу. Поняттям «інновація» часто позначають нововведення, новизну, зміну, запровадження чогось нового. Ці категорії в літературі часто ототожнюються. Але не всі зміни є нововведеннями, а тільки ті, котрі вносять у середовище нові елементи. Інновації не виникають спонтанно, вони є результатом наукових пошуків, передового досвіду організацій і цілих колективів. Будь-яка інновація припускає відповідні зміни в тій системі, де вона реалізується. Інновація – це «ідея, практична діяльність або об'єкт, новизна якого відчувається індивідом або групою» [1].

Головною рисою введення будь-яких інновацій є їх вплив на спосіб життя людей, стиль поведінки, світогляд тощо. Реакції з їх боку на нововведення – неоднозначні. Існують різні класифікації типів людей у ставленні до нововведень.

Л.Е. Орбан-Лембрик зазначає, що люди по-різному реагують на нововведення, і причиною цього може бути ставлення до змін. Автор виділяє п'ять груп людей, психологічні особливості яких надають можливість підібрати стратегії подолання

опору змінам [3]: а) «супротивники» – це ті, хто негативно ставляться до нововведень, надають перевагу традиційним методам, способам, формам роботи. Іноді чинять опір конкретному нововведенню, намагаються залучити до нього і тих, хто ще повністю не визначився. Причинами спротиву нововведенням можуть бути: дрібновласницький інтерес; незрозуміння і дефіцит довіри; різне оцінювання ситуації; низька терпимість до змін; тиск колег; утомленість від змін; попередній невдалий досвід змін; б) «скептики» (вербальні супротивники) – ця категорія осіб байдуже ставиться до будь-яких змін та нововведень. Вони на словах виявляють незадоволення нововведеннями, однак за власною ініціативою не вдаються до жодних практичних кроків, які б унеможливили зміни; в) «нейтралі» – ця категорія осіб байдуже ставиться до будь-яких змін та нововведень. Вони вважають, що нововведення ні на що не вплине, а якщо і вплине, то незначною мірою; г) «прихильники» – як правило, схвалюють і на словах підтримують нову ідею, однак у конкретній справі малоініціативні. Іноді в них виникають сумніви щодо ефективності й актуальності конкретного варіанта проекту; д) «ентузіасти» – ця категорія виступає ініціаторами або активними прихильниками змін, вони підтримують їх і на словах, і на практиці. Своїми ідеями намагаються залучити до нової справи якомога більше людей в організації.

Успішне впровадження будь-якого нововведення залежить від значної кількості психологічних та соціально-психологічних факторів. Істотною передумовою позитивного ставлення до нововведень є спеціально запланована система заходів для підготовки до їх здійснення.

При впровадженні нововведень в організацію враховують специфіку функціонування людської психіки, адже будь-які зміни потребують спеціального психологічного забезпечення.

Особливості реагування на інновації залежать від характеру, здібностей, темпераменту людини. Від того, як людина відноситься до нововведення, в якому напрямку зміни впливають на її психіку, залежить ефективність здійснення нововведень в управлінні організацією в цілому та колективом зокрема.

Існує дуже багато чинників, що впливають на прийняття нововведень. Виділяють внутрішні (фізичне і психічне здоров'я, особистісну комфортність, задоволеність, індивідуально-психологічні характеристики особистості, тип особистості, характер, здібності, темперамент) і зовнішні (відповідність діяльності або поведінки вимогам середовища, психологічний клімат колективу) фактори.

Е. Роджерс розробив типологію людей за критерієм схильності до прийняття нової інформації [5]:

- новатори (2,5%) – ризиковані й освічені, активні в пошуку джерел – інформації, здатні розуміти і застосовувати комплексні технічні знання, не бояться провалів;

- послідовники (13,5%) – поважні соціальні лідери, відомі, – освічені, прагнуть використовувати нові технології, щоб запровадити новинку в суспільство, ризиковані, нечутливі до ціни;

- більшість (34%) – передбачливі і мають багато неформальних – контактів. Девізи «Не бути першим у чомусь новому!», «Коли прийшов час рухатися, давайте рухатися всі разом!»;

- скептики (34%) – скептичні, традиційні, передбачливі і зазвичай – низького соціального статусу, дуже чутливі до ціни, приймають інновації під тиском більшості;

- відстаючі (пізні послідовники / пізні приймаючі) – 16% – дуже підозрілі до інновацій, не є лідерами, мають вузькоспрямовані погляди, більшість майже ізольовані від зовнішнього середовища.

Прийняття нової інформації суспільством проходить кілька етапів залежно від прийняття її різними групами населення:

- 1) інформація приймається більшістю як дивна, вона відкидається більшістю населення, приймається тільки новаторами;

- 2) при приєднанні новаторів все більше число людей починає вважати, що «це не так уже й погано»; при досягненні критичної маси відбувається «вибух» – новинка стає модною, нею починає користуватися більшість людей;

- 3) захоплення новинкою досягає піку, після чого йде на спад; нею починають

користуватися більшість і відстаючі – у цей момент новинка фактично застаріває, виходить з моди; новатори в цей час вже користуються чимось більш новим.

На індивідуальному рівні прийняття нової інформації відбувається наступним чином:

1) знання – людина дізнається про інновації по каналах комунікації, як правило, це кошти масових комунікацій, але іноді і міжособистісна комунікація;

2) переконання – ця стадія протікає на рівні свідомості людини, коли вона аналізує нову інформацію, співвідносить її з вже наявними знаннями, робить висновок про переваги новинки для себе і на основі цього аналізу приходить до відкидання або прийняття нової інформації;

3) рішення – на основі результатів попередньої стадії людина приходить до рішення про прийняття чи відкидання інформації;

4) підтвердження рішення – після прийняття рішення людина продовжує шукати підтвердження правильності свого рішення. Якщо вона його не знаходить, то може змінити своє рішення, наприклад, все ж прийти до прийняття нововведення.

Люди проходять всі ці стадії з різною швидкістю. Одній людині треба дуже небагато часу для аналізу інформації та прийняття рішення, інша ж – може аналізувати її дуже довго і так і не прийти до остаточного рішення.

Кожна людина по-різному сприймає інформацію, тому в загальному виділяють такі її психологічні стани: 1) людина, яка знає і може пояснити те, що з нею відбувається; 2) людина має певні відчуття, але не може пояснити їх причину; 3) людина не знає про свій стан і про причини його виникнення [2].

Особливо актуальним у теперішній час є дослідження, пов'язані з розкриттям проблем прийняття споживачами інформації з реклами, використання психології в рекламі.

У наш час рекламується дуже велика кількість товарів та послуг. Потенційні споживачі втомлюються від такого потоку інформації й намагаються її не помічати.

Ця тема є достатньо молодю, оскільки питання щодо використання психології в рекламі почали розглядатися тільки наприкінці XIX сторіччя. Їх відображали в

роботах такі вчені, як: Б. Вітіс, Т. Кенінг, У. Скот, А. Верігін, Г. Т. Фехнер, В. Вундт, Г. Еббінгауз.

Рекламне звернення є центральним елементом всього процесу рекламного впливу на одержувача і представляє комунікатора його цільовій аудиторії, потенційним покупцям. Рекламне звернення – це той елемент рекламної комунікації, який є безпосереднім носієм інформаційного та емоційного впливу комунікатора на одержувача. Послання має конкретну форму (текстову, візуальну, символічну тощо) і надходить до адресата за допомогою конкретного каналу комунікації [4].

Зміст рекламного звернення визначається багатьма факторами, основну роль серед яких відіграє мета впливу на адресата. Вплив реклами на одержувача покликаний створювати у нього соціально-психологічну установку, тобто внутрішню психологічну готовність людини до будь-яких дій. Реклама – це психологічне програмування людей.

Вирізняють такі основні рівні психологічного впливу реклами:

1. Когнітивний (передача інформації, повідомлення) – передача певного обсягу інформації, сукупності даних про товар.

2. Афективний (формування ставлення) – перетворення масиву інформації, що передається, у систему мотивів одержувача звернення.

3. Сугестивний (навіювання) – можливий, якщо відповідає потребам та інтересам адресата. Результатом навіювання може бути впевненість, отримана без логічних доказів. Навіювання має значний ефект при багаторазовому повторенні рекламного звернення.

4. Конативний (визначення поведінки) – «підштовхування» одержувача до дій (зазвичай до купівлі), підказування, що він повинен зробити. Формування змісту рекламного звернення передбачає певну мотивацію адресата. Бажана з точки зору комунікатора відповідна реакція одержувача рекламного звернення можлива тільки тоді, коли мотив, що використовується у зверненні, збігатиметься з потребами одержувача і викликати в нього певний інтерес. З цього приводу існують дві ідеї, розроблені психологами: пропагувати серед населення почуття невдоволення тим, що в

нього є, і спонукати до нових купівель; звертатися до стимулів, які зберігаються у підсвідомості споживачів, та енергійно їх експлуатувати.

Мотиви, що використовуються у рекламних зверненнях, умовно об'єднують у три великі групи:

1. Рациональні мотиви: здоров'я, прибутковості (економічний мотив), надійності та гарантій, зручності й додаткових переваг.

2. Емоційні мотиви: свободи, самореалізації, уподібнення, гордості й патріотизму, любові, відкриття – у рекламі «грають» на бажанні одержувача позбутися негативних і добитися позитивних емоцій. Зазвичай ця мета, відповідно до рекламного звернення, досягається шляхом купівлі товару (послуги), що рекламується. Основна увага при розробці рекламного звернення приділяється трьом емоційним мотивам:

- страху (побоювання за власний добробут, інстинкт самозбереження, прагнення уникнути неприємностей чи негативних емоцій тощо);

- сексуальної привабливості (вродлива модель для реклами);

- радості та гумору (інформація у життєрадісних, яскравих тонах). Основна мета гумористичної реклами – створити гарний настрій і привернути увагу до товару, що рекламується.

3. Соціальні (моральні) мотиви: справедливості та порядності, захисту навколишнього середовища, жалю – апелюють до почуття справедливості та порядності, підкреслюють необхідність розв'язання таких гострих соціальних проблем.

Деякі автори виділяють також мотив самозадоволення. Інколи у рекламному зверненні використовується відразу декілька мотивів.

Рекламне звернення повинно мати три характеристики: бути унікальним; правдоподібним, викликати довіру; бути актуальним, торкатися найбільш цінних для споживача властивостей товару, що рекламується.

Тільки чітко усвідомивши для себе мотив одержувача, використання якого у конкретному рекламному посланні буде ефективним, розробники рекламного звернення можуть сформулювати його основну ідею. У свою чергу, значна

оригінальна ідея лежить в основі творчої концепції реклами. Саме ідея робить рекламне звернення відмінним від інших, привертає увагу і запам'ятовується.

У розробці рекламного звернення важливо враховувати психологічні закономірності сприйняття послання одержувачами. Виявляється, як стверджують деякі психологи, не так важливо, яку реакцію викликає реклама – позитивну чи негативну. Значно важливіше, щоб вона не залишала одержувача байдужим.

Ефективність рекламного звернення залежить від двох важливих передумов: по-перше, його необхідно довести до покупця, який, у свою чергу, мусить звернути на нього увагу; по-друге, покупець має його зрозуміти саме так, як цього бажає рекламодавець. Кожна з цих передумов є своєрідним бар'єром для сприйняття, що його багато рекламних звернень не можуть подолати.

Процес сприйняття складається із двох стадій – зосередження уваги і тлумачення (інтерпретації) інформації.

Перша стадія – зосередження уваги. Людина свідомо чи несвідомо фільтрує нескінченний потік інформації. Вона читає тільки певні публікації, дивиться тільки вибрані нею телепрограми і ніколи не звертає уваги на всі афіші поспіль. Таким чином, кожна людина сприймає тільки незначну частку всіх рекламних звернень.

Друга стадія – процес тлумачення (інтерпретації). Людина вкладає зміст стимулу у свої власні моделі реальності, моделі, які можуть дуже відрізнятися від моделей інших людей або тих, хто надіслав цей стимул. Такою поведінкою людина спрощує, перекручує, організує і навіть створює нові стимули. Наслідком цього процесу і є, зокрема, те, що ми називаємо пізнанням.

Люди відрізняються й за стилем пізнання. Є два такі типи – уточнювачі і спрощувачі. Уточнювачі – це люди, які приділяють увагу навіть дрібним подробицям, які активно шукають натяків, що ліквідували б невизначеність, тобто це люди дуже чутливі до інформації.

Спрощувачі – це люди, які оперують обмеженим набором пізнавальних категорій (понять). Вони намагаються будь-яке нове поняття вкласти у знайому модель. У

неясних ситуаціях вони завжди намагатимуться триматися осторонь. Рекламодавець обов'язково має зважати на цей психологічний ефект і дотримуватися чуття міри у своєму рекламному зверненні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сучасний світ неможливо уявити без реклами. Рекламується велика кількість товарів та послуг, люди втомлюються від такої кількості реклами і намагаються її не

помічати. Для ефективного рекламного звернення необхідно володіти інформацією щодо: класифікації типів людей у ставленні до нововведень; факторів та етапів прийняття нововведень; рівнів психологічного впливу реклами; мотивів, що використовуються у рекламних зверненнях; психологічних закономірностей прийняття та передумов ефективності рекламного звернення.

Список використаних джерел

1. Брайант Д. Основи впливу ЗМІ / Д. Брайант, С. Томпсон. – Київ: Вільямс, 2004. – С. 133.
2. Мамалига С.В. Реклама: психологія впливу на споживача / С.В. Мамалига, Н.М. Краєвська, С.О. Краєвський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3. – Т. 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_3_3/173-176.pdf
3. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління : посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 567 с.
4. Реклама : навч. посіб. / О.В. Коваленко, І.Ю. Кутліна, М.В. Потабенко ; за ред. І.Ю. Кутліної. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 98 с.
5. Rogers E. M. Diffusion of innovations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://teddykw2.files.wordpress.com/2012/07/everett-m-rogers-diffusion-of-innovations.pdf>.

References

1. Braiant, D., Tompson S. (2004). Osnovy vplyvu ZMI [Basics of media influence]. – Kyiv: Viliams. – S. 133 (in Ukrainian).
2. Mamalyha, S.V., Kraievskaya, N.M., Kraievskiy, S.O. (2011). Reklama: psykholohiia vplyvu na spozhyvacha [Advertising: psychology of consumer influence] // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. – № 3. – T. 3. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_3_3/173-176.pdf (in Ukrainian).
3. Orban-Lembryk, L.E. (2003). Psykholohiia upravlinnia [Psychology of management] : posibnyk – K. : Akademvydav. – 567 s. (in Ukrainian).
4. Kovalenko, O.V., Kutlina, I.Iu., Potabenko, M.V, za red. Kutlinoi, I.Iu. (2010). Reklama [Advertising]: navch. posib. – K. : DP «Vyd. dim «Personal». – 98 s. (in Ukrainian).
5. Rodzhers, Эverett (1983): Dyffuziia ynnovatsyi [Diffusion of innovation]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://teddykw2.files.wordpress.com/2012/07/everett-m-rogers-diffusion-of-innovations.pdf> (in the United States of America).

SUMMARY

Melnichenko O., Ph.D., senior Lecturer

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ACCEPTANCE CONSUMING ADVERTISING INFORMATION

Introduction. In the modern variety of advertising appeals is an actual study of psychological aspects of the consumer's acceptance of information in advertising.

Purpose. The purpose of the paper is to reveal: the classification of types of people in relation to innovations; factors and stages of adoption of innovations; levels of psychological impact of advertising; motives used in advertising appeals; psychological patterns of acceptance and prerequisites for the effectiveness of advertising appeals.

Methods. During the work, theoretical methods of research were used: analysis, comprehension and generalization of the achievements presented in the psychological literature on the problem under study.

Results. The results of the study are to achieve the purpose of the study. Attention is paid to researchers in this field. The article examines the influence of advertising on the promotion of products in the modern market, and also examines the impact of different approaches to the impact of advertising appeal to consumers.

Originality. The results of the study are important for people who form an advertising appeal.

Conclusion. Consequently, the modern world can not be imagined without advertising. A large number of goods and services are advertised, people are tired of such an amount of advertising and try to ignore it. For effective advertising, you need to have information about: the classification of types of people in relation to innovations; factors and stages of adoption of innovations; levels of psychological impact of advertising; motives used in advertising appeals; psychological patterns of acceptance and prerequisites for the effectiveness of advertising appeals.

*Мілорадова Н., кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0716-9736*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НА ВУЗІВСЬКІЙ СТАДІЇ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ

У статті представлено результати дослідження особливостей професійної мотивації слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу у вищій зі специфічними умовами навчання. Розкрито домінуючі мотиви вибору професії правоохоронця. Визначено специфіку професійних мотивів діяльності правоохоронців на чотирьох етапах вузівської підготовки.

Ключові слова: професіогенез, професійна мотивація, типи мотивації, слідчі органи досудового розслідування

В статті представлені результати исследования особенностей профессиональной мотивации следственных органов досудебного расследования на вузовской стадии профессиогенеза в вузе со специфическими условиями обучения. Раскрыты доминирующие мотивы выбора профессии правоохранителя. Определена специфика профессиональных мотивов деятельности правоохранителей на четырех этапах вузовской подготовки.

Ключевые слова: профессиогенез, профессиональная мотивация, типы мотивации, следователи органов досудебного расследования

Постановка проблеми. Повноцінне життя кожної людини включає в себе два аспекти реалізації, в особистому та професійному житті, векторизація яких не можлива без усвідомлення особистих мотивів поведінки та діяльності. Мотиваційна складова буття особистості заповнена багатьма аспектами, що мають різне значення на певних відрізках життя.

Професійне становлення та реалізація особистості залежить не тільки від того, що людина може робити у конкретному професійному просторі, але й від бажання бути частиною цього середовища та розуміння його вимог. Сьогодні дуже актуальним є питання формування правоохоронної еліти. Невід'ємною частиною цього процесу є розвиток мотиваційної складової професійного становлення фахівця-поліцейського. Важливе значення у визначенні професійної придатності людини має сфера її інтересів, обов'язків, намірів та планів, а саме мотиви, що спрямовують її професійну реалізацію. Актуальність цього питання зумовлена вирішальним впливом мотивації на успішність професійної діяльності поліцейського в цілому та ефективність його кар'єрного зростання в межах обраної спеціалізації.

Особливе місце у процесі професійного саморозгортання посідає період навчання, в межах якого формується відношення до освітньо-професійного середовища на основі системи особистісних ціннісних орієнтацій та професійних вимог[2]. Тому розгляд саме особливостей професійної

мотивації працівників слідчих підрозділів на стадії професійного навчання викликає в нас особливу зацікавленість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології мотиви розглядаються в структурі діяльності особистості. Мотивація – це спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість, механізми і причини. Це одне з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил поведінки особистості [1].

Вивченню методологічних проблем мотивації трудової діяльності присвячено ряд вітчизняних та зарубіжних досліджень. Це роботи Д. Аткинсона, А. Гастева, П. Керженцова, Д. Макгрегора, А. Маслоу, Г. Маррея, Е. Мейо, О. Леонтьєва, С. Максименко, Д. Мельничука, Ф. Скіннера, Ф. Тейлора, О. Шкаратана, В. Ядова та ін. Важливе місце у визначенні психологічних особливостей професійної мотивації посіли роботи, що відображають основні домінанти психології праці (В. Бодров, Е. Зеєр, Л. Карамушка, Є. Клімов, Г. Ложкін, Б. Ломов, В. Рибалка та ін.). Вплинули на осмислення професійної мотивації та її динаміки положення, що розкривають процеси професійного становлення особистості в особливих умовах діяльності (О. Ковальчук, М. Корольчук, В. Лефтеров, С. Миронець, В. Осьодло, Є. Потапчук, О. Сафін, Л. Снігур, О. Тімченко, М. Томчук, С. Філіппов, та ін.) [2]. Окремі питання дослідження мотиваційної складовою

діяльності поліцейського розглядалися в роботах В. Андросюка, О. Бандурки, В. Барка, Ф. Думка, В. Васильєва, Л. Казміренко, Д. Кобзіна, Т. Малкової, В. Медведєва, А. Москаленко, О. Цільмак, Г. Юхновця, та інших. Указані вчені описують професійну мотивацію працівників поліції та класифікують мотиви за певним психологічними критеріями.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей та змісту професійної мотивації слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу.

Виклад основного матеріалу. Професіогенез правоохоронця розуміється нами як поступовий, планомірний, поліструктурний, безперервний процес розвитку та становлення фахівця в професійному середовищі, головними параметрами якого виступають певні базові характеристики, а результатом є високий рівень професіоналізму. Весь процес професіогенезу правоохоронця включає послідовне проходження трьох стадій: 1) професійного самовизначення (довузівської); 2) професійного навчання (вузівської), 3) професійного розвитку (післявузівської).

Стадія професійного навчання (вузівська) охоплює декілька етапів:

- етап вузівської адаптації, інтеріоризації та ревізії професійного потенціалу (1 курс),
- етап засвоєння професійних знань, вмінь та навичок (2-3 курс),
- етап закріплення та усвідомлення професійної готовності (закінчення вузу зі специфічними умовами навчання – 4 курс).

Саме на стадії професійного навчання через ревізію особистого потенціалу відбувається цілеспрямоване засвоєння системи професійних знань, вмінь та навичок, формування цілісного уявлення про професійну спільноту, розвиток операційної основи діяльності, елементів професійної спостережливості, мислення, уяви та пам'яті, результатом якої є усвідомлення професійної готовності на момент закінчення вузу.

Згідно з етапами професіогенезу правоохоронця вибірку дослідження (400 осіб) було розділено на наступні групи: перша група – 100 курсантів першого курсу навчання факультету №1 ХНУВС (25%); друга група – 100 курсантів другого курсу навчання факультету №1 ХНУВС (25%);

третя група – 100 курсантів третього курсу навчання факультету №1 ХНУВС (25%); четверта група – вузівський етап, 100 курсантів четвертого курсу навчання факультету №1 ХНУВС (25%).

Оскільки професійна діяльність правоохоронців має певну специфіку, для визначення особливостей їх професійної мотивації на різних етапах професіогенезу ми використали методику вивчення мотиваційної сфери кандидатів на службу в правоохоронних органах А. Москаленко для виявлення ієрархії мотиваційної сфери, домінуючого типу професійної мотивації та провідних мотивів професійного вибору [5] і опитувальник «Професійної мотивації» В. Осодло, що дозволяє розкрити особливості мотивації в умовах військово-професійної діяльності [4].

Зазвичай діяльність людини активується одночасним впливом декількох мотивів, один з яких стає домінуючим і надає діяльності людини особистісний сенс. Як видно з таблиці 1, у майбутніх правоохоронців на усіх етапах навчання, від першого по четвертий курс, домінує адекватний тип мотивації: перший ($4,35 \pm 0,45$), другий ($4,32 \pm 0,89$), третій ($4,38 \pm 0,53$) і четвертий ($4,15 \pm 0,77$) курси навчання. За визначенням авторів методики [5] даний тип мотивації характеризується узгодженістю ціннісних орієнтацій з реальною, суспільно значущою поведінкою правоохоронця. Професійні мотиви є адекватними змісту та цілям професії, тобто спрямовані на боротьбу із злочинністю, захист інтересів громадян, а не на цілі, що безпосередньо не пов'язані з правоохоронною діяльністю. Крім того, адекватний тип мотивації сприяє швидкій адаптації до умов навчання та безпосередньо професійної діяльності.

Також, в усіх чотирьох групах курсантів діагностовано відсутність значимості конформного типу професійної мотивації (див. табл. 1). При цьому, на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,05$) визначено, що для курсантів четвертого курсу навчання конформні мотиви вибору професії менш значимі ніж для першокурсників ($1,38 \pm 0,46 < 1,80 \pm 0,84$). Тобто, якщо у деяких першокурсників вибір професії відбувається під впливом референтної особи (батьки, родичі, друзі), то в процесі навчання, на четвертому курсі, конформні мотиви професійної діяльності стають зовсім не значущими.

Типи мотивації слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу, ($x_{cp} \pm \sigma$)

	Адекватний	Ситуаційний, пов'язаний з престижем професії	Ситуаційний, пов'язаний з романтичністю професії	Конформний	Компенсаційний	Кримінальний
1 курс	4,35 ± 0,45	3,55 ± 0,96	3,54 ± 0,88	1,80 ± 0,84	2,97 ± 0,91	2,97 ± 0,74
2 курс	4,32 ± 0,89	3,14 ± 0,71	3,41 ± 0,92	1,57 ± 0,69	3,44 ± 0,67	2,86 ± 0,99
3 курс	4,38 ± 0,53	2,80 ± 0,63	3,38 ± 0,83	1,65 ± 0,93	3,42 ± 0,82	2,82 ± 0,86
4 курс	4,15 ± 0,77	2,75 ± 0,83	3,05 ± 0,70	1,38 ± 0,46	2,89 ± 0,79	1,98 ± 0,60
1-2 t, p	0,16	1,70	0,52	1,03	2,20*	0,42
1-3 t, p	0,25	3,20**	0,68	0,58	1,80	0,66
1-4 t, p	1,09	3,07**	2,24*	2,21*	0,33	5,04**
2-3 t, p	0,33	1,76	0,13	0,34	0,06	0,18
2-4 t, p	0,70	1,78	1,54	1,13	2,63*	3,82**
3-4 t, p	1,24	0,27	1,49	1,29	2,34*	3,96**

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

У першокурсників, серед значущих мотивів вибору професії діагностовано ситуаційний тип, пов'язаний з престижем ($3,55 \pm 0,96$) та з романтичністю ($3,54 \pm 0,88$) професії. При цьому, мотив престижу професії статистично більш значимий ($p \leq 0,001$) для першокурсників ($3,55 \pm 0,96$) ніж для курсантів третього ($2,80 \pm 0,63$) і четвертого ($2,75 \pm 0,83$) курсів навчання. Також, для першокурсників статистично більш значимий ($p \leq 0,05$) мотив романтичності професії порівняно з курсантами четвертого курсу навчання ($3,54 \pm 0,88 > 3,05 \pm 0,70$). Можемо стверджувати, що навчання в університеті дещо коректує викривлені, романтичні уявлення першокурсників про зміст професії правоохоронця. Проте, мотив романтичності професії правоохоронця залишається значимим для курсантів і на четвертому курсі навчання ($3,05 \pm 0,70$), де посідає друге рейтингове місце і може свідчити про відсутність розуміння четвертокурсниками власних здібностей і можливостей та реальних вимог майбутньої професії (див. табл. 1).

У другокурсників серед значимих мотивів вибору професії зафіксовано адекватний ($4,32 \pm 0,89$), компенсаційний ($3,44 \pm 0,67$), ситуаційний, пов'язаний з романтичністю професії ($3,41 \pm 0,92$) та ситуаційний, пов'язаний з престижем професії ($3,14 \pm 0,71$). Тобто, на другому

курсі навчання майбутні правоохоронці прагнуть опанувати професією для боротьби зі злочинністю, захисту інтересів громадян та можливістю подолати в собі слабкі риси характеру (невпевненість, замкненість, некоммукабельність тощо), дещо романтичними уявленнями щодо службової діяльності правоохоронця і прагненням до престижного стану в суспільстві завдяки обраному фаху. Слід зазначити, що прагнення компенсувати слабкі риси особистості у другокурсників статистично значимо ($p \leq 0,05$) більш виражені ніж у першокурсників ($3,44 \pm 0,67 > 2,97 \pm 0,91$) та курсантів четвертого курсу навчання ($3,44 \pm 0,67 > 2,89 \pm 0,79$).

У курсантів третього курсу навчання переважають наступні типи професійних мотивів: адекватний ($4,38 \pm 0,53$), компенсаційний ($3,42 \pm 0,82$) та ситуаційний, пов'язаний з романтичністю професії ($3,38 \pm 0,83$). Зазначимо, що для третьокурсників також статистично більш значимо компенсувати слабкі риси власної особистості за допомогою майбутньої професії правоохоронця ніж для курсантів четвертого курсу навчання ($3,42 \pm 0,82 > 2,89 \pm 0,79$; $p \leq 0,05$).

Для четвертокурсників найбільш значимими є адекватний ($4,15 \pm 0,77$) і ситуаційний, пов'язаний з романтичністю професії ($3,05 \pm 0,70$) типи професійної мотивації. Іншими словами, на четвертому

курсів навчання професійні мотиви майбутніх правоохоронців є адекватними змісту та цілям професії з деяким впливом викривлених уявлень про зміст цієї професії або відсутністю особливого інтересу та здібностей до даної спеціальності.

Окремо слід зазначити, що показники кримінального типу професійної мотивації мають зовсім не значущий коефіцієнт у курсантів усіх чотирьох курсів навчання. При цьому, на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,001$) встановлено, що кримінальний тип професійної мотивації найменш значимий для четвертокурсників ($1,98 \pm 0,60$) порівняно з курсантами першого ($2,97 \pm 0,74$), другого ($2,86 \pm 0,99$) і третього ($2,82 \pm 0,86$) курсів навчання.

Для більшої наочності ми відобразили типи професійної мотивації майбутніх правоохоронців на етапі вузівської підготовки у вигляді графіка (див. рис.1). З рис.1. видно, що курсанти першого курсу навчання обрали професію правоохоронця для боротьби із злочинністю і захисту інтересів громадян. Проте, уявлення першокурсників про зміст майбутньої професії дещо романтизовані, викривленні під впливом ЗМІ та фільмів. Крім того, першокурсники прагнуть до престижного стану в суспільстві і матеріального забезпечення без вираженого інтересу до самої діяльності правоохоронця, що може стати перепорою на шляху адаптації до умов навчання та безпосередньо професійної діяльності.

У курсантів другого і третього курсів навчання поряд з адекватним типом мотивації домінують компенсаційний та ситуаційний, пов'язаний з романтичністю професії, що може призвести до розчарування у власній діяльності, незадоволення нею і, як наслідок цього, формальним відношенням до службових обов'язків.

У курсантів четвертого курсу навчання спостерігається домінування двох типів професійної мотивації: адекватного і ситуаційного, пов'язаного з романтичністю професії. Цікавим залишається той факт, що до четвертого курсу навчання у курсантів залишаються викривлені уявлення про зміст майбутньої професії або ж вони не можуть реально співвідносити свої здібності та можливості з типовими умовами професії.

Результати дослідження змісту

професійної мотивації на етапі вузівської підготовки показали наступне (див. табл.2). У курсантів усіх чотирьох курсів навчання домінуючим мотивом виступає інтернальність у сфері досягнень: перший ($12,43 \pm 2,15$), другий ($10,30 \pm 2,91$), третій ($11,87 \pm 2,89$) і четвертий ($12,52 \pm 2,68$) курси. Тобто, головний професійний мотив майбутніх правоохоронців на етапі навчання у виші зі специфічними умовами навчання – це система переконань особистості стосовно того, де знаходяться чи локалізуються сили, які впливають на результати їх дій (позитивні і негативні підкріплення які вони отримують як від себе так і ззовні). Встановлено, що показники за даною шкалою мають середнє значення в усіх чотирьох групах дослідження. Такі результати свідчать про те, що загалом майбутні правоохоронці усіх курсів навчання усвідомлюють, що їх досягнення у професійній діяльності залежать у першу чергу від їх власних зусиль і здібностей і в той же час вони можуть переживати труднощі у поясненні причин і способів досягнення того чи іншого результату власних дій. При цьому, майбутні правоохоронці другого курсу навчання статистично значимо ($p \leq 0,001$) рідше виявляють схильність прийняття на себе будь-якої відповідальності за те що відбувається з ними порівняно з першокурсниками

($10,30 \pm 2,91 < 12,43 \pm 2,15$) і четвертокурсниками ($10,30 \pm 2,91 < 12,52 \pm 2,68$).

Можемо стверджувати, що курсанти першого і четвертого курсів навчання більш схильні проявляти ініціативу і брати відповідальність на себе. Тоді як у другокурсників переконання стосовно можливості власного контролю і саморегуляції діяльності потребує певної корекції.

Мотиви професійних інтересів та цінностей перебувають на другому рейтинговому місці у майбутніх правоохоронців першого ($10,17 \pm 2,47$) і третього ($9,53 \pm 2,66$) курсів навчання, на третьому місці у другокурсників ($9,20 \pm 1,99$) і на п'ятому у четвертокурсників ($9,23 \pm 3,41$). Такі показники свідчать про наявність інтересу, зацікавленості до професійної діяльності у курсантів першого, другого і третього курсів

навчання та їх відсутність у четвертокурсників (див. табл. 2).

Мотиви життєвих цілей, тобто бачення власного професійного майбутнього, яке виконує функції суб'єктивної регуляції діяльності (див. табл. 2) посіли третє рейтингове місце у майбутніх правоохоронців першого ($10,14 \pm 2,69$) і четвертого ($9,39 \pm 2,29$) курсів і четверте місце – у курсантів другого ($8,53 \pm 1,17$) і третього ($9,23 \pm 2,14$) курсів навчання. Зазначимо, що першокурсники статистично значимо більше ніж другокурсники мають бачення професійної перспективи, наявність чітких життєвих планів і способів їх досягнення ($10,14 \pm 2,69 > 8,53 \pm 1,17$; $p \leq 0,001$).

Показники шкали професійних

домагань зайняли друге рейтингове місце у майбутніх правоохоронців другого ($9,30 \pm 1,80$) і четвертого ($9,81 \pm 2,10$) курсів, третє – у третьокурсників ($9,50 \pm 1,91$) і п'яте у першокурсників ($9,29 \pm 1,66$). Такі показники дозволяють стверджувати, що майбутні правоохоронці другого, третього і четвертого курсів навчання прагнуть до покращання власних результатів у професійній діяльності, проявляють наполегливість, незадоволеність досягнутими результатами. В той час, коли у першокурсників прагнення до успіху виражено значно слабше, вони більш обережні, менш наполегливі, не схильні до ризику, схильні перебільшувати свою роль і значення у професійних досягненнях.

Таблиця 2

Особливості професійної мотивації слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу, ($x_{cp} \pm \sigma$)

	Оцінка результатів праці	Професійні домагання	Інтернальність у сфері професійних досягнень	Професійні інтереси та цінності	Життєві цілі	Загальна активність
1 курс	$9,69 \pm 3,05$	$9,29 \pm 1,66$	$12,43 \pm 2,15$	$10,17 \pm 2,47$	$10,14 \pm 2,69$	$52,69 \pm 8,13$
2 курс	$8,17 \pm 1,88$	$9,30 \pm 1,80$	$10,30 \pm 2,91$	$9,20 \pm 1,99$	$8,53 \pm 1,17$	$46,30 \pm 6,30$
3 курс	$9,13 \pm 2,13$	$9,50 \pm 1,91$	$11,87 \pm 2,89$	$9,53 \pm 2,66$	$9,23 \pm 2,14$	$48,83 \pm 8,14$
4 курс	$9,26 \pm 2,72$	$9,81 \pm 2,10$	$12,52 \pm 2,68$	$9,23 \pm 3,41$	$9,39 \pm 2,29$	$48,90 \pm 10,35$
1-2 t, p	2,47*	0,03	3,38**	1,73	3,04**	3,49**
1-3 t, p	0,83	0,49	0,90	1,00	1,49	1,90
1-4 t, p	0,60	1,11	0,15	1,28	1,23	1,64
2-3 t, p	1,87	0,42	2,09	0,55	1,57	1,35
2-4 t, p	1,83	1,01	3,09**	0,04	1,84	1,19
3-4 t, p	0,20	0,60	0,91	0,39	0,27	0,03

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Середні значення показників шкали оцінки результатів праці розташувалися в наступному рейтинговому порядку (див. табл. 2): четверте місце у майбутніх правоохоронців першого ($9,69 \pm 3,05$) і четвертого ($9,26 \pm 2,72$) курсів і п'яте місце у другого ($8,17 \pm 1,88$) і третього ($9,13 \pm 2,13$) курсів навчання. Таким чином, на другому і третьому курсах навчання у майбутніх правоохоронців переважає низька активність щодо виконання функціональних обов'язків і домінує зовнішньоорганізована мотивація. Другокурсники і третьокурсники вважають, що будь-яка праця має право на справедливий винагороду, інакше курсанти не розуміють наскільки ефективно вони

виконують свої професійні обов'язки. Майбутні правоохоронці першого і четвертого курсів навчання мають переконання і відчують особисто, що коли їх професійна діяльність заохочується, тоді вони прагнуть до підвищення результатів праці і власної кваліфікації. Крім того, першокурсники статистично значимо більше ніж курсанти другого курсу прагнуть до заохочень з боку керівництва ($9,69 \pm 3,05 > 8,17 \pm 1,88$; $p \leq 0,001$).

Ранжування показників загальної активності професійної мотивації показав наступне (див. табл. 2): перше місце – у першокурсників ($52,69 \pm 8,13$), друге – у курсантів четвертого курсу ($48,90 \pm 10,35$),

третє – у третьокурсників ($48,83 \pm 8,14$) і четверте – у другокурсників ($46,30 \pm 6,30$). Тобто, найвищий рівень сформованості професійних мотивів ми спостерігаємо на першому курсі навчання. Крім того, у першокурсників загальна професійна мотивація статистично значимо ($p \leq 0,001$) вищого рівня розвитку ніж у другокурсників ($52,69 \pm 8,13 > 46,30 \pm 6,30$). Показники за шкалою загальна активність мають низький бал в усіх чотирьох групах дослідження (див. табл. 2), що свідчить про низький рівень розвитку професійної мотивації у майбутніх правоохоронців на усіх чотирьох курсах навчання. Іншими словами, розвиток професійної мотивації у майбутніх слідчих на стадії навчання на такому рівні не активізує їх діяльність і не стимулює формування у них професійних цілей і шляхів їх досягнення. А оскільки професійна мотивація може компенсувати багато недоліків (недостатній рівень розвитку професійно важливих якостей, організація несення служби тощо), то необхідно спрямувати зусилля на формування самосвідомості і мотиваційної спрямованості майбутнього правоохоронця-слідчого на професійну діяльність.

Висновок. Професійне саморозгортання особистості у професійному середовищі неможливе без усвідомлення вектору розвитку, який визначається та спрямовується мотиваційною складовою діяльності.

Протягом дослідження нами було виявлено певну єдність та однорідність мотиваційної складової слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу, а саме:

- показники кримінального типу професійної мотивації достатньо низькі у курсантів усіх чотирьох груп;

- діагностується низький рівень значущості конформного типу професійної мотивації;

- визначено, що домінуючим мотивом у респондентів всіх груп виступає інтернальність у сфері досягнень, тобто, загалом майбутні слідчі усвідомлюють, що їх досягнення у професійній діяльності у першу чергу залежать від їх власних зусиль і здібностей;

- протягом навчання стабілізується адекватність професійної мотивації майбутніх слідчих та підвищується прагнення до покращання власних результатів у професійній діяльності.

Загалом можна стверджувати, що мотиви професійної діяльності майбутніх слідчих органів досудового розслідування є адекватними вимогам професії проте визначений низький рівень спрямованості їх активності в професійній діяльності та незначне зниження рівня професійних інтересів потребують певної уваги з боку фахівців. Впровадження дійової системи психологічного супроводу професійного становлення слідчих органів досудового розслідування на вузівській стадії професіогенезу сприяє корекції цих показників.

Перспективним, на наш погляд, буде визначення особливостей динаміки складових професійної мотивації слідчих органів досудового розслідування на післявузівської стадії професіогенезу.

Список використаних джерел

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544с.
2. Ковальчук О.П. Теоретичні основи дослідження мотивації професійної діяльності військовослужбовців / О.П. Ковальчук // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 2 (21). – С. 135–140.
3. Мілорадова Н. Е. Простір професійного розвитку як невід’ємна складова професіогенезу особистості / Н. Е. Мілорадова // Право і Безпека. – 2015. – № 4 (59). – С. 160–165.
4. Осьодло В. І Методика діагностики професійної мотивації / В.І. Осьодло // Вісник Національної академії оборони: зб. наукових праць. – 2007. – № 2 (4). – С.142 – 151.
5. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: Науково-практичний посібник / А.П. Москаленко, Д.О. Кобзін, А.А. Стародубцев; Відп. редактор проф. Соболев В.О. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. - 98с.

References

1. Ilin Ye. P. Motivatsiya i motivy. / Ye. P. Ilin. – SPb. : Piter, 2002. – 544s.
2. Kovalchuk O.P. Teoretychni osnovy doslidzhennia motyvatsii profesiinoi diialnosti viiskovoslužhbovtiv / O.P. Kovalchuk // Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy : zb. nauk. pr. – 2011. – Vyp. 2 (21). – S. 135–140.

3. Miloradova N. E. Prostir profesiinoho rozvytku yak nevidiemna skladova profesiohenezu osobystosti / N. E. Miloradova // Pravo i Bezpeka. – 2015. – № 4 (59). – S. 160–165.
4. Osodlo V. I Metodyka diahnostyky profesiinoi motyvatsii / V.I. Osodlo // Visnyk Natsionalnoi akademii oborony: zb. naukovykh prats. – 2007. – № 2 (4). – S. 142 – 151.
5. Profesiina motyvatsiia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav: vyvchennia ta korektsiia: Naukovo-praktychnyi posibnyk / A.P. Moskalenko, D.O. Kobzin, A.A. Starodubtsev; Vidp. redaktor prof. Sobolev V.O. - Kharkiv: Un-t vnutr. sprav, 1999. – 98 s.

SUMMARY

Natalya Miloradova Ph.D. in Psychology, Associate Professor

THE FEATURES OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF INQUIRY OFFICERS ON THE STAGE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT WHEN STUDYING IN THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Introduction. Nowadays one of the most relevant issues is a creation of a law enforcement elite. A development of motivational component in the process of professional growth is an integral part of this process. This topic is of a great interest due to its importance and high influence on the entire career of a law enforcement associate. That is why there is a need to study the professional motivation on the stage of academical training. On this stage the adoption of professional knowledge and skills take place. The result of this stage is the prehension of the professional readiness.

Purpose. The main goal of the article is to share the results of study of the features of the professional motivation of investigative authorities during the stage of academical training.

Methods The following methods were used in the study: analysis, comparison, psychodiagnostic methods (A. Moskalenko, V. Osiodlo).

Results The following results were obtained: the dominating types of motivation were identified (adequate, contextual, compensative and criminal); the content of motivation on each stage of academical training was determined (work evaluation, professional aspirations, internality, professional interests and values, life goals, overall activity level).

Originality. The results of study concerning the dynamics of professional motivation rates can be used to support the professional development of inquiry officers from the psychological aspect.

Conclusion. During the entire study process we have discovered a particular unity and homogeneity in the motivational component of inquiry officers during the stage of academical training: all four test groups of law enforcement students have a low level of criminal type of professional motivation ratios. Also, the low level of importance was given to a conformistic type of professional motivation. It was defined that the internalistic component was the most dominating motive for all four test groups. During the academic training the adequacy of professional motivation gets higher.

In general, it can be concluded that the motives of professional activity of the future investigative authorities' associates correspond to the main requirements of the profession. However, an additional attention should be given to a low level of their dedication to professional development and a decrease in the level of professional interests.

To correct these results, the implementation of the psychological support system on the stage of academic training can be helpful.

Key words: Professional development, professional motivation, types of motivation, inquiry officers.

АНТИСУЇЦИДАЛЬНІ РЕЛІГІЙНІ ІМПЕРАТИВИ І ТАБУ

У статті проаналізована проблема впливу релігії, релігійного світогляду на рівень суїцидальності індивідів в середовищі. Завдяки антиаутодеструктивному впливу релігія справедливо вважається одним з найважливіших регуляторів ставлення людини до самогубства. У багатьох країнах світу релігійно-культуральні традиції, пов'язані зі ставленням до явища суїциду, відіграють величезну роль у регуляції рівня суїцидальної активності.

Ключові слова: суїцид, суїцидальні тенденції, аутодеструктивність, релігія, релігійно-культуральні традиції, релігійний світогляд.

Проблема психопрофілактики суїцидальних тенденцій должна решаться на уровне всего общества. Благодаря антиаутодеструктивному влиянию религия справедливо считается одним из важнейших регуляторов отношения человека к самоубийству. В результате теоретико-методологического анализа проблемы, доступной статистической информации об уровне суицидальности в разных странах мира с различным вероисповеданием доказано: религиозная вера, религиозное мировоззрение мощно влияет на сознание человека, являясь важным регулятором его отношения к самоубийству.

Ключевые слова: суицид, суицидальные тенденции, аутодеструктивность, религия, религиозно-культуральные традиции, религиозное мировоззрение.

Постановка проблеми. Релігійна віра, релігійний світогляд потужно впливає на людську свідомість, є одним із найважливіших регуляторів ставлення людини до самогубства. Релігійна віра передбачає цілковиту довіру, переконання – повне світоглядне й психологічне прийняття основних положень конкретної релігійної системи, визнання релігійної істини за відсутності необхідних доказів, вшановування, схвалення. Будучи «матрицею» культури, пронизуючи все суспільство, релігія впливає на вчинки людей не лише релігійних, але й нерелігійних. Більшість відмінностей у суїцидальній поведінці національних груп цілком можна пояснити відмінностями у їхніх релігійних віруваннях та традиціях.

Наука не спроможна звільнити людину від мук невтішного існування, тому що не володіє таким потужним віта-культурним, антисуїцидальним потенціалом, як релігія.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження стали соціологічна теорія суїциду Е. Дюркгейма, концепції Е. З. Фромма про гуманістичні та авторитарні релігії, Г. У. Олпорта щодо взаємозв'язку психічного здоров'я та релігійної орієнтації особистості, психологія суїциду та психологія релігії В. П. Москальця (трактування релігійної віри як надпотужного антисуїцидального чинника) та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значущого впливу релігії, релігійного світогляду у регуляції ставлення індивідів до самогубства, необхідності використання віта-культурних основ релігійної віри в цілях психопрофілактики аутодеструктивності.

Методи дослідження. У процесі теоретичного та емпіричного вивчення проблеми використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження (теоретичні та емпіричні). У ході розв'язання поставлених завдань використовувались методики: СМДО Л.Собчик, методика діагностики депресивних станів Зунге, опитувальники Б.Любан-Плоцца, Н.Пезешкіана (для діагностики осіб з суїцидальними тенденціями), авторська анкета для виявлення взаємозв'язку релігійної віри з суїцидальними тенденціями.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать статистичні дані, суїцидальність корелює з особливостями віросповідання: у країнах з різним релігійним ставленням до факту самогубства спостерігається далеко неоднаковий рівень суїцидальності індивідів. На індивідуальному рівні ці відмінності не настільки помітні, як на рівні колективному, коли чисельність, розподіл, способи та мотиви самогубств чітко вирізняють одну культурну общину від іншої.

Україна за останні десятиліття увійшла

до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності, причому істотно вищий показник суїцидальності реєструється у розвинутих промислових областях України.

У порівнянні більш благополучна ситуація – у західних регіонах країни – Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях. Зауважимо той факт, що практично завжди є підстави для сумнівів щодо абсолютної достовірності даних про рівень суїцидальної активності у тому чи іншому регіоні, тій чи іншій країні – самогубства іноді кваліфікуються як нещасні випадки, а суїцидальні спроби не фіксуються взагалі тощо, але все ж ці дані адекватно відображають загальні тенденції.

Як вважає О. В.Тімченко, однією з основних причин відносно стійкого суїцидального бар'єру у західних областях України є міцні релігійні традиції порівняно з південно-східною частиною країни [13, 69 – 73].

Умовно конфесії можна поділити на антисуїцидальні, в яких моральні та психологічні заборони на шляху до самогубства надзвичайно жорсткі, і конфесії, які не вважають самогубство абсолютним злом. До антисуїцидальних відносяться християнство, іслам та іудаїзм [5, 89 – 92].

У країнах з мусульманським віросповіданням: Азербайджані, Таджикистані, Єгипті, Йорданії, Ірані, Катарі, Кувейті, Сирії, Бахреїні, Албанії зареєстровано найнижчий рівень самогубств і дещо вищі – в Туркменістані, Узбекистані. Низький рівень самогубств у даному середовищі пов'язують зі стійкими релігійними та національними традиціями, які вкрай негативно засуджують добровільне позбавлення себе життя. Іслам трактує самогубство як найтяжчий гріх, як порушення кісмету, згідно з яким доля людини – в руках Аллаха і вона не сміє видерти її з Його рук, вкорочуючи собі життя. Але наставляє, що у випадку загрози полону вірний мусульманин має вбити себе. Альтруїстична самопожертва в боротьбі з ворогами, з невірними всіляко заохочується, насамперед перспективою опинитися в раю відразу після її завершення [11, 32].

Після країн з мусульманським віросповіданням найнижчі показники

суїциду зареєстровано в іудейському середовищі.

Існує думка, що низький рівень суїцидальності в країнах іудейського віросповідання, як і мусульманського, пов'язаний перш за все з суворо-нетерпимим ставленням їх релігії до суїциду. Іудаїзм категорично забороняє будь-які дії індивіда, спрямовані проти життя (контрацепції, аборти, евтаназію, аутопсію) [6, 152]. Виняток – самопожертва у збройній боротьбі.

Проте в деяких джерелах можна знайти, що іудаїзм допускає самогубство при невиліковних хворобах. У Старому Завіті описано багато випадків самогубств, які не лише не засуджувались, але й звеличувалися, тому що зберігали честь та гідність, здійснювалися в інтересах власної країни. Такими були самогубства Авімелеха, Самсона, Агітофеля. Наприклад, Авімелех, цар Ізраїлю, якому жінка проломила череп камінням, попросив свого зброєносця вбити його мечем, що й було зроблено (Суд 9:54). Покінчив життя самогубством й Самсон, який звалив на себе та своїх ворогів дах будинку (Суд 16:30). На власний меч кинувся Саул після того як зброєносець відмовився його вбити, коли його наздогнали вороги; також покінчив з собою і зброєносець Саула (1 Цар 31:4). Агітофель Гілонянин, радник Давида, який зрадив його, покінчив з собою від докорів нечистої совісті (2 Цар 17:22), як і Іуда, що зрадив Христа (Мф 27:5). Історично встановлені масові самогубства, наприклад у фортеці Масада (73 р. до н. е.), коли 960 євреїв на чолі з Єліазаром покінчили життя самогубством, щоб не потрапити у полон та рабство до римлян [5, 89 – 92].

Е. Дюркгайм пояснював низьку схильність іудеїв до суїциду порівняно з прихильниками інших віросповідань винятково міцним почуттям солідарності, самодостатності та єдності іудейського середовища, великою стійкістю релігійної доктрини іудаїзму, високим рівнем їх релігійних традицій та низьким рівнем їх морального індивідуалізму [2, 173].

Після іудейського середовища найнижчі показники суїцидальності зареєстровано у країнах з виразним домінуванням католицизму: Італії, Іспанії, Колумбії, Мексиці, Нікарагуа, Португалії, Перу, Філіппінах, Бразилії, Гватемалі,

Гондурасі та ін., хоча є і винятки (Угорщина, Литва, Словенія), зумовлені тими чи іншими специфічними для них чинниками.

Істотно вищим є рівень суїцидальної активності у православних країнах (Росії, Білорусії, Молдові, східних регіонах України, Болгарії, Румунії), у країнах з переважанням протестантизму (Латвії, Фінляндії, Естонії), буддизму (Шрі-Ланці), синтоїзму, поширеного в Японії, хоча, як свідчать дані, і тут є винятки (Греція, Ямайка, Багамські острови, Барбадос, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Таїланд, де зареєстровані низькі рівні суїциду).

Вірогідно, що у показниках прибалтійських країн та Росії дається взнаки так званий угро-фінський феномен. Давно встановлено, що народи угро-фінської групи: удмурти, мордва, марійці, угорці, фіни, естонці – помітно переважають усіх інших за кількістю самогубств. Так, у деяких удмуртських селах ще наприкінці XIX ст. кількість завершених суїцидів досягала 150 на 100 000 населення. І це при загальному показнику по всій Росії – 3. Нагадаємо, що удмурти, мордва і марійці проживають на території Російської Федерації. Фіни, угорці, тепер вже й естонці живуть у якісно інших, кращих соціально-економічних умовах. Але і там страхотливо багато людей у розквіті літ вкорочують собі життя. Наука не дає однозначного пояснення цього феномену. Однак можна виділити ряд етнокультуральних факторів, які сприяють високій суїцидальній активності фіно-угорців [10, 8].

Першим із них вважається фактор релігійної моралі. На відміну від слов'ян, які мають більш як тисячолітню історію християнства, для якого самогубство є найтяжчим гріхом і внаслідок цього ненормативним та засуджуваним вчинком, у фіно-угорських народів такі обмеження практично відсутні. Це пов'язано з тим, що християнство увійшло в їх культуру лише 350 років тому, причому значною мірою примусово, що перешкоджало укоріненню у свідомості людей принципів християнської моралі.

Наступний фактор визначається наявністю національних (фактично язичницьких) традицій фіно-угорських народів, до числа яких відноситься віра у

потойбічне життя в новій якості й відповідно відсутність страху перед смертю. Тому самостійний відхід з життя передбачає швидке й легке повернення у нього.

Третьою етнокультуральною особливістю суїцидентів фіно-угорців є їх антипаційна упередженість. Справа у тому, що фіно-угорська культура накладає табу на різноваріативне прогнозування життя, диктуючи необхідність передбачення лише позитивних подій. Як наслідок, неспівпадіння особистісного прогнозу розвитку ситуації з її реальним несприятливим перебігом може прийняти психотравмуючий та суїцидогенний характер [7].

Найбільш переконливе пояснення угро-фінського феномену знайшли судмедексперти з Іжевська (столиці Удмуртії). У всіх досліджених ними суїцидентів виявилася глибока патологія найважливіших залоз ендокринної системи – гіпофізу та наднирників. Функціонування цих залоз визначає емоційний стан людини і тварин. Їх послаблене функціонування спричиняє загальну слабкість, втомлюваність, виснаження, інтенсивні негативно забарвлені, депресивні емоційні переживання: сум, тугу, відчай, загальну відразу, апатію тощо. Не знаходячи інших способів позбутися таких болісних переживань, людина може вдаватися до самогубства. Невідомо, який катаклізм спричинив таку страхотливу особливість у генному механізмі угро-фінських народів. Це тим більш незрозуміло, що ці народи об'єднуються на мовній основі: їх расово-етнічні особливості розмиті і розпливчаті [10, 8].

Можливо, що якийсь радикал угро-фінського феномену впливає на високий показник суїциду і в Латвії та Литві, а також у Швеції, яка протягом багатьох років посідає одне з перших місць в Європі за цим показником, Швейцарії, Франції, Хорватії.

З точки зору Е. Дюркгайма, основні відмінності католиків та протестантів за рівнем їх суїцидальної активності пов'язані з тим, що протестантська церква характеризується меншим ступенем інтегрованості, значно більшою свободою щодо релігійних питань, відсутністю єдиної релігійної доктрини, вищим рівнем морального індивідуалізму її прихильників. На противагу протестантизму, католицизм відзначається непохитною унітарністю,

високим ступенем інтегрованості, вся його ієрархічна структура вибудована з мистецькою довершеністю й радикально запобігає будь-яким відхиленням від релігійної традиції [2, 171]. Тобто основний антисуїцидальний профілактичний вплив релігії видатний соціолог пов'язував виключно з рівнем інтегрованості тієї чи іншої релігійної общини. Переконливий факт на підтвердження цієї позиції: Грузія є православною країною, але рівень суїцидальної активності тут дуже низький (на відміну від більшості православних країн), що пояснюється високим рівнем історично складених національних традицій, котрі міцно інтегрують грузинську націю.

Східні релігії: брахманізм, буддизм дотримуються доктрини: усе, що прив'язує людину до життя, є причиною страждань, а відтак ставляться схвально до зречення плоті. Саме у цьому вбачається причина високих суїцидальних показників країн, населення яких сповідує ці релігії.

Самоспалення буддистських монахів як акт протесту проти війн та інших варварств сучасної цивілізації не виходять за межі їх релігійних норм. Для буддизму припинення життя у нирвані – особлива форма самогубства, що несе у собі глибокий філософський та релігійний зміст. Самогубства були поширені в Індії та Японії: вони глибоко укорінені в їх релігійних та національних традиціях. У Японії ритуальне самогубство, яке отримало назву «харакірі» або «сепуку», передбачало розтинання собі самураями черева і горлянки. Японці вірять, що душа знаходиться у череві, й розтинаючи його у випадку загрози полону, дух самурая стає вільним. «Харакірі» було вчинком, гідним поваги, славетної смерті японських військових, законом військової касты.

Індуїстський обряд «саті» (із санскриту перекладається як «вірна дружина») – самоспалення вдови на поховальному вогнищі чоловіка, який налічує вже близько трьох тисяч років, практикується і по сьогоднішній день: декілька тисяч вдів щорічно спалюють себе. Індуїсти вважають саті надійним засобом спокутування своїх гріхів та покращення власної карми (сукупність діянь, вчинків людини у теперішньому й попередніх втіленнях її душі, які фіксуються і зберігаються духовним способом і визначають її долю).

Відомий масовий обряд самоспалювання та самоутоплення в Індії «дікша», через який індуїсти прагнули спокутувати гріхи та цілковито «звільнитися» від земних страждань – досягнути «мокші». У деяких частинах Північної Америки та у племен маорі в Новій Зеландії вдови також добровільно позбавляли себе життя шляхом самоудушення [12, 35].

У усі часи самогубство було досить поширеним явищем і в Китаї. Великою мірою це пояснюється тим, що конфуціанство визнає самогубство як єдино правильний вихід із вкрай важких ситуацій, у тому числі при нестерпних болях, невиліковних хворобах.

Отже, самогубство за певних обставин трактувалося синтоїзмом, індуїзмом, конфуціанством як обов'язок індивіда. Нехтуючи цим обов'язком, він зазнавав ганьби та певних релігійних санкцій. Таке релігійно-культуральне ставлення до суїциду закономірно виявлялось та виявляється в показниках суїцидальності.

У доктрині багатьох деструктивних культів ідея самогубства як досягнення якогось вищого духовного сану посідає чільне місце. Наприклад, у 1978 р. світ сколихнула трагедія – 913 прихильників секти «Народний Храм» вкоротили собі і своїм дітям життя у джунглях Гайани. Засновник і лідер цієї секти Джим Джонсон готував її 15 років. Самогубство було складовою частиною його філософії, – розповідав один з членів секти Тім Стоен. Кожен, хто приходив у «Народний Храм», не тільки підписував пакт про самогубство, але й неодноразово готувався до нього під керівництвом самого Джонса [16].

Лідери подібних організацій практикують приховане психологічне насильство, що виражається в незаконному контролі над свідомістю, поведінкою і життям тих, хто опинився у їхніх тенетах. Спеціально використані психологічні методики в більшості випадків спричиняють глибокі зміни самосвідомості, депресію й інші явища, властиві стану, близькому до самогубства. Найбільш відомими фактами самогубств і загрози самогубств членів тоталітарних сект і деструктивних культів, окрім «Народного Храму», є:

- масові спалення адептів культу Д. Кореша «Гілка Давидова» (Техас, США, квітень 1993 р.);

- масове самогубство послідовників секти «Біле братство», яке ледь не сталося у Києві восени 1993 р.;

- самогубства й убивства adeptів «Ордену Храму Сонця», 48 осіб – Швейцарія, жовтень 1994 р.; 16 осіб – французькі Альпи, грудень 1995 р.;

- епідемія самогубств підлітків у Красноярському краї в 1999 році, у яких знайдено літературу «Свідків Іегови», хоча керівники цієї секти не лише не закликають своїх adeptів до самогубства, а й застерігають від нього;

- самоспалення й убивство членів релігійної організації «Відновлення десяти заповідей Господніх» (Уганда, березень 2000 р.) [3, 107].

Наведені факти ще раз переконують у потужності релігійного впливу на свідомість людей, у тому числі й формування у них аутодеструктивних нахилів.

Однак усе це лише тенденції, хоч і виразні, вельми помітні, які не є суворою закономірністю, адже однозначно судити про вплив лише релігійної ідеології на частоту суїцидів у популяції у відриві від історичного та різноманітного соціокультурного контексту, а також індивідуальних характеристик, як справедливо підкреслює Л. М. Юр'єва, некоректно, тому при вивченні проблеми зв'язку феномену самогубства та сучасних релігій необхідно враховувати усі фактори в комплексі.

На нашу думку, в основу психологічної концепції впливу релігії на суїцидальність мають лягти положення Е. З. Фромма про гуманістичні та авторитарні релігії.

За Е. З. Фроммом, гуманістичні релігії є надійним захистом, пристанищем для стражденної душі людини. Вони дають зрозумілу та обнадійливу відповідь на питання про сенс людського існування, «сприяють людському розвитку, розкриттю власне людських сил». У сучасному суспільстві існує дуже багато різних форм примітивних релігій та культів, індивідуалізованих форм релігії, але «врятувати» стурбовану душу сучасної людини спроможна лише істинно гуманістична релігія. До гуманістичних релігій він відніс ранній буддизм, вчення Ісайї, Ісуса, Сократа, Спінози, релігія Розуму у Французькій революції, даосизм – філософське і релігійне вчення Китаю IV –

III ст. до н.е., в основі якого лежить «дао» – сутність, що не пізнається розумом, першопричина світу, «матір усіх речей». Ядром гуманістичної релігії, на думку Е. З. Фромма, є безпосереднє переживання людиною своєї екзистенційної ситуації, морально-психологічної буттєвості, єдності, спорідненості зі всіма живими істотами, що ґрунтується на розвитку здатності «любити інших так само, як саму себе», самотрансцендування власного «Я». Будучи прилученою до такої релігії, людина не почувається покинутою, нікчемною, самотньою, роздвоєною, а навпаки – щасливою, духовно могутньою, реалізованою. Авторитарна релігія – це релігія відчуженої людини, яка тільки позірно прагне усунути будь-які прояви деструктивності у психіці людини, та не дає їй справжнього щастя, внутрішньої гармонії та спокою. Авторитарна релігія – продукт цивілізації, суспільства, в якому людина пригнічує людину, де особистість стає засобом, а не ціллю [15, 167–168]. Елементи авторитаризму простежуються в сучасних релігійних системах (зокрема, в іудаїзмі, ісламі, католицизмі, православ'ї). І хоча неприйнятне ставлення до феномену самогубства багатьох авторитарних релігій безперечно позитивно впливає на регуляцію суїцидальності, безальтернативна гуманітарно-гуманістична парадигма порядку та прогресу людства вимагає будувати всі концепції, пов'язані з релігійною вірою, на засадах принципу гуманістичних релігій.

За Е. З. Фроммом, гуманістично зорієнтовані релігії ґрунтуються на істинно гуманістичних принципах духовної свободи, братерства та любові, незалежні у своїх глибинних основах від суспільних пріоритетів, можуть гармонізувати та врятувати психіку людини від деструктивного впливу утилітарно-техногенної цивілізації, ефективно протидіють аутодеструктивності. Рятівним у даному випадку є не так традиційна релігійна свідомість зі своїми законами та заборонами, як сама благодатна сила Бога. Саме ця сила може і має трансформувати хворобливий стан людини у нормальний, а потім покращити його й удосконалити.

Захоплюючись поглядами гуманістично спрямованого вчення дзен-буддизму (японський варіант буддизму) і

запозичивши у нього багато цінного для побудови власної теорії гуманістичного психоаналізу, Е. З. Фромм зорієнтував її на звільнення психіки людини від деструктивності. Психоаналіз прагне подолати процес відчуження людини, а дзен – перетворити нудне, монотонне, безсміслене життя в мистецтво, сповнене внутрішньою творчістю. Е. З. Фромм наголошував, що саме системний підхід психоаналізу та дзен-буддизму спроможний подолати внутрішню агонію людини, дозволить їй увійти в інший вимір буттєвості, піднятися над традиційним світобаченням, яке завжди обмежене як біологічними, так і соціальними та психологічними чинниками, досягнути стану просвітлення (саторі) [14, 97–183].

Е. З. Фромм намагався розробити модель ідеального суспільства, яке не було б «отруєне» деструктивністю. Він створив свій варіант «здорового суспільства» – «гуманістичний комунітарний» соціалізм, який він протиставив «патологічному», «хворому» сучасному суспільству, в якому людина стала річчю. Вирішальним кроком у створенні нового суспільства, на думку Е. З. Фромма, повинна стати «революція сердець», пробудження «гуманістичної совісті» індивідів. У першу чергу, на його думку, слід змінити основні соціальні пріоритети бюрократичного індустріалізму, при якому максимум виробництва та споживання є самоціллю, на пріоритети гуманістичного індустріалізму, спрямованого на розвиток внутрішніх духовних потенцій людини [1, 44].

В унісон з наведеними міркуваннями Е. З. Фромма, Г. У. Олпорт зауважував, що психічне здоров'я людини, її стійкість щодо аутодеструктивних нахилів залежить від того, якої релігійної орієнтації вона дотримується: якщо її релігія буде глибоко інтеріоризована – позитивний результат вже забезпечений. Олпорт вказує на недоліки сучасних релігій, вважаючи, що більшість із них не спроможна допомогти людині подолати душевну кризу, позаяк деякі форми сучасних релігій навіюють надзвичайний страх, спонукають до патологічного почуття провини, чи навпаки – приносять поверхове почування щастя, неефективне супроти вірусу зла, аутодеструкції. Г. У. Олпорт зазначає, що релігійне почуття не ідентичне у різних

людей. У декого воно досить поверхове, в інших – глибоке й всепроникаюче. Воно різне і за змістом, і способом функціонування, оскільки залежить від зовнішньої та внутрішньої релігійності. Зовнішня релігійна орієнтація людини не є самоцінністю, а деяким інструментом, що задовольняє потреби в комфорті, безпеці (для багатьох людей релігія – звичка, засіб комфортного існування) [4, 109]. Зовнішня поверхова релігійність не сприяє психічному здоров'ю людини, не убезпечить її від жаги саморуйнування.

Внутрішня релігійна орієнтація розглядає віру як найвищу самоцінність. Така релігія існує не для того, щоб служити людині зручним інструментом, швидше людина зобов'язана служити їй. І саме внутрішня релігійна орієнтація, як підкреслює Г. У. Олпорт, а не зовнішня сприяє збереженню психічного здоров'я людини. Така глибока внутрішня релігійність індивіда, пронизуючи усе його єство – у вчинках та помислах, – є надійною перепорою аутодеструктивності.

Глибока внутрішня релігійність підтримує цілісність особистості, зміцнює людський дух, протидіє відхиленням її поведінки від праведного шляху, зокрема суїцидальності. Кореляцію релігійності, як зазначає Г. У. Олпорт, може здійснити релігійний консультант: його роль особливо зростає там, де йдеться про екзистенційний вакуум, внутрішньоособистісну роз'єднаність, сприятливі щодо суїциду. Священик і психотерапевт покликані допомогти людині перейти від зовнішньої релігійної орієнтації до внутрішньої. Людині необхідна духовна втіха, підтримка її винятковості, всезагальної значущості її конкретної ситуації. Таке налаштування веде до зцілення, мобілізує для цього сили несвідомого [4].

Дихотомічна модель релігійності Г. У. Олпорта в подальшому була доповнена американським психологом С.Бетсоном; крім зовнішньої та внутрішньої орієнтації, він увів третій її зріз – екзистенційний, який передбачає націленість на пошук сенсжиттєвих цінностей, релігійна віра постає засобом самобудівництва людини, укорінюється в її «Я» як покликання, тоді вона одухотворюється й конститується як релігійна духовність [8, 216].

Власне, релігійна самоідентифікація як

людський акт завжди пов'язана з екзистенційними проблемами – вибору. Індивідуальний зв'язок з Богом є наслідком вільного вибору. За влучним визначенням О. Г. Карагодіної, це «особистісний вимір релігії» [8, 218].

Релігійна віра припускає наявність у житті людини не менш як трьох складників: визнання божества, поклоніння, служіння йому і особливого містичного почуття. Щодо проблеми вимірювання релігійної віри особи не існує однозначної думки серед науковців: з точки зору одних, для її фіксації достатньо вивчення релігійної поведінки, інші основну увагу звертають на ставлення людини до релігії. Релігійну віру можна «заміряти» за її критеріями та показниками, використовуючи певні якісні та кількісні емпіричні показники, зокрема ступінь (інтенсивність релігійних ознак, сила релігійної віри, глибина релігійних почуттів, активність культових відправ), рівень (кількісний показник, індикатор екстенсивності релігійних ознак), стан (інтегральна характеристика процесу змін та розвитку релігійних явищ на рівні індивідуальної та колективної свідомості), характер (сукупність стійких якісних особливостей, що формуються і розвиваються у процесі релігійної діяльності) та динаміку (перехід від одного стану релігійності до іншого) релігійності [8, 217 – 218].

На нашу думку, емпіричний аналіз впливу глибини релігійної віри особи на суїцидальні тенденції потребує тривалого індивідуального біографічного дослідження.

Враховуючи реалії сьогодення (максимум суїцидальних спроб припадає на вік 16 – 24 рр. – вік особистісного та професійного самовизначення, «студентський»), з метою зменшення кількості аутодеструктивних дій, необхідно активно формувати ставлення сучасної молоді до власного життя, життя взагалі як до найвищої цінності, прищеплювати їй активні життєствердні антисуїцидальні диспозиції, плідно

використовуючи гуманістичний потенціал релігійної віри.

Щодо вікових особливостей релігійно-духовного розвитку студентства слід зазначити, що це період пошуку релігійної автентичності, прагнення до чистої релігії, яка б відкривала сенс життя; з'являється бажання самовдосконалюватися через цілковиту довіру до Христа як основи життя. Релігія у студентському віці стає джерелом сили, безкомпромісності, надихає до суспільних та патріотичних ідей. Але в силу безкомпромісності молодих це і час загрози відходу від релігії, що може бути результатом дії захисних механізмів чи породжений примітивними релігійними поглядами [9, 285].

Антисуїцидальний потенціал віри в Бога засвідчує необхідність використання її віта-культурних основ, душпастирської допомоги у психолого-педагогічній роботі з молоддю (зокрема, у формі співбесід, семінарів) у протидії деструктивності, суїцидальним тенденціям.

Висновки. Таким чином, будучи максимально вплетеною у життя суспільства, релігія так чи інакше за допомогою власних норм та приписів впливає на рівень суїцидальної активності населення. При цьому її вплив на суїцидальність індивідів у популяції слід розглядати з урахуванням історичного й різноманітного соціокультурного контексту та індивідуальних характеристик людей.

Статистичний аналіз рівня суїцидальності у країнах з різним віросповіданням, поглиблене вивчення проблеми більш ніж переконує: могутньою перепорою аутодеструктивності є високий рівень антисуїцидальних релігійно-національних традицій, духовно-гуманістичної релігійності, які утверджують життя людини в ранзі найвищої цінності, ідеали духовної свободи та єдності людей, любові та взаємодопомоги, що сприяють інтеграції, гармонізації суспільних відносин, солідаризації особи та групи.

Список використаних джерел

1. Гримак Л.П. Общение с собой: Начала психологии активности / Гримак Л.П. – М.: Политиздат, 1991. – 320 с.
2. Дюркгайм Е. Самоубийство: Соціологічне дослідження / Дюркгайм Е.; [пер. з фр.]. – К.: Основи, 1998. – 519 с.
3. Кузьмин В.В. Принадлежность к тоталитарным сектам и деструктивным культам как причина самоубийств / В.В.Кузьмин, А.Н. Доля // Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика: [зб. наук. праць]. – 2000. – С. 106 – 110.

4. Олпорт Гордон В. Личность в психологии / Олпорт Гордон В. – М.: Ювента, 1998. – 345 с.
5. Петрюк П. Т. Проблема самоубийств и современные религии / П.Т. Петрюк, А.П. Петрюк // Психиатрия и религия на стыке тысячелетий: [сб. науч. работ Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 и Харьковской медицинской академии последипломного образования / общ. ред. П. Т. Петрюка, Р. Б. Брагина]. – 2006. – Т. 4. – С. 89 – 92.
6. Пилкингтон С.Н. Иудаизм / Пилкингтон С.Н.; [пер. с англ. Е.Г.Богдановой]. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 400 с.
7. Положий Б.С. Суициды в контексте этнокультуральной психиатрии / Б.С.Положий // Психиатрия и психофармакотерапия: [журнал для психиатров и врачей общей практики]. – 2002. – Том 4. – № 6. – С. 37 – 45.
8. Предко О.І. Психологія релігії: історія, теорія, релігієзнавчі виміри: [монографія] / Предко О.І. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 278 с.
9. Психологія. З викладом основ психології релігії / [ред. о. Юзефа Макселона]; пер. з пол. Т.Чорновіл. – Львів: Свічадо, 1998. – 320 с.
10. Психологія суїциду: навч. посіб. / [ред. В.П.Москальця]. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 249 с.
11. Психологія суїциду: посіб. / [ред. В.П.Москальця]. – К.: Академвидав, 2004. – 288 с. – (Альма-матер).
12. Пурич-Пейякович Йу. Самоубийство подростков / Йу. Пурич-Пейякович, Душан Й. Дуньич; [пер. с сербск.]. – М.: Медицина, 2000. – 168 с.
- 13.Тімченко О.В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики: [монографія] / О.В.Тімченко, О.В.Тімченко – Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2003. – 236 с.
14. Фромм Э. Психоанализ и дзен-буддизм / Э. Фромм, Д.Судзуки, Р. де Мартино // Дзен-буддизм и психоанализ. – М.: Весь мир, 1997. – С. 97 – 183.
15. Фромм Э. Психоанализ и религия / Э. Фромм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 143 – 221.
16. Чалдини Р. Психология влияния / Чалдини Р. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С. 55 – 63.

References

1. Grymak L.P. Obshhenye s soboj: Nachala psyhologyy aktyvnosti / Grymak L.P. – M.: Polytyzdat, 1991. – 320s.
2. Djurkgajm E. Samogubstvo : Sociologichne doslidzhennja / Djurkgajm E. ; [per. z fr.]. – K.: Osnovy, 1998. – 519 s.
3. Kuz'myn V.V.Prynadlezhnost' k totalyarnym sektam y destruktyvnyim kul'tam kak prychyna samoubyjstv / V.V.Kuz'myn, A.N. Dolja // Psyhologija sui'cydal'noi' povedinky: diagnostyka, korekcija, profilaktyka: [zb. nauk. prac']. – 2000. – S. 106 – 110.
4. Olport Gordon V. Lychnost' v psyhologyy / Olport Gordon V. – M.: Juventa, 1998. – 345 s.
5. Petrjuk P. T. Problema samoubyjstv y sovremennye relygyy / P.T. Petrjuk, A.P. Petrjuk // Psyhyatryja y relygyja na styke tysjacheletyj : [sb. nauch. rabot Har'kovskoj oblastnoj klynyncheskoj psyhyatrycheskoj bol'nycy № 3 y Har'kovskoj medycynskoj akademyy posledyplomnogo obrazovanyja / obshh. red. P. T. Petrjuka, R. B.Bragyna]. –2006. – T. 4. – S. 89 – 92.
6. Pylkyngton S. N. Yudayzm / Pylkyngton S.N. ; [per. s angl. E.G.Bogdanovoj] . – M.: FAYR – PRESS, 2002. – 400 s.
7. Polozhyj B.S. Suycydy v kontekste etnokul'tural'noj psyhyatryy / B.S.Polozhyj // Psyhyatryja y psyhofarmakoterapyja: [zhurnal dlja psyhyatrov y vrachej obshhej praktyky]. – 2002. – Tom 4. – № 6. – S. 37 – 45.
8. Predko O.I. Psyhologija religii' : istorija, teorija, religijeznavchi vymiry : [monografija] / Predko O.I. – K.: Centr navchal'noi' literatury, 2005. – 278 s.
9. Psyhologija. Z vykladom osnov psyhologii' religii' / [red. o. Juzefa Makselona] ; per. z pol. T.Chornovil. – L'viv : Svichado, 1998. – 320 s.
10. Psyhologija sui'cydu: navch. posib. / [red. V.P.Moskal'cja]. – Kyi'v – Ivano-Frankivs'k : Plaj, 2002. – 249 s.
11. Psyhologija sui'cydu : posib. / [red. V.P.Moskal'cja]. – K.: Akademvydav, 2004. – 288s. – (Al'ma-mater).
12. Purych-Pejakovych Ju. Samoubyjstvo podrostkov / Ju. Purych-Pejakovych, Dushan J. Dun'yich; [per. s serbsk.]. – M.: Medycyna, 2000. – 168 s.
13. Timchenko O.V. Autoagresyvna povedinka pracivnykiv organiv vnutrishnih sprav Ukrai'ny: social'no-psyhologichni determinanty vynyknennja, metody prevencii' ta profilaktyky : [monografija] /

O.V.Timchenko, O.V.Tymchenko – Donec'k : Donec'kyj instytut vnutrishnih sprav MVS Ukrai'ny, 2003. – 236 s.

14. Fromm Э.Psyhoanalyz y dzen-buddyzm / Э. Fromm, D.Sudzuky, R. de Martyno // Dzen-buddyzm y psyhoanalyz. – M. : Ves' myr, 1997. – S. 97 – 183.

15. Fromm Э. Psyhoanalyz y relygyja / Э. Fromm // Sumerky bogov. – M. : Polytyzdat, 1990. – S. 143 – 221.

16. Chaldyny R. Psyhologiya vlyjanyja / Chaldyny R. – SPb. : Pyter Kom, 1999. – S. 55 – 63.

SUMMARY

Oliinyk A., candidate of Psychological Sciences

ANTI-SUICIDAL RELIGIOUS IMPERATIVES AND TABOOS

The problem of psychoprevention of suicidal tendencies should be solved at the level of the whole society. The achievements of religion in the psychopreventive sphere are especially significant. In the article analysed problem of influence of religion, religious world view on the level of suicidal of individuals in the environment. Due to anti-auto destructive influence religion is justly considered to one of major regulators of relations of man to suicide. In many countries of the world religiously-cultural traditions related to attitude toward the phenomenon of suicide play an enormous role in regulation of level of suicidal activity.

The purpose of the article is to substantiate the significant influence of religion, religious outlook on the regulation of the attitude of individuals towards suicide, the need to use the vita-cultural foundations of religious faith for the purpose of psycho prophylaxis of self-destructiveness.

In the process of theoretical and empirical study of the problem, both general scientific and special research methods (theoretical and empirical) were used. In the course of solving the tasks, methods were used: SMRP L.Sobchik, a method for diagnosing the depressions of Zung, questioners B. Lyuban-Plotsts, N.Peseshkian (for the diagnosis of persons with suicidal tendencies), the author's questionnaire for revealing the relationship of religious beliefs with suicidal tendencies.

Statistical analysis of the level of suicide in countries with different religions, in-depth study of the problem more than convinces: the powerful obstacle to self-destructive is the high level of anti-suicide religious-national traditions, spiritual and humanistic religiosity, which assert human life in the highest rank, ideals of spiritual freedom and unity of people, love and mutual assistance that promote integration, harmonization of social relations, solidarity of person and group.

The scientific novelty and the theoretical significance of the results obtained is that for the first time, on the basis of a detailed analysis of scientific approaches to the problem of the influence of religious faith on the suicidal nature of the subject (person and group), the theoretical substantiation and experimentally proved the anti-suicidal effect of faith in God on the consciousness and behavior of contemporary Ukrainian students.

As a result of in-depth theoretical analysis of the problem, available statistical data on the level of suicidal activity of individuals in different countries of the world with different religions has been proved: religious belief, religious outlook strongly influences human consciousness, is one of the most important regulators of human attitude towards suicide.

Key words: suicide, suicidal tendencies, auto destructive, religion, religiously-cultural traditions, religious world view.

*Сергієнко А., кандидат медичних наук, доцент,
заступник Голови ВГО «Афганці Чорнобіля»
ORCID: 0000 0002 1931 6764.*

*Ковалик Т., координатор команди «Invictus Games»
неурядової організації «StratCom»,
ORCID: 0000 0002 0189 251X.*

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ОГЛЯД СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ВНУТРІШНЬОЇ РОЗВІДКИ МВС-КДБ І ВИМОГ ЩОДО МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ ОФІЦЕРІВ НЕГЛАСНОГО АПАРАТУ.

У хронологічному аспекті аналізуються структурно-функціональні зміни та вимоги до якісного складу офіцерів секретного розвідувального апарату внутрішніх органів М.І.А. і КДБ. На основі досвіду, конкретної підготовки, а також зовнішньої діяльності обґрунтовано створення комплексної системи психологічної та психіатричної та психологічної підтримки оперативного персоналу таємних та таємних операцій пошуку всередині розвідки. Спостереження проводили психіатри, які брали безпосередню участь у цих операціях.

Ключові слова: оперативне (професійне) довголіття, безпека людини, оперативно-бойова психічна травма, психопрофілактична робота, психіатрія і психологія нещасних випадків і екстремальні ситуації, організація психіатричної допомоги.

В хронологическом аспекте анализируется структурно-функциональные связи и обязанности человека в отношении секретного розового и межнационального сотрудничества М.И.А. и КДБ. На основополагающих принципах, в частности, готовность к выздоровлению и лечению больных с комплексной психологической и психиатрической и психологической подготовкой, в том числе и к оперативным операциям, требующим медицинской помощи. Спостереження невідомої психіатричної допомоги, я приймаю участь в військових операціях.

Ключевые слова: оперативное (профессиональное) образование, психологические травмы, психопрофильные работы, психиатрические и психологические расстройства, психологические расстройства, психологические расстройства и психологические расстройства.

Актуальність. Вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності (ОРД), значимих для життя суспільства, визначається зростаючою роллю людського чинника. Головним в роботі співробітників, які здійснюють ОРД, являється робота з людьми як основними джерелами інформації. Така робота вимагає специфічних моральних, емоційно-вольових і інтелектуальних якостей. Знання психічних закономірностей, застосування в процесі оперативно-розшукової діяльності певних психологічних методів полегшує працю співробітника правоохоронних органів. Вирішити ефективно специфічні завдання оперативних підрозділів без використання **негласних** сил, засобів і методів неможливо. Вікова практика використання цих оперативних можливостей спеціальними службами показує, що перше місце серед них, навіть за результативністю сучасної електронної розвідки, справедливо посідає **агентурний** метод. Проте дана робота присвячена не агентурному (в сучасному вітчизняному розумінні) апарату, а окремій і дуже специфічній ланці ОРД – **негласним офіцерам-розвідникам**. Проблема

комплексного (в т.ч. медичного, соціально-психологічного, психофізіологічного та ін.) якісного кадрового забезпечення офіцерського складу негласного апарату розвідки МВС-КДБ полягала саме у специфіці їх щоденної оперативно-службової та позаслужбової діяльності. Негласний, тобто, глибоко конспірований і легендований (зашифрований) характер їх існування, розповсюджується на всі сфери протягом усього життя.

Мета. Маючи багаторічний досвід психолого-психіатричного і оперативно-психологічного супроводження офіцерів негласного апарату розвідки МВС-КДБ-СБУ, автори публікації проаналізували хронологію структурно-функціональних перетворень підрозділів внутрішньої (агентурної) розвідки органів державної безпеки і внутрішніх справ, а також нормативну базу медико-психологічних вимог до якісного складу офіцерів негласного апарату [49, С. 137 - 150].

Новизна дослідження: Вперше представлений хронологічний огляд структурно-функціональних перетворень внутрішньої розвідки МВС-КДБ. Вперше

проілюстрована нормативна база політичного розшуку дореволюційної Росії в аспекті якісних вимог до особового складу. Вперше представлена нормативна база стосовно медико-психологічних вимог до якісного складу офіцерів негласного апарату.

Матеріали і методи. Для вирішення визначених у дослідженні задач були використані наступні методи: 1. Інформаційно-пошуковий; 2. Архівний; 3. Інформаційно-аналітичний; 4. Статистичний.

Стислий хронологіко-аналітичний нарис. У 1650 р. був створений Наказ таємних справ Великого Государя. Він здійснював контроль за розшуком (слідством) по діяннях, спрямованих проти існуючого ладу, та безпосередньо проти Царя. Хоча Наказ таємних справ був скасований в 1676 р., він по праву може вважатися родоначальником органів розшуку і державної безпеки в Російській державі. У першій чверті XVIII ст. функції органів політичної поліції виконували Преображенський наказ, Канцелярія таємних розшукових справ і Таємна канцелярія, які були ліквідовані в 60-70-х роках XVIII ст. Відразу ж після ліквідації Канцелярії таємних розшукових справ створюється Таємна експедиція Сенату. Таємна експедиція Сенату згідно Указу від 3 липня 1826 р. перетворена на Третє таємне відділення. Політична (вища) поліція і Окремий корпус жандармів (ОКЖ) передавалися у ведення Третього відділення. Головною ланкою політичного розшуку Росії з початку XX ст. стають охоронні відділення і спеціальні розшукові пункти. На відміну від пануючої думки, яка була нав'язана радянською пропагандою, що, начебто, до офіцерів ОКЖ було презирливе ставлення і відповідним органам постійно, начебто, бракувало кандидатів на службу – навпаки! Заздрість була, так. Тому, що чинопросування в охоронних структурах було прискореним порівняльно з Армією і Флотом. Грошове утримання, також, було вищим. Проте й вимоги до кандидатів були суворішими, навіть ксенофобними: заборонялось, за будь-яких підстав, приймати на службу офіцерів, які були одружені на католичках або юдейках, бодай вони і перейшли до православ'я. Навіть карточний борг був перепорою для

переходу в МВС, у Департамент поліції (ДП) і в ОКЖ. Високим був ценз щодо стану здоров'я, рівня освіти, знання іноземних мов тощо. Перевага віддавалась особам з юридичною освітою, або офіцерам, які закінчили юнкерські училища по першому розряду і прослужили у військах не менше 3 років. Віком не молодше 25 і не старше 35 років, які мали військовий чин не вище штабс-капітана (штабс-ротмістра), з певним життєвим досвідом і сталими переконаннями. З цією метою проводилась ретельна негласна спеціальна перевірка. Загальне оформлення перевodu в ОКЖ тривало понад 2 роки. Аналогічно відбирались кандидати на посади унтер-офіцерського складу оперативних (негласних) відділів: агентурного, зовнішнього і внутрішнього спостереження. Таким чином, служба в ДП і ОКЖ вважалась і дійсно була елітною. У 1916 році спеціальна комісія ДП МВС узагальнила нормативну базу політичного і карного розшуку, починаючи з 1881 року. Вказані матеріали, обсягом 268 сторінок, під загальною назвою «Наказ по веденню політичного сиску», склалися з 15-и розділів. В тому числі і стосовно медико-психологічних вимог до кандидатів на гласну і негласну службу.

Після Жовтневого заколоту нова Влада використала цей досвід при створенні Народного комісаріату внутрішніх справ - НКВС (8 листопада) і Всеросійської надзвичайної комісії - ВНК (20 грудня) 1917 року. Кожний співробітник Спеціального відділу ВНК і певних оперативних відділів НКВС вважався **негласним**. Вимоги до якості відбору вказаної категорії співробітників (вони називались - розвідники), були значно суворішими.

На службу приймали чоловіків та жінок не молодше 25 років з розвинутою пам'яттю, письменних, здорових фізично і психічно. Кандидати проходили навчання і складали досить складний іспит. Після зарахування на службу вони вважались штатними секретними агентами-розвідниками, отримували особистий номер і особистий жетон, виготовлений із срібла з тисненням «ВНК» (ВЧК) і особистим номером. Жетон носився на спеціальному шкіряному ремешку. Окрім цього, секретні розвідники мали документи прикриття на вимислені (легендовані) імена і місця роботи.

Співробітники групувались у бригади з 6 – 9 осіб, яку очолював старший розвідник. Навіть співробітники однієї бригади знали один одного лише за особистим номером або псевдо – конспірація була досить жорсткою. Члени однієї бригади не знали членів іншої! Сім'я розвідника не мала права знати про істинну діяльність їхнього родича. Кожна бригада мала окрему глибоко законспіровану службову квартиру – «конспіративна квартира - КК», або «кукушка». Наказом НКВС СРСР від 1926 року № 436/100с затверджуються Інструкція і Положення про діяльність секретних (розвідувальних) частин Карного розшуку. Робота секретних агентів-розвідників була прирівняна до бойової служби. Розвідники зашифровувались, мали відповідні документи прикриття, їм заборонялось брати участь у гласних заходах. Розшифрування розвідника через його власну недбалість розглядалось у Револуційному трибуналі і найчастіше каралось смертю. На відміну від юдофобських правил за царських часів, в органах НКВС-ВНК (особливо серед керівної ланки) переважав польсько-литовський, юдейський і латиський етнічний елемент (Ненин А.Е., 1990; Санковская О.М., 2004; Капчинский О.И., 2005).

Централізація всіх каральних органів СРСР під егідою НКВС досягла апогею у 1938 році. Завершилась «чистка» власних кадрів органів і військ. Підвищились вимоги до освітнього рівня і здоров'я кандидатів на службу в органи НКВС СРСР. Наказом НКВС СРСР від 21 грудня 1938 року № 00310 затверджується цілком таємна - № 00134, - «Инструкция об основных критериях при отборе кадров для прохождения службы в органах НКВД СССР». У цьому наказі вперше за радянський період офіційно задокументовані ксенофобні, зокрема – **антисемітські**, вимоги стосовно кандидатів на службу та членів їхніх родин (пп. 6 і 7 Інструкції). Цитуємо мовою оригіналу: «...При медицинском обследовании следует выявлять большие родимые пятна, черного или красноватого, темно-желтого, бурого цвета и, возможно, других оттенков, которые в средние века официально назывались печатью дьявола или меткой ведьмы. Не стоит это путать с обычными маленькими родимыми пятнами, которые есть у каждого человека. Печать

дьявола обычно размером больше вишни, со сливу и вплоть до размеров тарелки или самовара. Бывают также пятна, в размер с чернослив, покрытые пухом. Конечно, не все вырожденцы имеют эти признаки, но, как правило, те, кто их имеет, обычно вырожденцы. Особое внимание обращать на национальное происхождение кандидата. Очень опасными, в социальном плане по своей психогенетической сущности являются люди, произошедшие в результате смешанных браков. Для кадрового отбора в НКВД важно отсекасть, в основном, лиц, у которых присутствует еврейская кровь. Вплоть до пятого колена необходимо интересоваться национальной принадлежностью близких родственников. Были ли в роду евреи?».

Протягом Другої Світової війни органи внутрішніх справ і державної безпеки були неодноразово реорганізовані але підрозділи внутрішньої розвідки залишались у кожному відомстві і вимоги до кандидатів на службу залишались незмінними. Тому протягом багатьох років кадрові апарати і військово-лікарські комісії НКВС-НКГБ-МВС-МГБ користувались вище вказаною Інструкцією практично до кінця 50-х, початку 60-х років.

Після розподілу НКВС СРСР у квітні 1941 року на два комісаріати (НКВС і НКДБ) органи внутрішньої розвідки мали, відповідно, такий вигляд: Третій спецвідділ НКВС СРСР і Друге управління НКДБ СРСР - контррозвідка, боротьба з антирадянськими елементами. Для централізації сил і засобів військової контррозвідки на Фронтах діючої армії і в тилу, на виконання Постанови Ради Народних Комісарів СРСР від 19 квітня 1943 року № 415—138сс Управління особливих відділів НКВС передавались у розпорядження Державного Комітету оборони (ДКО). Цілком таємною – особливої важливості Постановою ДКО від 21 квітня 1943 № 3222 сс/ОВ затверджується Положення «Про Головне управління контррозвідки «СМЕРШ» (Смерть шпигунам) і його органах на місцях. Начальник Головного управління контррозвідки НКО «Смерш» є заступником Народного Комісару Оборони і виконує виключно його розпорядження. У новій структурі передбачені і органи внутрішньої розвідки: 8-й Відділ — оперативно-технічний; 9-й Відділ — обшуки, арешти,

установки, зовнішнє спостереження. Головне управління контррозвідки (ГУКР) "Смерш" Наркомату оборони СРСР очолював комісар держбезпеки другого рангу (згодом - генерал-полковник) В.С. Абакумов. Одночасно було створено Управління контррозвідки «Смерш» Наркомату Військово-морського Флоту СРСР (начальник — комісар держбезпеки П.А. Гладков; з 24.07.1943 став генерал-майором берегової служби). 15 травня 1943 року, згідно згаданої Постанови СНК СРСР, для агентурно-оперативного обслуговування прикордонних і внутрішніх військ, міліції та інших військових формувань наказом НКВС СРСР № 00856 був створений Відділ контррозвідки (ВКР) «Смерш» НКВС СРСР (начальник — комісар держбезпеки С.П. Юхимович).

Таким чином, в роки Великої Вітчизняної Війни були три незалежні контррозвідувальні організації з назвами «Смерш».

Друге управління НКДБ 4 травня 1946 року перетворено у Друге Головне управління НКДБ СРСР. Структура оголошена наказом НКДБ СРСР від 16/21 травня 1943 року № 0014: 8-й відділ (охорона дипкорпусу, зовнішнє спостереження); 9-й відділ (застосування опертехніки, оперчекістське обслуговування; 12-й відділ (оперативний). В 1946 році всі Наркомати СРСР перетворені у Міністерства. Таким чином НКВС перетворився на МВС, НКДБ на МДБ. У травні 1946 р. відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) ГУКР "Смерш" увійшло до складу Міністерства держбезпеки СРСР в якості самостійного Третього головного управління (військова контррозвідка). 5 Управління (Оперативне і секретно-політичне), тобто внутрішня розвідка МДБ СРСР, було створено на підставі рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 4 травня 1946 року № П-51/IV. 10 вересня 1949 року оперативні функції були передані Сьомому Управлінню. 6 грудня 1949 Сьомому управлінню були передані, також, функції скасованого Відділу «О» МДБ СРСР - оперативна робота серед духовенства. Структура оголошена наказом МДБ СРСР від 28/29 червня 1946 року № 00261 і наказом МДБ СРСР від 6 грудня 1949 року № 00386: 1-й відділ (агентурні установки); 2-й відділ (зовнішнє

спостереження); 3-й відділ (попередня розробка підозрілих осіб, перевірка повідомлень і сигналів, що надійшли від громадян); 5-й відділ (розшук і розробка авторів і розповсюджувачів антирадянських листівок і анонімок); і Оперативне відділення. Наказом МДБ СРСР від 5 січня 1953 року № 006 1-й і 3-й відділи були виділені зі складу Сьомого Управління і спрямовані на формування ГРУ (Головного розвідувального управління – зовнішня розвідка) МДБ СРСР.

У березні 1953 року МВС СРСР і МДБ СРСР були об'єднані у єдине МВС СРСР. Перше головне управління МВС СРСР - Контррозвідка. Друге головне управління – зовнішня розвідка МВС СРСР. Крім того, наказом МВС СРСР від 29 квітня 1953 року № 00177 на базі Бюро № 2 колишнього МДБ СРСР була створена Спеціальна оперативна група (розшук і затримання іноземних агентів-парашутистів), наказом МВС СРСР від 12 травня 1953 року № 00258 вона була перетворена в 11-й відділ. Четверте Управління - Секретно-політичне. Структура оголошена наказом МВС СРСР від 24 березня 1953 року № 0033. В подальшому структура й найменування неодноразово змінювалися.

Після створення 13.03.1954 р. КДБ СРСР керівництво держави мало дві незалежних, конкуруючих одна з одною, внутрішні розвідки: Сьоме управління КДБ СРСР і Сьоме управління МВС СРСР. Це сприяло отриманню якісної оперативної інформації від незалежних джерел і дозволяло своєчасно попереджувати резонансні злочини. Кадри для них готували 401-а Школа КДБ СРСР (м. Ленінград) і Спеціальні школи міліції (м. Калінін (Тверь), м. Чернівці). Вперше окремо для розвідки органів МВС була розроблена і затверджена Наказом МВС СРСР від 9 травня 1957 року № 0030 «Інструкція по работе аппаратов разведки органов внутренних дел». Інструкція детально розкривала організацію і тактику всіх напрямків розвідувальної діяльності оперативної служби, організаційно-штатні, фінансові і оперативно-технічні питання, медико-психологічні вимоги до кандидатів на службу, шефську роботу з молодим поповненням тощо. Тобто, нарешті реалізувались мрії наших колег-попередників з дореволюційних часів.

Група «А» (легендарна «Альфа» КДБ СРСР) 5-го Відділу (служба охорони дипломатичних представництв) Сьомого Управління КДБ СРСР створена Наказом Голови КДБ СРСР від 29 липня 1974 року № 0089/ОВ. Проте підпорядковувалася безпосередньо й виключно Голові КДБ. Наказом КДБ СРСР від 12 лютого 1979 року № 0023 затверджено Положення про Групу «А» і Табелі належності озброєння, боєприпасів і матеріально-технічного оснащення. Основна функція - боротьба з тероризмом. Чисельність - 30 чол. Наказом Голови КДБ СРСР від 30 червня 1984 року № 0085 сформовано Сьоме відділення групи в Хабаровську зі штатом 21 чол. Наказом Голови КДБ СРСР від 3 березня 1990 року № 0031 створені: 10-а група (Київ), 11-а група (Мінськ), 12-а група (Алма-Ата), 13-а група (Краснодар) і 14-а група (Свердловськ), Сьоме відділення у Хабаровську перетворено в групу. Штат кожної регіональної групи становив 45 чол.

Подальше реформування: Підрозділи Сьомого управління КДБ СРСР, Сьомого, Шостого і Восьмого управлінь МВС СРСР, що були дислоковані на території України, були включені до складу, відповідно, СБ України і МВС України. Сьоме управління КДБ СРСР у Росії перетворено спочатку на Оперативно-пошукове управління (ОПУ) ФСБ РФ, а потім на Оперативно-пошукове управління (ОПУ) ФСБ РФ. Група «А» 5-го Відділу Сьомого управління колишнього КДБ СРСР у серпні 1991 року передана Управлінню охорони при апараті Президента РФ.

Заключення і висновки. Таким чином, проаналізовано в хронологічному аспекті медико-психологічні вимоги до якісного складу офіцерів негласного апарату залежно від структурних перетворень внутрішньої розвідки органів МВС-КДБ, проілюстровані нормативні документи щодо аналогічних перетворень органів політичного розшуку дореволюційної Росії. Зрозуміло, що структурні зміни впливали на зміну функцій апарату розвідки в цілому і на функціональні обов'язки конкретних співробітників. Це викликало певного напруження адаптаційних механізмів кожного розвідника в нових умовах службової і позаслужбової діяльності, що вимагало розробки більш досконалих

нормативних документів, адекватно регламентуючих медико-психологічні вимоги до кандидатів на службу. Критична оцінка попереднього досвіду дозволить, на наш погляд, розробити єдині, реально і науково-обґрунтовані критерії (кадрового, медичного, психолого-психіатричного, психофізіологічного, соціального та ін.) відбору, добору і супроводження особового складу розвідки. Структурно і функціонально об'єднати, нарешті, медико-психологічний напрямок з оперативно-психологічним. Якщо питання медичного добору детально викладені і нормативно регламентовані, то проблеми оперативно-психологічного забезпечення саме у підрозділах внутрішньої розвідки так і не розв'язані дотепер. Такими спеціальними завданнями оперативної психології стосовно апаратів розвідки вважаємо: вивчення закономірностей впливу психічних явищ суб'єктів негласної оперативної розробки на ефективність їхньої діяльності; вивчення закономірностей впливу негласної оперативної роботи на нервово-психічне здоров'я конкретного співробітника; вивчення закономірностей спілкування суб'єктів і об'єктів негласної ОРД; дослідження особистості об'єктів негласної ОРД, створення на них профілів оперативно-психологічної типології; вивчення закономірностей спілкування співробітників негласних оперативних служб із співробітниками інших (гласних) оперативних служб і неоперативних підрозділів; розробка програм добору суб'єктів негласної ОРД; розробка психологічних засад навчання і виховання офіцерів негласного апарату, а також навчання і виховання об'єктів негласної ОРД; розробка оперативно-психологічних засад організації і тактики негласної ОРД залежно від напрямку; надання консультативної допомоги керівництву апарату розвідки у розробці ефективних тактико-психологічних дій під час прийняття управлінських рішень тощо. Зрозуміло, що вичерпного переліку завдань немає. З розвитком ОРД паралельно уточнюватимуться і завдання до оперативної психології, якісні психолого-психіатричні вимоги до безпосередніх виконавців негласної діяльності – офіцерів внутрішньої розвідки.

Список використаних джерел

1. Антонов В.С., Карпов В.Н. Тайные информаторы Кремля-2. С них начиналась разведка.- М.: ОЛМА-ПРЕСС. Образование, 2003.- 415 с.
2. Архивы центральных органов политического розыска России XIX – XX веков (Третье Отделение собственной Его Императорского Величества канцелярии и Департамента Полиции МВД) // Сидорова М.В. – диссертация на соискание учёной степени канд. истор. наук.- М., 1993.- 132 с.
3. Бережков В.И. Питерские прокураторы. Руководители ВЧК-МГБ. 1918-1954.- СПб.: Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, 1998.- 280 с.
4. Беспалов Н. Исповедь агента ГПУ.- Прага.: Изд-во Воли России. 1925. 200 с.
5. Боева Л.А. Деятельность ВЧК-ОГПУ по формированию лояльности граждан политическому режиму (1921-1924 гг.).- М.: Компания «Спутник+», 2003.- 151с.
6. Бонч-Бруевич В.Д. Как организовывалась ВЧК // Огонек.- 1927.- № 3.- С. 4-5.
7. Борман А.А. Москва — 1918 (из записок секретного агента в Кремле) // Русское прошлое.- Кн. 1.- Л., 1991.- С. 115-149.
8. Велидов А.С. Домыслы и факты о деятельности ВЧК // Военно-исторический журнал.- 1990.- № 4.- С. 85-95.
9. Воронцов С.А. Правоохранительные органы. Спецслужбы. История и современность.- Ростов-на-Дону.: Феникс, 1998.- 704 с.
10. Всероссийская перепись членов РКП 1922 года: Национальный состав членов партии. Вып. 5.- М.: Красная новь., 1924.- 98 с.
11. ВЧК-ГПУ. Документы и материалы.- М.: Изд-во гуманитарной лит-ры, 1995.- 272 с.
12. ВЧК уполномочена сообщить.- Жуковский, М.: Кучково поле, 2004.- 312 с.
13. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 102: Департамент полиции МВД. Именной каталог «Центральный справочный алфавит». Ф. 130: Совнарком РСФСР Оп. 2. Д. 103; Оп. 5. Д. 89. Ф. 374: Рабкрин. Оп. 23. Д. 71 (анкеты сотрудников РКП). Ф. 393: НКВД РСФСР. Ф. 3524: Комиссия по проверке служащих и сотрудников сов. учреждений при ВЦИК. Оп. 2 (личные дела сотрудников). Д. 59, 338, 764.
14. Дикий А. Евреи в России и в СССР. Исторический очерк.- Новосибирск: Благовест, 1994.- 528 с.
15. Драма российской истории: большевики и революция.- М.: Новый хронограф, 2002.- 449 с.
16. Зданович А. Генрих Ягода в Особом отделе ВЧК // Диалог.- 1999.- № 2.- С. 57-59.
17. Зданович А.А. «Латышское дело» // Военно-исторический журнал.- 2004.- № 3.- С. 25-32.
18. Зданович А.А. Отечественная контрразведка (1914-1920): Организационное строительство.- М.: Изд-во «Крафт+», 2004.- 240 с.
19. Зданович А.А. Свои и чужие интриги разведки.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, ЗАО «Масс Информ Медиа», 2002.- 320 с.
20. Измозик В.С. Глаза и уши режима. Государственный политический контроль за населением Советской России в 1918-1928 годах.- СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1995.- 164 с.
21. Инструкция инспектору секретной полиции Российской Империи от 29.01.1883 года.- ЦГА РФ.- ф. 102.- 3 д-во 1882.- д. 977- Л. 11 – 12.
22. Инструкция филерам Летучего отряда и филерам розыскных и охранных отделений Российской Империи от 31.10.1902.- ЦГА РФ.- ф. 102.00.1902.- д. 825.- Л. 114 – 115.
23. Инструкция начальникам охранных отделений по организации наружного наблюдения.- ЦГА РФ.- ф. 102.- оп. 260.- д. 259.- Л. 71 – 73.
24. Инструкция о работе с секретными сотрудниками (СекСот) // Тайны политического сыска.- СПб, 1992.- С. 2 – 15.
25. Инструкция по организации и ведению внутреннего секретного наблюдения от 10.02.1907 года // Из глубины времён.- М., 1992.- № 1.- С. 71 – 73.
26. Инструкция по организации секретной агентуры в учреждениях уголовного розыска Республики от 02.11.1921.- Архив библиотеки ВНИИ МВД РФ.- Копия № 487 от 12.03.1963.
27. Инструкция по работе аппаратов разведки органов МВД СССР, организации и тактике, примерных штатах, структуре и подборе кандидатов. Объявлена Приказом МВД СССР от 9 мая 1957 года № 0030.- ЦГА РФ.- ф. 9401.- ед.хр. 1471.- оп. 1.- С. 316 – 359.
28. История государственного управления в России (X-XXI вв.): Хрестоматия.- М., 2003.- С. 374–377.
29. История советских органов государственной безопасности.- М.: ВШ КГБ, 1977.
30. К 20-летию ВЧК-ОГПУ-НКВД.- М., 1937.
31. Катчинский О.И. ВЧК: организационная структура и кадровый состав 1917-1922 гг. Диссертация к.и.н.- Москва, 2005.- 276 с.
32. Колпакиди А.И., Серяков М.Л. Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации.- СПб.: Нева; М.: Олма-Пресс Образование, 2002.- 736 с.
33. Кричевский Л.Ю. Евреи в аппарате ВЧК-ОГПУ в 20-е годы / Евреи и русская революция. Материалы и исследования.- М.: — Иерусалим. Гешарим, 1999.- С. 320-350.
34. Красная книга ВЧК.- М.: Политиздат.- Т. 1., 1989.- 415 с.; Т. 2., 1990.- 640 с.
35. Леонов С.В. Реорганизация ВЧК в ГПУ // Исторические чтения на Лубянке. 1999 год. Отечественные спецслужбы в 1920-1930-х годах.- М., Великий Новгород, 2000.- С. 36-42.
36. Лубянка. Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов государственной власти. Январь 1922 - декабрь 1936.- М.: МФД., 2003.- 912 с.

37. Материалы по статистике личного состава РКП.- М., 1921.- 112 с.
38. Макаревич Э. Профессиональная хватка ВЧК или история о том, как бывший начальник отдельного корпуса жандармов генерал Джунковский помог чекистам организовать работу // Диалог.- 1998.- № 2.- С. 87-92.
39. МЧК. Из истории Московской чрезвычайной комиссии. Сборник документов (1918-1921 гг.).- М.: Московский рабочий, 1978.- 320 с.
40. На защите революции: Из истории Всеукраинской ЧК. 1917-1922 гг.: Сборник документов и материалов.- Киев, 1971.- 273 с.
41. Организация чрезвычайных комиссий. Постановления Всероссийского съезда чрезвычайных комиссий в Москве. Июнь 1918.- Пермь., 1918.- 64 с.
42. Отчет ВЧК за четыре года ее деятельности. Организационная часть.- М.: Издание ВЧК, 1922.- 289 с.
43. От ЧК до ФСБ. 1918-1998: Сб. документов и материалов по истории государственной безопасности Тверского края.- Тверь, 1998.- 384 с.
44. 1-й Всероссийский съезд особых отделов фронтов и армий 22-25 декабря 1919. Краткий отчет.- М., 1920.- 68 с.
45. Памятка служащим уголовного розыска на железных дорогах Республики 1919 года.- ЦГА РФ.- ф. 393.- оп. 16.- д. 16.- Л. 7.
46. Положение об устройстве секретной полиции в Российской Империи от 03.12.1882 года // Перегудова З.И. Политический сыск России.- М.: РОСПЭК, 2000.
47. Положение об охранных отделениях Российской Империи от 09.02.1907 года.- ЦГА РФ.- ф. 102.- оп. 262.- д. 23.- Л. 1 – 5.
48. Правда для служебного пользования. Из документов личного архива Ф. Дзержинского // Неизвестная Россия. XX век.- М.: Историческое наследие, 1992.- С. 28-54.
49. Проблеми військової охорони здоров'я // Збірник наукових праць Української військово-медичної академії.- Київ: УВМА, 2013.- Випуск № 34.- інв. № 532.- С. 137 - 150
50. Санковская О.М. Формирование кадров Всероссийской чрезвычайной комиссии, 1917-1922 гг. Автореф. дисс. к.и.н.- Архангельск, 2004.- 22 с.
51. Сборник важнейших приказов и распоряжений ВЧК. 1917-18-19 гг.- М.: Издание ВЧК. Б.г.и.- 54 с.
52. Сборник приказов и распоряжений ВЧК при Совнаркоме: с 1 января по 1 июля 1920.- М.: Издание ВЧК, 1920.- 190 с.
53. «Совершенно секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922 - 1934 гг.).- Т. 1., 1922-1923 г.- Ч. 1-2.- М.: ИРИ РАН, 2001.- 1103 с.
54. Циркулярные письма ВЧК №№ 4-6. 1920.- М.: Издание ВЧК. Б.г.и.
55. Шульгин В.В. «Что нам в них не нравится.»: Об антисемитизме в России.- СПб.: «Хорс», 1992.- 286 с.

References

1. Antonov B.C., Karpov V.N. Tajnye y`nformatory Kremlya-2. S ny`x nachy`nalas` razvedka.- M.: OJIMA-PRESS. Obrazovany`e, 2003.- 415 s.
2. Arxy`vy central`nykh organov poly`ty`cheskogo rozy`ska Rossy`y` XIX – XX vekov (Tret`e Otdeleny`e sobstvennoj Ego Y`mperatorskogo Vely`chestva kancelyary`y` y` Departamenta Poly`cy`y` MVD) // Sy`dorova M.V. – dy`ssertacy`ya na soy`skany`e uchënoj stepeny` kand. y`stor. nauk.- M., 1993.- 132 s.
3. Berezhkov V.Y`. Py`tersky`e prokuratory. Rukovody`tely` VChK-MGB. 1918-1954.- SPb.: Russko-Balty`jsky`j y`nformacy`onnyj centr BLY`Cz, 1998.- 280 s.
4. Bepalov N. Y`spoved` agenta GPU.- Praga.: Y`zd-vo Voly` Rossy`y`. 1925. 200 s.
5. Boeva L.A. Deyatel`nost` VChK-OGPU po formy`rovany`yu loyal`nosti` grazhdan poly`ty`cheskomu rezhy`mu (1921-1924 gg.).- M.: Kompany`ya «Sputny`k+», 2003.- 151s.
6. Bonch-Bruevy`ch V.D. Kak organy`zovyvalas` VChK // Ogonek.- 1927.- # 3.- S. 4-5.
7. Borman A.A. Moskva — 1918 (y`z zapy`sok sekretnogo agenta v Kremlе) // Russkoe proshloe.- Kn. 1.- Л., 1991.- S. 115-149.
8. Vely`dov A.S. Domysly y` fakty o deyatel`nosti` VChK // Voenno-y`story`chesky`j zhurnal.- 1990.- # 4.- S. 85-95.
9. Voronczov S.A. Pravooxran`ny`e organy. Speczsluzhby. Y`story`ya y` sovremennost`. - Rostov-na-Donu.: Feny`ks, 1998.- 704 s.
10. Vserossy`jskaya perepy`s` chlenov RKP 1922 goda: Nacy`onal`nyj sostav chlenov party`y`. Выр. 5.- М.: Krasnaya nov`., 1924.- 98 s.
11. VChK-GPU. Dokumenty y` matery`aly.- М.: Y`zd-vo gumany`tarnoj ly`t-ty, 1995.- 272 s.
12. VChK upolnomochena soobshhy`t`. - Zhukovsky`j, М.: Kuchkovo pole, 2004.- 312 s.
13. Gosudarstvennyj arxy`v Rossy`jskoj Federacy`y` (GARF). F. 102: Departament poly`cy`y` MVD. Y`mennoj katalog «Central`nyj spravochnyj alfavy`b». F. 130: Sovnarkom RSFSR Op. 2. D. 103; Op. 5. D. 89. F. 374: Rabkry`n. Op. 23. D. 71 (ankety sotrudny`kov RKY). F. 393: NKVD RSFSR. F. 3524: Komy`ssy`ya po proverke sluzhashhy`x y` sotrudny`kov sov. uchrezhdeny`j pry` VCY`K. Op. 2 (ly`chnye dela sotrudny`kov). D. 59, 338, 764.
14. Dy`ky`j A. Evrey` v Rossy`y` y` v SSSR. Y`story`chesky`j ocherk.- Novosy`by`rsk: Blagovest, 1994.- 528 s.
15. Drama rossy`jskoj y`story`y`: bol`shevy`ky` y` revolyucy`ya.- М.: Novyj xronograf, 2002.- 449 s.
16. Zdanovy`ch A. Genry`x Yagoda v Osobom otdel VChK // Dy`alog.- 1999.- # 2.- S. 57-59.
17. Zdanovy`ch A.A. «Lатыshskoe delo» // Voenno-y`story`chesky`j zhurnal.- 2004.- # 3.- S. 25-32.

18. Zdanovych A.A. Otechestvennaya kontrrazvedka (1914-1920): Organy'zacy'onnoe stroy'tel'stvo.- M.: Y'zd-vo «Kraft+», 2004.- 240 s.
19. Zdanovych A.A. Svoy' y' chuzhy'e y'ntry'gy' razvedky'. - M.: OLMA-PRESS, ZAO «Mass Y'nform Medya», 2002.- 320 s.
20. Y'zmozy'k B.C. Glaza y' ushy' rezhy'ma. Gosudarstvennyj poly'ty'chesky'j kontrol' za naseleny'em Sovetskoj Rossy'y' v 1918-1928 godax.- SPb.: Y'zd-vo Sankt-Peterburgskogo uny'versy'teta ekonomy'ky' y' fy'nansov, 1995.- 164 s.
21. Y'nstrukcy'ya y'nspektoru sekretnoj poly'cy'y' Rossy'jskoj Y'mpery'y' ot 29.01.1883 goda.- CzGA RF.- f. 102.- 3 d-vo 1882.- d. 977.- L. 11 – 12.
22. Y'nstrukcy'ya fy'leram Letuchego otryada y' fy'leram rozyiskny'x y' ohranny'x otdeleny'j Rossy'jskoj Y'mpery'y' ot 31.10.1902.- CzGA RF.- f. 102.00.1902.- d. 825.- L. 114 – 115.
23. Y'nstrukcy'ya nachal'ny'kam ohranny'x otdeleny'j po organy'zacy'y' naruzhnogo nablyudeny'ya.- CzGA RF.- f. 102.- op. 260.- d. 259.- L. 71 – 73.
24. Y'nstrukcy'ya o rabote s sekretnymi' sotrudny'kami' (SekSot) // Tajny poly'ty'cheskogo sy'ska.- SPb, 1992.- S. 2 – 15.
25. Y'nstrukcy'ya po organy'zacy'y' y' veden'y'u vnutrennego sekret'nogo nablyudeny'ya ot 10.02.1907 goda // Y'z gluby'ny' vremën.- M., 1992.- # 1.- S. 71 – 73.
26. Y'nstrukcy'ya po organy'zacy'y' sekretnoj agentury v uchrezhden'yax ugolov'nogo rozy'ska Respubly'ky' ot 02.11.1921.- Arxy'v by'bly'oteky' VNY'Y' MVD RF.- Kopy'ya # 487 ot 12.03.1963.
27. Y'nstrukcy'ya po rabote apparatov razvedky' organov MVD SSSR, organy'zacy'y' y' takty'ke, pry'merny'x shtatax, strukture y' podbore kandy'datov. Ob'yavlena Pry'kazom MVD SSSR ot 9 maya 1957 goda # 0030.- CzGA RF.- f. 9401.- ed.xr. 1471.- op. 1.- S. 316 – 359.
28. Y'story'ya gosudarstvennogo upravlen'y'a v Rossy'y' (X-XXI vv.): Xrestomaty'ya.- M., 2003.- S. 374–377.
29. Y'story'ya sovetsky'x organov gosudarstvennoj bezopasnosti'. - M.: VSh KGB, 1977.
30. K 20-let'y'u VChK-OGPU-NKVD.- M., 1937.
31. Katchyn'sky'j O.Y'. VChK: organy'zacy'onnaya struktura y' kadrovyy'j sostav 1917-1922 gg. Dy'ssertacy'ya k.y'n.- Moskva, 2005.- 276 s.
32. Kolpaky'dy' A.Y', Seryakov M.L. Shhy't y' mech. Rukovody'tely' organov gosudarstvennoj bezopasnosti' Moskovskoj Rusy', Rossy'jskoj y'mpery'y', Sovetskogo Soyuza y' Rossy'jskoj Federacy'y'. - SPb.: Neva; M.: Olma-Press Obrazovany'e, 2002.- 736 s.
33. Kry'chevsky'j L.Yu. Evrey' v apparate VChK-OGPU v 20-e gody / Evrey' y' russkaya revolyucy'ya. Matery'aly y' y'sledovany'ya.- M.: — Y'erusaly'm. Geshary'm, 1999.- S. 320-350.
34. Krasnaya kny'ga VChK.- M.: Poly'ty'zdat.- T. 1., 1989.- 415 s.; T. 2., 1990.- 640 s.
35. Leonov S.V. Reorgany'zacy'ya VChK v GPU // Y'story'chesky'e chteny'ya na Lubyanke. 1999 god. Otechestvennye speczsluzhby v 1920-1930-x godax.- M., Vely'ky'j Novgorod, 2000.- S. 36-42.
36. Lubyanka. Staly'n y' VChK-GPU-OGPU-NKVD. Arxy'v Staly'na. Dokumenty vy'sshy'x organov gosudarstvennoj vlasty'. Yanvar' 1922 - dekabr' 1936.- M.: MFD., 2003.- 912 s.
37. Matery'aly po staty'sty'ke ly'chnogo sostava RKP.- M., 1921.- 112 s.
38. Makarevy'ch E. Professy'onal'naya xvatka VChK y'ly' y'story'ya o tom, kak by'vshy'j nachal'ny'k otdel'nogo korpusa zhandarmov general Dzhunkovsky'j pomog cheky'stam organy'zovat' rabotu // Dy'alog.- 1998.- # 2.- S. 87-92.
39. MChK. Y'z y'story'y' Moskovskoj chrezvychajnoj komy'ssy'y'. Sborny'k dokumentov (1918-1921 gg.).- M.: Moskovsky'j rabochy'j, 1978.- 320 s.
40. Na zashhy'te revolyucy'y': Y'z y'story'y' Vseukray'nskoj ChK. 1917-1922 gg.: Sborny'k dokumentov y' matery'alov.- Ky'ev, 1971.- 273 s.
41. Organy'zacy'ya chrezvychajny'x komy'ssy'j. Postanovleny'ya Vserossy'jskogo s'ezda chrezvychajny'x komy'ssy'j v Moskve. Y'yun' 1918.- Perm', 1918.- 64 s.
42. Otchet VChK za chety're goda deyatel'nosti'. Organy'zacy'onnaya chast'. - M.: Y'zdany'e VChK, 1922.- 289 s.
43. Ot ChK do FSB. 1918-1998: Sb. dokumentov y' matery'alov po y'story'y' gosudarstvennoj bezopasnosti' Tverskogo kraja.- Tver', 1998.- 384 s.
44. 1-j Vserossy'jsky'j s'ezd osobyy'x otделов frontov y' army'j 22-25 dekabrya 1919. Kratky'j otchet.- M., 1920.- 68 s.
45. Pamyatka sluzhashhy'm ugolov'nogo rozy'ska na zhelezny'x dorogax Respubly'ky' 1919 goda.- CzGA RF.- f. 393.- op. 16.- d. 16.- L. 7.
46. Polozheny'e ob ustrojstve sekretnoj poly'cy'y' v Rossy'jskoj Y'mpery'y' ot 03.12.1882 goda // Peregudova Z.Y'. Poly'ty'chesky'j sy'sk Rossy'y'. - M.: ROSPЭK, 2000.
47. Polozheny'e ob ohranny'x otdelen'yax Rossy'jskoj Y'mpery'y' ot 09.02.1907 goda.- CzGA RF.- f. 102.- op. 262.- d. 23.- L. 1 – 5.
48. Pravda dlya sluzheb'nogo pol'zovany'ya. Y'z dokumentov ly'chnogo arxy'va F. Dzerzhy'nskogo // Ney'zvestnaya Rossy'ya. XX vek.- M.: Y'story'cheskoe nasledy'e, 1992.- S. 28-54.
49. Problemy' vijs'kovoyi oxorony' zdorov'ya // Zbirny'k naukovy'x prac'z' Ukrayins'koyi vijs'kovomedy'chnoyi akademiyi.- Ky'yiv: UVMA, 2013.- Vy'pusk # 34.- inv. # 532.- S. 137 - 150

50. Sankovskaya O.M. Formy`rovany`e kadrov Vserossy`jskoj chrezvychajnoj komu`ssy`y`, 1917-1922 gg. Avtoref. dy`ss. k.y`.n.- Arxangel`sk, 2004.- 22 s.
51. Sborny`k vazhnejshy`x pry`kazov y` rasporyazheny`j VChK. 1917-18-19 gg.- M.: Y`zdany`e VChK. B.g.y`. - 54 s.
52. Sborny`k pry`kazov y` rasporyazheny`j VChK pry` Sovnarkome: s 1 yanvarya po 1 y`ulya 1920.- M.: Y`zdany`e VChK, 1920.- 190 s.
53. «Sovershenno sekretno»: Lubyanka Staly`nu o polozheny`y` v strane (1922 - 1934 gg.).- T. 1., 1922-1923 g.- Ch. 1-2.- M.: Y`RY` RAN, 2001.- 1103 s.
54. Cy`rkulyarnye py`s`ma VChK ## 4-6. 1920.- M.: Y`zdany`e VChK. B.g.y`.
55. Shul`gy`n V.V. «Chto nam v ny`x ne nray`tsya.»: Ob anty`semy`ty`zme v Rossy`y`.- SPb.: «Xors», 1992.- 286 s.

SUMMARY

Kovalyk T., Sergiienko A

CHRONOLOGICAL REVIEW OF FUNCTIONAL & STRUCTURAL CHANGES INTERNAL INTELLIGENCE OF MIA-KGB AND REQUIREMENTS FOR APPLICANTS FOR THE QUALITY OF THE SERVICE OF OFFICERS TACITLY STAFF.

This work is based on long term (35 years) studies of nervous and mental state changes of Internal Intelligence of Ministry of Internal Affairs (MIA) and KGB USSR. In the chronological aspect of the analyzed structural and functional changes and requirements to qualitative composition of officers secret intelligence apparatus of the internal organs of the M.I.A. and KGB. Illustrated by similar regulations regarding the changes in the structures of political investigation of pre-revolutionary Russia. Based on experience, specific training, and outside activities justified the creation of an integrated system of psychological and psychiatric and psychological support of operational personnel of the secret and secret search operations inside intelligence. Observations were performed by psychiatrists, who took direct part in these operations.

Key words: operative (professional) longevity, safety of person, operative-combat mental trauma, psychoprofilactic work, psychiatry and psychology of accidents and extreme situations, organization of the psychiatric help.

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЕТАПІ НАВЧАННЯ У ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті висвітлено основні ознаки особистісної трансформації, обґрунтовано необхідність проведення діагностики значущості життєвих цінностей правоохоронців у різних сферах життя; проаналізовано результати дослідження особливостей особистісних трансформацій ціннісно-смыслової сфери правоохоронців на різних етапах отримання освіти у ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Ключові слова: особистісні трансформації, ціннісно-смыслова сфера правоохоронців, показники значущості цінностей, професійне життя, сфера навчання і освіти, сімейне життя, сфера суспільної діяльності, сфера індивідуальних захоплень.

В статті представлений теоретичний аналіз проблеми дослідження личностных трансформацій, виявлені основні ознаки трансформації особистості, обґрунтовано необхідність проведення діагностики значущості життєвих цінностей працівників правоохоронних органів в різних сферах життя (професійна сфера, сфера освіти і виховання, сімейне життя, сфера громадської діяльності і сфера індивідуальних захоплень); проаналізовані результати дослідження особливостей личностных трансформацій ціннісно-смыслової сфери правоохоронців на різних етапах отримання освіти в ВУЗАХ зі специфічними умовами навчання.

Ключевые слова: личностные трансформации, ценностно-смысловая сфера правоохранителей, показатели значимости ценностей, профессиональная жизнь, сфера обучения и образования, семейная жизнь, сфера общественной деятельности, сфера индивидуальных увлечений.

Постановка проблеми. Специфіка діяльності правоохоронців обумовлює особистісні трансформації, які суттєво впливають на особливості професійної самореалізації. Динаміка трансформацій особистісної сфери працівників поліції на різних етапах професійної самореалізації виявляється у вигляді стійких життєвих стратегій, що забезпечують можливість пережити досвід зв'язків зі світом у контексті професійної діяльності як стійке ставлення, що охоплює суб'єктивне відчуття джерела власного досвіду (ухвалення рішення, відповідальність, виділення значущих професійних перспектив). Трансформації ціннісно-смыслової сфери особистості охоплюють змістовно-смыслові і динамічно-мотиваційні зміни, а також зміни внутрішніх зв'язків і відносин між різнорівневими компонентами та параметрами, що визначають рівень особистісної стійкості та професійної надійності правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну цінність у дослідженні проблеми особистісної трансформації особистості мають праці вчених, в яких досліджуються її стадії (М. Фергусон, Дж. Прочаска та Дж. Нокрос, П. Лушин,

В. Сатір, Дж. Келлог, О. Штепа та інші). У вітчизняній психології автори визначають поняття трансформації як процес розвитку особистості, в ході якого вона набуває цілісності і завершеності. П. Лушин зазначає, що особистісна зміна передбачає усвідомлення власної відповідальності за неї і може включати в себе зміни за такими критеріями, як спосіб, суб'єкт, характер та об'єкт змін. Автор визначає такі ознаки особистісної трансформації: 1) поява суттєвої різниці, що може охоплювати різні особливості і структури особистості; 2) особистісна варіативність – після ефект певного процесу; 3) зміна як тимчасова категорія; 4) наявність конструктивних та деструктивних наслідків для особистості [1].

В процесі набуття життєвого і професійного досвіду ряд компонентів професійної діяльності працівників поліції підлягає трансформації [2].

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей особистісних трансформацій ціннісно-смыслової сфери правоохоронців на етапі навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Для вирішення поставленої мети було використано комплекс взаємопов'язаних **методів дослідження**: психодіагностичний

метод (опитувальник І.Г. Сеніна), порівняльний метод, кількісний і якісний аналіз даних.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 315 правоохоронців, які були розподілені на чотири групи:

1 група – курсанти 1-го курсу факультету №3 ХНУВС (n=100);

2 група – курсанти 2-го курсу факультету №3 ХНУВС (n=92);

3 група – курсанти 3-го курсу факультету №3 ХНУВС (n=98);

4 група – магістри факультету №3 ХНУВС (n=25).

Дослідження цінностей правоохоронців на етапі навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання проводилося нами за допомогою опитувальника термінальних цінностей І.Г. Сеніна, що дав можливість діагностувати значущість життєвих цінностей правоохоронців у різних сферах

життя (професійне життя, сфера навчання і освіта, сімейне життя, сфера суспільної діяльності та сфера індивідуальних захоплень) [3].

Як бачимо з таблиці 1, найбільшу цінність у сфері професійного життя для курсантів 1-го курсу мають такі цінності як власний престиж ($x_{cp} = 7,72$), досягнення ($x_{cp} = 7,66$) та активність соціальних контактів ($x_{cp} = 7,44$), середні бали за якими є найвищими у першій групі. У групі курсантів 2-го курсу найвищі середні бали мають цінності досягнення ($x_{cp} = 7,25$), власного престижу ($x_{cp} = 6,74$) та духовного задоволення ($x_{cp} = 6,71$). Дещо схожу картину спостерігаємо і у курсантів 3-го курсу: досягнення ($x_{cp} = 7,52$), розвитку себе ($x_{cp} = 6,89$) та духовного задоволення ($x_{cp} = 6,69$). У групі магістрів найбільш значущими визначено цінності духовного задоволення ($x_{cp} = 7,44$), досягнення ($x_{cp} = 7,32$) та власного престижу ($x_{cp} = 7,04$).

Таблиця 1

Значущість цінностей у сфері професійного життя правоохоронців, (x_{cp})

Цінності	1 група	2 група	3 група	4 група	t 1,2	t, 1,3	t, 1,4	t 2,3	t 2,4	t 3,4
Власний престиж	7,72	6,74	6,16	7,04	4,49**	7,96**	2,22	2,59	0,84	2,81
Матеріальне положення	7,00	6,45	6,52	6,72	2,75	2,62	0,94	0,32	0,82	0,69
Креативність	7,25	6,03	6,21	6,28	5,08**	4,48**	2,55	0,77	0,66	0,19
Активність контактів	7,44	6,60	6,84	6,60	3,71**	2,83	2,48	1,05	0,01	0,72
Розвиток себе	6,82	6,52	6,89	6,92	1,27	0,32	0,32	1,48	1,02	0,09
Досягнення	7,66	7,25	7,52	7,32	1,90	0,73	1,01	1,26	0,19	0,61
Духовне задоволення	6,94	6,71	6,69	7,44	0,99	1,15	1,62	0,11	1,92	2,04
Збереження власної індивідуальності	7,11	6,67	6,52	6,88	1,78	2,49	0,69	0,58	0,52	0,94

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Отже, у сфері професійного життя першокурсники прагнуть набутти престижу, досягти певних вагомих результатів та налагодити взаємостосунки з колегами. Другокурсники бажають отримати конкретні результати, схвалення зі сторони соціуму та моральне задоволення від самого процесу роботи. Третьюкурсники вважають, що найважливіше – це отримати конкретні та вагомі результати з повною реалізацією власних здібностей та інтересом і духовним задоволенням від професійної діяльності. Магістри бажають займатися цікавою роботою і отримувати задоволення як від процесу так і від результату власної

професійної діяльності за що і отримувати схвалення від соціуму.

Загалом такі дані демонструють схожість ціннісно-сислової сфери правоохоронців у сфері професійного життя на усіх етапах навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання. Проте, слід зазначити про деякі відмінності. Так, на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,001$) зафіксовано, що для курсантів 1-го курсу навчання власний престиж у професії ($x_{cp} = 7,72$), тобто прагнення мати соціально схвалювану професію більш важливий ніж для курсантів 2-го ($x_{cp} = 6,74$) і 3-го курсів навчання ($x_{cp} = 6,16$).

Цінність креативності, тобто прагнення внести елемент творчості в сферу своєї професійної діяльності, для першокурсників ($x_{cp} = 7,24$) статистично більш значимий ($p \leq 0,001$) порівняно з курсантами 2-го ($x_{cp} = 6,03$) і 3-го курсів навчання ($x_{cp} = 6,27$). Цінність активності соціальних контактів або іншими словами прагнення до колегіальності в роботі, до делегування повноважень, встановлення сприятливих взаємовідносин з колегами по роботі, також статистично більш значима для першокурсників ($x_{cp} = 7,44$) ($p \leq 0,001$) ніж для курсантів 2-го курсу навчання ($x_{cp} = 6,60$).

Фіксація середньогрупових показників значущості цінностей у сфері навчання і освіти продемонструвала наступне (див. табл. 2). У навчанні для курсантів 1-го курсу найбільш значущими є цінності розвитку себе ($x_{cp} = 7,70$), власного престижу ($x_{cp} = 7,38$) та духовного задоволення ($x_{cp} = 7,36$). Іншими словами, першокурсники прагнуть якомога більше дізнатися про особливості професійної діяльності правоохоронця і підвищувати рівень власної освіти заради особистісного розвитку і високої оцінки суспільством. У

курсантів 2-го курсу найбільш значущими визначено цінності власного престижу ($x_{cp} = 6,96$), матеріального положення ($x_{cp} = 6,93$) і досягнення ($x_{cp} = 6,90$). Можемо стверджувати, що другокурсники зацікавлені в думці інших людей щодо власної освіти і прагнуть досягти такого рівня освіти, який дозволить їм мати високу зарплату та інші види матеріальних благ. Цікаві і практично однакові результати спостерігаємо у третій і четвертій групах дослідження. Так, цінність високого матеріального положення значима як для курсантів 3-го курсу ($x_{cp} = 7,21$) так і для магістрів ($x_{cp} = 7,20$). Цінність духовного задоволення у курсантів 3-го курсу ($x_{cp} = 7,11$) і магістрів ($x_{cp} = 7,04$) посідає однакове друге рейтингове місце. І на третьому місці за рівнем значущості у курсантів 3-го курсу ($x_{cp} = 7,10$) і магістрів ($x_{cp} = 7,00$) перебуває цінність власного престижу. Таким чином, для третьокурсників і магістрів важливо проявляти інтерес і досягати морального задоволення від процесу навчання та отримати освіту яка дасть їм можливість забезпечувати себе матеріально і підвищувати власний престиж у суспільстві.

Таблиця 2

Значущість цінностей у сфері навчання і освіти правоохоронців, (x_{cp})

Цінності	1 група	2 група	3 група	4 група	t 1,2	t, 1,3	t, 1,4	t 2,3	t 2,4	t 3,4
Власний престиж	7,38	6,96	7,10	7,00	2,18	1,34	1,23	0,69	0,15	0,30
Матеріальне положення	6,80	6,93	7,21	7,20	0,55	1,89	1,06	1,30	0,74	0,04
Креативність	7,28	6,85	6,67	6,80	1,78	2,50	1,25	0,75	0,13	0,35
Активність контактів	7,20	6,74	6,79	6,92	2,01*	1,71	0,78	0,22	0,56	0,36
Розвиток себе	7,70	6,71	6,87	6,76	4,07**	3,84**	2,94**	0,74	0,13	0,38
Досягнення	7,30	6,90	6,84	6,40	1,40	1,65	2,07	0,22	1,12	0,99
Духовне задоволення	7,36	6,78	7,11	7,04	2,50	1,20	0,92	1,58	0,75	0,24
Збереження власної індивідуальності	7,30	6,74	6,57	5,92	2,59	3,31**	4,21**	0,71	2,24	1,69

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Крім того, зафіксовано низку статистично значимих відмінностей, а саме (див. табл. 2): першокурсники статистично значимо більше бажають досягти певного рівня освіти, щоб увійти в тісні контакти з представниками майбутньої професії ($x_{cp} = 7,20 > x_{cp} = 6,74$; $p \leq 0,05$); першокурсники ($x_{cp} = 7,70$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше бажають розвитку

власних здібностей, характеризуються зацікавленістю в оцінці себе як особистості і своїх знань, умінь, здібностей порівняно з курсантами 2-го ($x_{cp} = 6,71$) і 3-го ($x_{cp} = 6,87$) курсів навчання та магістрами ($x_{cp} = 6,76$). Також, курсанти 1-го курсу ($x_{cp} = 7,30$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше прагнуть зберегти власну індивідуальність та проявити оригінальність в процесі

навчання ніж курсанти 3-го курсу ($x_{cp} = 6,57$) і магістри ($x_{cp} = 5,92$).

У сфері сімейного життя діагностовано значущість наступних цінностей (див. табл. 3). У курсантів 1-го курсу: збереження власної індивідуальності ($x_{cp} = 7,80$), розвиток себе ($x_{cp} = 6,96$) і високе матеріальне положення ($x_{cp} = 6,88$). У курсантів 2-го курсу: високе матеріальне

положення ($x_{cp} = 7,00$), досягнення ($x_{cp} = 6,65$) та збереження власної індивідуальності ($x_{cp} = 6,63$). У курсантів 3-го курсу: досягнення ($x_{cp} = 7,25$), духовне задоволення ($x_{cp} = 7,18$) та високе матеріальне положення ($x_{cp} = 6,98$). У магістрів: високе матеріальне положення ($x_{cp} = 7,56$), духовне задоволення ($x_{cp} = 7,32$) і досягнення ($x_{cp} = 6,96$).

Таблиця 3

Значущість цінностей у сфері сімейного життя правоохоронців, (x_{cp})

Цінності	1 група	2 група	3 група	4 група	t 1,2	t, 1,3	t, 1,4	t 2,3	t 2,4	t 3,4
Власний престиж	6,42	5,96	5,84	5,32	1,92	2,62	3,08**	0,49	1,60	1,46
Матеріальне положення	6,88	7,00	6,98	7,56	0,47	0,42	1,66	0,09	1,58	1,79
Креативність	6,50	5,74	6,27	6,64	2,47	0,79	0,30	1,90	2,02	0,91
Активність контактів	6,86	5,97	6,06	5,16	3,46**	3,54**	3,88**	0,44	1,99	2,72
Розвиток себе	6,96	6,58	6,82	6,12	1,51	0,58	2,16	0,97	1,21	1,86
Досягнення	6,78	6,65	7,25	6,96	0,67	2,47	0,54	3,23**	0,99	0,94
Духовне задоволення	6,76	6,40	7,18	7,32	1,35	1,71	1,49	2,91**	2,17	0,37
Збереження власної індивідуальності	7,80	6,63	6,59	6,04	5,01**	5,19**	4,57**	0,17	1,54	1,41

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Констатуємо, що на всіх етапах навчання правоохоронці вважають, що сімейне благополуччя полягає, перш за все, в матеріальній забезпеченості сім'ї. Для курсантів 1-го і 2-го курсів навчання цінними є збереження власної індивідуальності, прагнення до незалежності, що характерно для їх вікового розвитку і періоду проходження сепарації від батьківської родини. При цьому, на рівні статистичної значимості ($p \leq 0,001$) зафіксовано, що незалежність (навіть від членів власної родини) і самостійність більш значима для першокурсників ($x_{cp} = 7,80$) ніж для курсантів 2-го ($x_{cp} = 6,63$), 3-го ($x_{cp} = 6,59$) курсів і магістрів ($x_{cp} = 6,04$). Також, першокурсники ($x_{cp} = 6,86$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше цінують певну структурованість у сімейних контактах, щоб кожен член сім'ї, займав визначену соціальну позицію і виконував строго певні функції порівняно з курсантами 2-го ($x_{cp} = 5,97$), 3-го ($x_{cp} = 6,06$) курсів навчання і магістрами ($x_{cp} = 5,16$).

Курсанти 3-го курсу і магістри знову демонструють схожість цінностей. Вони

однаково прагнуть до духовної близькості з рідними, цінують кохання і проявляють зацікавленість до інформації про сімейне життя. Курсанти 3-го курсу навчання статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше у сімейному житті цінують досягнення вагомих результатів ($x_{cp} = 7,25 > x_{cp} = 6,65$) і духовне задоволення ($x_{cp} = 7,18 > x_{cp} = 6,40$) ніж другокурсники.

Як видно з таблиці 4, у сфері суспільної діяльності першокурсники статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше прагнуть до отримання морального задоволення ($x_{cp} = 8,00$) ніж курсанти 2-го ($x_{cp} = 6,80$), 3-го ($x_{cp} = 6,59$) курсів навчання і магістри ($x_{cp} = 5,88$). Також, курсанти 1-го курсу ($x_{cp} = 7,52$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше бажають активно взаємодіяти з суспільством порівняно з курсантами 2-го ($x_{cp} = 6,36$), 3-го ($x_{cp} = 6,66$) курсів навчання і магістрами ($x_{cp} = 6,20$). Цінність прояву власної індивідуальності для першокурсників ($x_{cp} = 7,42$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більш важлива ніж для курсантів 2-го ($x_{cp} = 5,97$), 3-го ($x_{cp} = 5,93$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 6,00$).

Таблиця 4

Значущість цінностей у сфері суспільної діяльності правоохоронців, (x_{cp})

Цінності	1 група	2 група	3 група	4 група	t 1,2	t, 1,3	t, 1,4	t 2,3	t 2,4	t 3,4
Власний престиж	7,08	5,65	5,64	5,20	5,36**	5,76**	4,38**	0,05	1,13	1,19
Матеріальне положення	7,22	6,70	6,87	6,52	1,79	1,27	1,65	0,58	0,42	0,83
Креативність	6,80	5,84	6,04	5,80	3,91**	3,49**	2,44	0,97	0,09	0,74
Активність контактів	7,52	6,34	6,66	6,20	4,77**	3,92**	3,65**	1,31	0,35	1,32
Розвиток себе	6,92	5,98	6,02	5,96	3,56**	3,82**	2,10	0,21	0,05	0,20
Досягнення	6,90	6,21	6,62	6,64	2,47	1,10	0,57	1,71	1,06	0,07
Духовне задоволення	8,00	6,80	6,59	5,88	4,98**	6,01**	6,28**	0,80	2,20	1,71
Збереження власної індивідуальності	7,42	5,97	5,93	6,00	5,25**	6,01**	3,28**	0,15	0,07	0,18

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Зазначимо, що у групі першокурсників зафіксовано низку статистично значимих відмінностей, а саме: цінність власного престижу статистично більш значима ($p \leq 0,001$) для курсантів 1-го ($x_{cp} = 7,08$) курсу, ніж для 2-го ($x_{cp} = 5,65$), 3-го ($x_{cp} = 5,64$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 5,20$); креативність і нестандартний підхід також статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше цінують курсанти 1-го ($x_{cp} = 6,80$) курсу, ніж 2-го ($x_{cp} = 5,84$) та 3-го ($x_{cp} = 6,04$) курсів навчання; важливість розвитку себе у суспільній діяльності статистично більш значима ($p \leq 0,001$) для курсантів 1-го ($x_{cp} = 6,92$) курсу порівняно з курсантами 2-го ($x_{cp} = 5,98$) та 3-го ($x_{cp} = 6,02$) курсів навчання.

Другокурсники бажають у сфері суспільної діяльності отримувати духовне задоволення ($x_{cp} = 6,80$), матеріальну винагороду ($x_{cp} = 6,70$) та налагоджувати соціальні контакти ($x_{cp} = 6,34$).

Третьокурсники прагнуть займатися суспільною діяльністю заради матеріальної винагороди ($x_{cp} = 6,87$), розширення соціальних контактів ($x_{cp} = 6,66$) і досягнення конкретних результатів ($x_{cp} = 6,62$). Подібну картину ми спостерігаємо і у групі магістрів, які також

прагнуть досягати відчутних результатів виконуючи суспільну діяльність ($x_{cp} = 6,64$), отримувати матеріальну винагороду ($x_{cp} = 6,52$) і розширювати соціальні контакти ($x_{cp} = 6,20$).

Визначено, що за рахунок своїх захоплень (див. табл. 5) першокурсники прагнуть підкреслити власну індивідуальність ($x_{cp} = 8,56$), досягти конкретних результатів ($x_{cp} = 8,02$) і отримати духовне задоволення ($x_{cp} = 7,56$). Другокурсники прагнуть використовувати власне хобі для отримання конкретних результатів ($x_{cp} = 7,03$), підкреслення своєї оригінальності ($x_{cp} = 6,99$) і розвитку особистих, потенційних можливостей ($x_{cp} = 6,92$). Третьокурсники у власних захопленнях вбачають можливість розкрити свою неповторність ($x_{cp} = 7,12$), розвинути здібності ($x_{cp} = 7,11$) і отримати конкретний результат ($x_{cp} = 7,04$). Магістри бажають розвинути власну особистість за рахунок захоплень і спроби власних сил у різних заняттях ($x_{cp} = 7,72$). Займаючись хобі магістри прагнуть до відчутних результатів і певних досягнень ($x_{cp} = 7,44$) та схильні займатися тими хобі, що мають колективний характер ($x_{cp} = 6,92$).

Значущість цінностей у сфері захоплень правоохоронців, (x_{cp})

Цінності	1 група	2 група	3 група	4 група	t 1,2	t, 1,3	t, 1,4	t 2,3	t 2,4	t 3,4
Власний престиж	6,60	6,03	5,45	5,08	2,20	4,44**	3,77**	2,20	2,36	0,90
Матеріальне положення	7,36	6,36	6,29	6,76	4,18**	4,96**	1,63	0,31	1,02	1,37
Креативність	7,32	6,21	5,67	5,68	4,01**	6,08**	3,98**	1,91	1,24	0,03
Активність контактів	7,54	6,33	5,95	6,92	5,03**	7,48**	1,63	1,81	1,59	3,15**
Розвиток себе	5,86	6,92	7,11	7,72	3,40**	4,32**	3,58**	0,84	2,22	1,97
Досягнення	8,02	7,03	7,04	7,44	5,45**	5,42**	2,40	0,04	1,35	1,31
Духовне задоволення	7,56	6,24	5,98	5,28	5,59**	6,39**	6,60**	0,96	2,42	1,63
Збереження власної індивідуальності	8,56	6,99	7,12	6,32	6,97**	6,80**	7,36**	0,53	1,69	2,18

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$

Найбільшу кількість статистично значимих відмінностей було зафіксовано серед показників значущості цінностей у сфері захоплень (див. табл. 5). Так, при виборі занять у вільний час першокурсники ($x_{cp} = 6,60$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше орієнтуються на думку значимих для них людей ніж курсанти 3-го курсу ($x_{cp} = 5,45$) та магістри ($x_{cp} = 5,08$). Також, першокурсники ($x_{cp} = 7,36$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше ніж курсанти 2-го ($x_{cp} = 6,36$) і 3-го ($x_{cp} = 6,29$) курсів навчання прагнуть у вільний час займатися тим, що може принести матеріальну користь. Прагнення першокурсників ($x_{cp} = 7,32$) захоплюватися тими заняттями, котрі надають можливість для творчого розкриття і привнесення різноманіття у життя статистично значимо ($p \leq 0,001$) більш сильніші ніж у курсантів 2-го ($x_{cp} = 6,21$), 3-го ($x_{cp} = 5,67$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 5,68$). Курсанти 1-го курсу ($x_{cp} = 7,54$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більш схильні захоплюватися тими заняттями, які мають колективний характер і бажають знайти односторонні і взаємодіяти з ними в своєму захопленні порівняно з другокурсниками ($x_{cp} = 6,33$) і третьокурсниками ($x_{cp} = 5,95$).

Прагнення розвивати себе і спробувати власні сили в різних заняттях статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше розвинуте у курсантів 2-го ($x_{cp} = 6,92$), 3-го ($x_{cp} = 7,11$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 7,72$), ніж у першокурсників ($x_{cp} = 5,86$). Тоді як отримувати відчутні результати від своїх захоплень статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше бажають першокурсники ($x_{cp} = 8,02$) ніж курсанти 2-го ($x_{cp} = 7,03$) і 3-го ($x_{cp} = 7,04$) курсів навчання.

Крім того, першокурсники ($x_{cp} = 7,56$)

статистично значимо ($p \leq 0,001$) більше прагнуть до духовного задоволення від занять у вільний час ніж курсанти 2-го ($x_{cp} = 6,24$), 3-го ($x_{cp} = 5,98$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 5,28$). Теж саме можемо сказати і про прагнення першокурсників до того, щоб захоплення допомагало підкреслити, висловити їх індивідуальність, його показник ($x_{cp} = 8,56$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) більший порівняно з показниками курсантів 2-го ($x_{cp} = 6,99$), 3-го ($x_{cp} = 7,12$) курсів навчання і магістрів ($x_{cp} = 6,32$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, протягом дослідження нами було виявлено такі особливості особистісних трансформацій правоохоронців на етапі навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання:

- у сфері професійного життя діагностуються зміни у розумінні його змісту та значення від престижності у першокурсників до бажання отримувати задоволення як від процесу так і від результату власної професійної діяльності у магістрів. У респондентів всіх груп спостерігається тенденція до прагнення мати конкретні, вагомі результати діяльності та отримувати схвалення від соціуму;

- у сфері навчання та освіти для третьокурсників і магістрів важливо проявляти інтерес і досягати морального задоволення від процесу навчання та отримати освіту, яка дасть їм можливість забезпечувати себе матеріально і підвищувати власний престиж у суспільстві; для респондентів перших двох груп велике значення має збереження власного престижу;

- у сфері сімейного життя на всіх етапах навчання правоохоронці вважають,

що сімейне благополуччя полягає, перш за все, в матеріальній забезпеченості сім'ї. Курсанти третього курсу та магістри демонструють схожість цінностей. Так, вони однаково прагнуть до духовної близькості з рідними та цінують кохання;

- у сфері суспільної діяльності більшість респондентів демонстрували бажання розширення соціальних контактів;

- найбільшу кількість статистично значимих відмінностей було зафіксовано серед показників значущості цінностей у сфері захоплень.

Перспективним, на наш погляд, буде дослідження особистісних трансформацій правоохоронців на етапі професійної самореалізації.

Список використаних джерел

1. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П.В. Лушин – Одесса: Аспект, 2005.- 334 с.
2. Твердохлебова Н.Е. Анализ компонентов деятельности правоохранителей, подлежащих трансформации в процессе их профессиональной самореализации / Н. Твердохлебова // Педагогическое мастерство. – 2017. № 4. – С. 94 – 99.
3. Сенин И.Г. Опросник терминальных ценностей. Руководство / И.Г. Сенин. – Ярославль : Содействие, 1991. – 19 с.

References

1. Lushin, P.V. (2005). Lichnostnye izmeneniya kak protsess: teoriya i praktika [Personality changes as a process: theory and practice]. Odessa: Aspekt, 334 (in Ukrainian).
2. Tverdokhlebova N.Ye. (2017). Analiz komponentov deyatel'nosti pravookhraniteley, podlezhashchikh transformatsii v protsesse ikh professional'noy samorealizatsii [Analysis of the components of activities of law enforcement officers to be transformed in the process of their professional self-realization]. Pedagogicheskoe masterstvo, 4, 94 – 99 (in Uzbekistan).
3. Senin I.G. (1991). Oprosnik terminal'nykh tsennostey. Rukovodstvo [Questionnaire of terminal values. Manual]. Yaroslavl, 19 (in Russia).

SUMMARY

Tverdokhlebova N., post-graduate student

TRANSFORMATIONS OF THE LAW ENFORCEMENT OFFICERS' VALUE-AND-SEMANTIC SPHERE AT THE STAGE OF TRAINING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

Introduction. The specifics of the law enforcement officers' activities stipulate personal transformations, which significantly affect the characteristics of professional self-realization. Transformations of the personality's value-semantic sphere encompass meaning-semantic and dynamic-motivational changes, as well as changes in internal connections and relationships between different levels of components and parameters that determine the level of law enforcement's personal stability and professional reliability.

Purpose. The purpose of the article is to identify and analyze the study results of the personal transformations peculiarities in the law enforcement officers' value-and-semantic sphere at the stage of getting an education at the university with specific learning conditions.

Methods: psychodiagnostic method, a comparative method, quantitative and qualitative data analysis.

Results. Changes in understanding of the professional life sphere content and meaning are diagnosed. Respondents of all groups tend to strive to have concrete, tangible results of activity and receive approval from the society. In the field of education and training for third-year students and masters, it is important to show interest and achieve moral satisfaction from the learning process and get an education that will enable them to provide themselves financially and raise their own prestige in society. The preservation of one's own prestige is very important for first and second year students. In the sphere of family life at all stages of training, law enforcement officers believe that family well-being consists, first of all, in the material security of the family. In the sphere of public activity, the majority of respondents demonstrate the desire to expand social contacts. The greatest number of statistically significant differences was recorded among the indicators of the significance of values in the field of hobbies.

Originality. The obtained results analysis makes it possible to reveal the level of law enforcement officers' personal stability and professional reliability. This makes it possible to adjust the program of psychological support for police officers personal transformations, which will increase their professional level of self-realization, and will also contribute to their further process of self-realization and self-development.

Conclusion. Further studies will be aimed at studying the personal transformations characteristics of law enforcement officers at different stages of professional self-realization.

Key words: personal transformations, law enforcement officers' value-semantic sphere, indicators of values importance, professional life, sphere of education and training, family life, sphere of social activity, sphere of individual hobbies.

*Ткаченко В., старший науковий співробітник, НДЦ ГП ЗС України
Костюкова Н., науковий співробітник, НДЦ ГП ЗС України*

ДО ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО БОЙОВИХ ДІЙ В АРМІЯХ КРАЇН НАТО

У статті розглянуто досвід організації психологічної підготовки військовослужбовців в арміях країн НАТО. Визначені основні підходи щодо проведення психологічних заходів підготовки військовослужбовців до циклу розгортання. Акцентовано увагу на програмі Всебічний фітнес військовослужбовців та членів їх сімей (CSF2) з формування психологічної стійкості (резілієнсу) у військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного персоналу армії США.

Ключові слова: психологічна підготовка, цикл розгортання, психологічна стійкість (резілієнс), військовослужбовці, члени сімей, цивільний персонал.

В статье рассмотрен опыт организации психологической подготовки военнослужащих в армиях стран НАТО. Определены основные подходы по проведению психологических мероприятий подготовки военнослужащих к циклу развертывания. Акцентировано внимание на программе Всесторонний фитнес военнослужащих и членов их семей (CSF2) по формированию психологической устойчивости (резилиенса) военнослужащих, членов их семей и гражданского персонала армии США.

Ключевые слова: психологическая подготовка, цикл развертывания, психологическая устойчивость (резилиенс), военнослужащие, члены семей, гражданский персонал.

Постановка проблеми. На думку фахівців США, Британії та Канади, умови сучасної війни та військової служби висувають високі вимоги щодо психологічних якостей військовослужбовців, здійснюють потужний психологічний вплив на учасників бойових дій. Близько 30% військовослужбовців, що брали участь у бойових діях в Іраку та Афганістані, мали суттєві психологічні проблеми. У 2010 році було скоєно 413 випадків суїциду серед американських військовослужбовців. Лише 14,3% суїцидентів мали бойовий досвід. Війна драматично впливає на сім'ї військовослужбовців. У дружин учасників бойових дій спостерігається підвищення загального стресу, тривоги, депресії у порівнянні з фоновими показниками. У дітей на 11% підвищується ризик виникнення проблем психічного здоров'я та поведінки, на 18% - поведінкових проблем та на 19% - дитячих стресових розладів. Тому проблема організації психологічної підготовки до циклу розгортання в НАТО, формування психологічної стійкості (пружності, еластичності) (Resilience) учасників бойових дій та членів їх сімей набуває значної актуальності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових підходів [2] дозволяє визначити систему координат, в якій комплексно з урахуванням широкого спектру психологічних,

соціально-психологічних та поведінкових чинників реалізуються заходи щодо оптимізації психологічної стійкості (пружності, еластичності) (Resilience) військовослужбовців в процесі підготовки до участі в бойових діях. Коротко вони визначені як:

1. Вимоги екстремальних подій;
2. Стрес і копінг;
3. Індивідуальні чинники;
4. Організаційні чинники;
5. Результат.

На думку авторів, психологічну стійкість (пружність, еластичність) (Resilience) необхідно розглядати як багатовимірний конструкт, що включає сукупність характеристик щодо здатності як окремих військовослужбовців, так і групи відновлювати адаптаційний процес, що знижує напруженість бойової обстановки та хронічного стресу. Фахівці наголошують, що психологічна стійкість (пружність, еластичність) (Resilience) – це не стільки здатність збереження психічного статусу, скільки гнучкість процесу реадaptaції [2]. Психологічна стійкість (пружність, еластичність) (Resilience) військовослужбовця обумовлена:

1. Когнітивними ресурсами щодо ефективного вирішення проблеми;
2. Емоційними вміннями протидії стресу;
3. Соціальними та сімейними ресурсами для залучення в потрібний час;

4.Визначеними метою та смислами військової служби;

5.Фізичною стійкістю до тривалих навантажень.

В англomовному науковому обороті термін «resilience» використовується стосовно мети спеціальної психологічної підготовки військовослужбовців, який визначає універсальне підвищення психологічної стійкості за всіма аспектами життя і професійної діяльності військовослужбовців, у тому числі стійкість при явищах бойового та оперативного стресу. Термін «психологічний резилієнс» зустрічається в західних наукових публікаціях з 1973 року. Комплексну концепцію психологічного резилієнсу описав в 1987 році лікар Майкл Руттер [4]. Концепція резилієнсу має на увазі дію заснованих на переважно внутрішніх ресурсах психологічних механізмів, які захищають людей від психологічних ризиків, що пов'язані з дією несприятливих чинників: 1) скорочення дії ризику, 2) зменшення ланцюгових негативних реакцій, 3) створення і підтримка самоповаги і ефективної самосвідомості і 4) відкриття нових можливостей і особистісного зростання.

Мета статті. Актуалізувати проблему формування психологічної стійкості військовослужбовців під час підготовки до бойових дій, ознайомити з закордонним досвідом реалізації програм психологічної стійкості (resilience).

Методи дослідження. Оглядове-аналітичне дослідження літератури.

Виклад основного матеріалу. Військова академія у Вест-Пойнті (USMA) була першим навчальним закладом армії США, у якому було запроваджено комплексні методики психологічної підготовки кадетів. У 1993 році в USMA шляхом реорганізації існуючих на той час центрів підвищення спортивних результатів та розвитку навчальних навичок було створено Центр для підвищення ефективності (Center for Enhanced Performance - CEP). Роботу Центру було спрямовано на досягнення кадетами USMA високих показників у академічному навчанні, спорті та військовій підготовці. Для досягнення мети використовувалось поєднання спортивних принципів досягнення високих результатів із

ефективними психологічними та навчальними методиками. Випускники USMA після заміщення командних посад у військових частинах почали звертатися до CEP з запитом на проведення польових тренінгів підрозділів [книга академії].

У період з 1999 по 2004 рік CEP USMA у військові частини направлялися мобільні команди для проведення тренінгів (Mobile Training Teams – MTT). Практика мобільних груп довела свою ефективність, але зростання запиту на роботу у військових підрозділах перевищило організаційні можливості Центру. З 2004 по 2006 рік проводилася розробка програми спеціальної психологічної підготовки для армії США. В 2006 році в Форті Бреґг був створений Армійський центр підвищення ефективності (Army Center for Enhanced – ACEP). Після позитивної оцінки роботи з військовослужбовцями було відкрито вісім додаткових центрів ACEP. В 2010 році центри об'єднали в програму Всебічний фітнес солдата (Comprehensive Soldier Fitness) – програму комплексної підготовки, спрямованої на зміцнення фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців та підвищення ефективності їх службової діяльності. В 2011 році було відкрито 12 центрів підготовки, програма отримала назву Всебічний фітнес солдата та розвиток ефективності та стійкості (CSF Performance and Resilience Enhancement Program CSF – PREP) [3].

В 2010 році командуванню стало зрозуміло, що неможливо підвищувати ефективність службової діяльності військовослужбовців та їх стійкість до бойового та оперативного стресу без вирішення сімейних проблем, тому в програму було включено членів сімей військовослужбовців. Програма отримала назву Comprehensive Soldier & Family Fitness (CSF2). Штаб-квартира програми знаходиться в Пентагоні. На сьогоднішній день в систему підготовки CSF2 включені 1,1 млн осіб (військовослужбовці, резервісти, національна гвардія, допоміжні служби, цивільний персонал, члени сімей) [2].

Керівним документом програми CSF2 є настанова Army Regulation 350-53[5].

Програма підготовки CSF2 здійснюється у п'яти вимірах:

Фізичний вимір (Physical dimension)

Емоційний вимір (Emotional dimension)

Соціальний вимір (Social dimension)

Духовний вимір (Spiritual dimension)

Сімейний вимір (Family dimension)

Метою реалізації програми CSF2 є фізично здоровий та психологічно сильний військовий та цивільний персонал, який підтримується членами сімей, має високий рівень професійної придатності, високу адаптивність та стійкість до бойового та оперативного стресу, успішність у військовій та цивільній сферах, здатність виконати широкий спектр оперативних вимог армії США. CSF2 не є програмою лікування. Це – превентивна програма, що спрямована на підвищення психічної стійкості (Resilience) всіх членів військового співтовариства, яке включає військовослужбовців, членів сімей та цивільний персонал. Завдання програми – це забезпечення військовослужбовців навичками (Performance enhancement skills) застосування ефективних механізмів захисту від впливу несприятливих та травмуючих психологічних факторів службової діяльності та бойової обстановки, що є чинниками зниження боєздатності та обумовлених стресом психічних розладів.

Програма CSF2 побудована на принципах доказової медицини, результати її застосування постійно аналізуються та оцінюються з метою корегування її удосконалення. Змістом програми є безперервний супровід військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного персоналу, регулярне тестування та навчання прикладним психологічним та фізичним практикам і тренінгам механізмів стійкості та підвищення якості фізичних, емоційних, соціальних, духовних, і сімейних аспектів життя на основі постійного саморозвитку. Модель програми CSF2 передбачає вихід за межі виключно професійного життя, пропонуючи цілісну (холічну) програму особистісного зростання та розвитку, в якій превенція стресу є лише одним із елементів системи підготовки [6].

Курс програми CSF2 проводиться на всіх основних рівнях системи професійної підготовки, а також в системі професійної військової освіти армії США. Кадети у військових академіях проходять курси та тренінги щодо розвитку прикладних психічних та фізичних навичок підвищення ефективності служби, дій під час сучасного

бою (приклад: військова академія Вест-Пойнт – навчальні курси “Психологія розвитку еліти” (PL 360 Psychology of Elite Performance), “Спортивна психологія” (PL 399A AIAD Sport Psychology), індивідуальний та командний тренінг ментальних навичок (Individual & Team Mental Skills Training), тренінг командування (Team Building), встановлення цілей в команді (Team Goal Setting), підтримка команди (Team Support)).

Молодші командири з метою опанування методикою розвитку необхідних якостей у підлеглих проходять спеціальні тренінги в навчальних центрах програми CSF2. Проводиться підготовка тренерів із числа військовослужбовців та членів їх сімей для проведення тренінгів на рівні роти.

Програма CSF2 складається з чотирьох основних елементів [директива]:

1. Global Assessment Tool (GAT) – Online-опитувальник для самооцінки, це 105 запитань, які вимірюють у користувачів кількісні змінні, що пов’язані з психологічною стійкістю, експрес-опитувальник тривалістю 13 хв. Індивідуальні бали конфіденційні, не відкриваються командуванню та особовому складу підрозділу. Зворотній зв’язок забезпечується за допомогою наративів, побудови таблиць з діаграмами та порівняння демографічних показників. Ефективність GAT залежить від рівня довіри та відвертості відповідей користувачів. Обов’язковий для військовослужбовців, добровільний для членів сімей та цивільного персоналу.

2. Comprehensive Resilience (Self Development) Modules – інтернет-тренінг, адаптований за рівням ефективності. Включає 24 модулі саморозвитку (CRM), на які спрямовуються військовослужбовці, члени сімей та цивільний персонал за результатами GAT. Навчання проводиться в кожному вимірі здоров’я на основі індивідуальних потреб та рекомендацій експертних робочих груп, які визначили знання, вміння та атрибути для кожного виміру. Обов’язковий для військовослужбовців, добровільний для членів сім’ї та цивільного персоналу.

3. Master Resilience Trainer Course (MRTs) – викладання навичок психологічної стійкості для персоналу підрозділу та

членам сімей. 10-денний курс підготовки наставників-тренерів для проведення тренінгу психологічної стійкості у підрозділах. MRTs проводять заходи на рівні підрозділу.

4. Institutional Training – тренінг спрямований на підготовку військовослужбовців до циклу розгортання підрозділу. Елементи тренінгу є складовими професійної підготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців. Планується та проводиться з категоріями солдатів, сержантів та офіцерів за відповідними модулями.

Двічі в рік проводиться оцінка психологічного і фізичного стану військовослужбовця з використанням комплексного інструменту Глобальної оцінки (Global Assessment Tool GAT2.0), що інтегрує психометричні методики в поєднанні з результатами фізіологічних функціональних проб і результатів Армійського тесту фізичної підготовки (Army Physical Fitness Test - APFT). Елементи програми CSF2 проводяться як безпосередньо в підрозділах, так і в армійських навчальних центрах. Займатися за програмою CSF2 можна і самотійно, відповідно до індивідуальних потреб використовуючи online доступ до ресурсів програми CSF2 [1].

Моніторинг стану ведеться за допомогою online-автоматизованої системи в захищеному середовищі .mil та супроводжує військовослужбовця з етапу відбору на військову службу і до виходу на пенсію.

Таким чином, завдяки програмі CSF2 відстежується ступінь фізичної і психологічної боєздатності всієї армії в цілому, кожного підрозділу окремо і професійна придатність кожного військовослужбовця або цивільного фахівця. Завдяки інтеграції результатів оцінки GAT 2.0 з електронними базами даних персоналу, армійське командування і науково-дослідні підрозділи можуть швидко проводити оцінку психологічних і фізіологічних результатів тренувань, проведених навчальних занять, оцінювати стан окремих військовослужбовців або цілих підрозділів перед розгортанням або після повернення із зони бойових дій. Застосування глобальної оцінки дозволяє вищому командуванню оцінювати

потенційну боєздатність кожного окремого підрозділу, що може допомогти при ухваленні оперативних рішень бойового управління і планування. Online-система GAT2.0 використовується для програми індивідуального саморозвитку військовослужбовців, цивільного персоналу і членів їх сімей. Кожний аспект (вимір) online-оцінки стану заснований на валідних психометричних методиках в чотирьох основних сферах: емоційної, соціальної, сімейної і духовної. Фізичний компонент підготовки двічі на рік оцінюється за наслідками армійського тесту фізичної підготовки (Army Physical Fitness Test – APFT), який складається з трьох елементів: біг на дві милі, присідання і віджимання. Стандарти мінімальних показників придатності розподілені по шкалі за віком та статтю. Мінімальний прохідний бал складає 180 пунктів (60 пунктів по кожному тесту). Додатково до тесту фізичної підготовки оцінюється відсоток змісту жирової тканини в організмі, рівень артеріального тиску, концентрація в крові ліпідів і глюкози, максимального споживання кисню. Сукупність результатів використовується для оцінки рівня фізичної підготовки та надання рекомендацій щодо тренувань і режиму харчування.

На відміну від традиційних підходів до надання допомоги програма CSF2 пропонує превенцію негативних наслідків бойового і оперативного стресу. Тренінги та заняття за програмою CSF2 сприяють зменшенню прояву у військовослужбовців гострих реакцій на бойовий стрес і відстрочених наслідків у вигляді посттравматичного стресового розладу (PTSD). З іншого боку, програма CSF2 допомагає стимулювати у комбатантів посттравматичне зростання (Post Traumatic Growth - PTG), що є іншим, «позитивним наслідком» віддалених наслідків бойової психічної травми [7].

Програма CSF2 забезпечує не тільки необхідний рівень стресостійкості (пружності) (resilience) військовослужбовців і підвищення показників їх професійної діяльності, але і здійснює комплексну превентивну дію щодо середовища – службового та особистого. В програмі передбачена робота з членами сімей військовослужбовців щодо підтримки успішності службової діяльності, адаптації військовослужбовця після повернення з

розгортання (post-deployment), реінтеграції до цивільного життя. Програми психологічного резилієнсу поширені на всіх рівнях армії США і супроводжують військовослужбовців, членів їх сімей і цивільний персонал під час проходження служби та виконання професійних обов'язків.

Реалізація спеціальної психологічної підготовки є безперервним прогресуючим процесом протягом всього періоду служби з постановкою нових тренувальних і навчальних завдань. Головна увага у змісті модулів саморозвитку (CRM) зосереджена на атрибутах, знаннях, навичках та поведінці:

Рівень 1. Набуття базових навичок психологічної стійкості.

Рівень 2. Розвиток індивідуальної психологічної стійкості.

Розділ 3. Побудова лідерства за результатами рівня 2. Головна увага на створенні клімату в підрозділі (частині) через фасилітацію розвитку інших на власному прикладі [8].

На формування та підтримку психологічної стійкості (пружності, еластичності) (Resilience) спрямовані технології, які забезпечують комплексний підхід в процесі підготовки військовослужбовців до бойових дій:

Тренінг з управління стресом (Stress Management Training)

Включає в себе тренінг комплекс, що розвиває у військовослужбовців у тому числі навички (Skills) управління гнівом, стійкість (пружність, еластичність) (Resilience) у стресових ситуаціях тощо;

Первинна едукація (Preparatory Education)

Включає програму формування бойової свідомості (Battlemind), інформування військовослужбовців о психологічних чинниках бойової обстановки.

Когнітивні оцінки, обумовлені стресом (Stress-Related Cognitive Appraisals)

Включає формування ефективних копінг-стратегій.

Моделювання ролей (Role modeling)

Включає використання зразків ефективного поведінки військовослужбовців з досвідом бойових операцій.

Вправи пенетиції місії (Exposure/Mission Rehearsal Exercises)

Включає тренування військовослужбовців в обстановці, наближеної до бойових умов.

Вплив внутрішніх стимулів (Exposure to Internal Stimuli)

Включає тренування адаптивних реакцій на стрес у військовослужбовців.

При індивідуальній роботі за програмою CSF2, після первинної оцінки свого стану користувач може перейти в закриту соціальну мережу інтерактивного саморозвитку програми CSF2 ArmyFit™, де є можливість отримання інформації, допомоги і підтримки онлайн від експертів по кожному з п'яти аспектів (фізичного, емоційного, соціального, сімейного або духовного) професійного або особистого життя військовослужбовця. Військовослужбовцям на підставі результатів тестування пропонуються індивідуальні програми саморозвитку з проведенням проміжних тестувань і оцінок результатів на шляху до поставленої мети. На підставі оцінки динаміки змін в курсі підготовки робляться необхідні корегування. Всі етапи підготовки документуються в військовій цифровій системі підготовки кадрів (DTM), що допомагає вищому командуванню аналізувати ефективність різних програм підготовки.

В середовищі ArmyFit™ користувачі можуть спілкуватися один з одним, встановлювати особисту мету досягнення в кожному з вимірювань, ділитися досвідом, одержувати поради і отримувати мотивуючі бейджі, як свідоцтво досягнення поставленої мети саморозвитку. Налаштування дозволяють встановити індивідуальний рівень конфіденційності для кожного користувача. Система містить інтерактивні тематичні відео за різними аспектами у всіх вимірах, наприклад: «Змішані сім'ї військовослужбовців», «Підвищення стресостійкості у підлітків», «Ефективна комунікація» та ін. Тривалість кожного тематичного відео не перевищує 15 хвилин.

Для розширеної допомоги в рамках програми CSF2 була розроблена система підготовки наставників-тренерів (Master Resilience Trainers - MRTs). Для підготовки тренерів за програмою CSF2 командування відбирає солдатів, унтер-офіцерів, дружин військовослужбовців (волонтери з Груп сімейної готовності - Family Readiness

Group) і цивільний персонал. Інтенсивний курс підготовки тренерів в одному з 16 навчальних центрів, університеті Пенсільванії та інших навчальних закладах триває 10 днів. Після закінчення навчання тренери повертаються в свої підрозділи, де проводять психологічні тренінги для військовослужбовців, членів їх сімей і цивільного персоналу. Крім того тренери мають можливість щодня консулювати військовослужбовців з невідкладних питань. За свою роботу вони не отримують комісії (принцип «солдат допоможе солдату»).

Підготовка тренерів за програмою MRT здійснюється за рівнями:

Master Resilience Trainer (MRT – C) – 10-денний курс підготовки, первинний супервайзер військовослужбовців (Primary supervisor).

MRT Course Facilitator (MRT – F) – після проходження тренінгу MRT додатковий 5-денний курс, фасилітатор курсу MRT тренінгу у малій групі.

MRT Course Trainer (MRT – T) – на базі тренінгу MRT – F додатковий 5-денний курс, головний курс MRT тренінгу у малій групі [8].

В даний час у військах підготовлено 19000 MRT. Планується довести підготовку тренерів до 7000 чоловік в рік, щоб забезпечити кожну роту в армії США індивідуальним тренером (MRT). З 2013 року в армії США проводиться інтенсивна підготовка тренерів з числа дружин військовослужбовців, щоб кожна Група сімейної готовності (FRG) в підрозділах мала власного підготовленого тренера (MRT). Тренери рот із психологічної стійкості проходять регулярні атестації на відповідність рівня викладання стандартам CSF2 [1].

Тренер із психологічної стійкості (MRT):

- використовує навички, яким навчає, у повсякденному житті;
- використовує навички під час формального та неформального консулювання;
- навчає навичкам за періодичними календарними курсами підготовки підрозділів;
- викладає модулі щодо розгортання підрозділів на основі графіків ротації;

- пропонує тренінг з підвищення стійкості (Resilience) у обраних курсах TRADOC;

- є радником командира з загального фітнесу та організації тренінгу стійкості (Resilience);

- знає коли направляти військовослужбовців для професійного консулювання до фахівців поведінкового здоров'я (Behavioral Health providers), капелану або інших відповідних ресурсів.

Тренери навчають військовослужбовців, членів їх сімей і цивільний персонал прийомам підвищення розумової працездатності і управління емоційним станом. Повний курс проводиться тільки в навчальних центрах і включає наступні елементи:

- розвиток ментальних здібностей;
- побудова довіри;
- управління увагою;
- контроль психічної енергії (саморегуляція);
- постановка мети;
- креативна направлена уява.

За межами навчальних центрів тренери навчають тільки за двома базовими елементами системи. Всі підрозділи на рівні роти проходить психологічні тренінги як мінімум один раз на рік.

В рамках програми CSF2 проводиться постійна оцінка ефективності заходів за допомогою наукових досліджень, що проводяться групою досліджень і внутрішніх інспекцій армії США. За наслідками досліджень публікуються технічні звіти про ефективність впровадження програми. Основні результати цих досліджень свідчать, що військовослужбовці, які проходили тренінги з психологічної підготовки у тренера мали більш високий рівень психологічної стійкості та кращі показники психічного здоров'я протягом часу в порівнянні з військовослужбовцями, які не проходили спеціальну психологічну підготовку. Крім того, в підрозділах з тренінгами на рівні тренерів рот було виявлене на 60% менше випадків виявлення алкогольної та наркотичної залежності, на 13% менше випадків тривожних розладів, депресії та посттравматичного стресового розладу в порівнянні з підрозділами, що не проходили підготовку у ротних тренерів (MRT) [9].

Застосування програми CSF-PREP у військовослужбовців бригад, що беруть участь в бойових діях показало, що спостерігається кореляційний зв'язок між рівнем психологічної стійкості і адаптивності, проявом бойового стресу і посттравматичного стресового розладу та результатами тренінгів із саморегуляції, розвитку впевненості та побудові мети [3].

У бойовій обстановці підтриманню психологічної стійкості (пружності, еластичності) (Resilience) військовослужбовців сприяють командири та фахівців поведінкового здоров'я (BH). Кількість фахівців по відношенню до особового складу складає: в США – 1:700, у Великобританії – 1:2500-4000, в Канаді – 1:500-600. Крім того, допомогу в процесі підтримання психологічної стійкості надають спеціально підготовлені військовослужбовці. У британській армії діє програма управління ризиком травми (Trauma Risk Management program), що дозволяє залучати для психологічної підтримки військовослужбовців немедичний персонал [2].

По завершенню бойових дій учасники проходять програму декомпресії (Third-Location Decompression Program), що дозволяє поступове повернення психіки військовослужбовців зі стану “бойові умови” в стан “мирні умови”.

Програма CSF2 постійно розвивається на основі зворотного зв'язку з підрозділів та результатів досліджень ефективності її

застосування. В програму додаються нові елементи підготовки та компоненти. Значущі позитивні зміни в армії США після впровадження програми відкрили можливості для її застосування в інших державних та приватних організаціях.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Проведення заходів психологічної підготовки військовослужбовців до циклу розгортання є актуальним завданням психологічного забезпечення військових підрозділів армій країн НАТО.

2. Особливу увагу в армії США приділяють програмам розвитку психологічної стійкості (resilience), у тому числі програмі Всебічний фітнес військовослужбовців та членів їх сімей (CSF2) щодо формування психологічної стійкості (резілієнсу) у військовослужбовців, членів їх сімей та цивільного персоналу.

3. Досвід НАТО свідчить, що проблеми психологічної підготовки необхідно вирішувати в комплексі медичного, соціального, духовного та психологічного забезпечення військовослужбовців.

Подальші напрямки досліджень: розробка перспективної моделі психологічної підготовки військовослужбовців ЗС України; адаптація психологічного інструментарію вивчення психологічної стійкості (резілієнсу), програми підготовки тренерів резілієнсу (MRT).

Список використаних джерел

1. Психологічне забезпечення у збройних силах зарубіжних країн : навч. посіб. / кол. авт. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 132 с.
2. Building Psychological Resilience in Military Personnel: theory and practice / edited by Robert R. Sinclair and Thomas W. Britt. – Washington, 2013.
3. Hammermeister J. et al. Military applications of performance psychology methods and techniques: an overview of practice and research from the U.S.Army / Hammermeister J. J.of Performace Psychology. – 2011. - Iss. 3.
4. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms / Rutter M. Am J Orthopsychiatry. – 1987. – Jul;57(3). – pp.:316-331.
5. Comprehensive Soldier and Family Fitness. / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC – 2014.
6. Cornum Rh. et al. Comprehensive Soldier Fitness / Cornum Rh. et al. American Psychologist. – 2011. – Vol. 66. – No. 1. – P. 4-9.
7. Tedeschi R. Can We Facilitate Posttraumatic Growth in Combat Veterans? / American Psychologist – 2011. – 66(1). – pp.19-24..
8. Col. Tom Vail, Deputy Director. Comprehensive Soldier Fitness: Building Resilience in the U.S. Army/ Military Health System Conference, National Harbor, Maryland. January 24-27, 2011.
9. Harms, P.D. et al. "Report #4: Evaluation of Resilience Training and Mental and Behavioral Outcomes" / Harms, P.D. The Comprehensive Soldier and Family Fitness Program Evaluation – 2013 – (4): 19. – April.

References

1. Psychological support in the armed forces of foreign countries: teach. manual / count aut - K.: NUO them. Ivan Chernyakhovsky, 2017. - 132 p.
2. Building Psychological Resilience in Military Personnel: theory and practice / edited by Robert R. Sinclair and Thomas W. Britt. – Washington, 2013.
3. Hammermeister J. et al. Military applications of performance psychology methods and techniques: an overview of practice and research from the U.S.Army / Hammermeister J. J.of Performace Psychology. – 2011. - Iss. 3.
4. Rutter M. Psychosocial resilience and protective mechanisms / Rutter M. Am J Orthopsychiatry. – 1987. – Jul;57(3). – pp.:316-331.
5. Comprehensive Soldier and Family Fitness. / Army Regulation 350-53. Headquarters, Department of the Army. Washington, DC – 2014.
6. Cornum Rh. et al. Comprehensive Soldier Fitness / Cornum Rh. et al. American Psychologist. – 2011. – Vol. 66. – No. 1. – P. 4–9.
7. Tedeschi R. Can We Facilitate Posttraumatic Growth in Combat Veterans? / American Psychologist – 2011. – 66(1). – pp.19-24..
8. Col. Tom Vail, Deputy Director. Comprehensive Soldier Fitness: Building Resilience in the U.S. Army/ Military Health System Conference, National Harbor, Maryland. January 24-27, 2011.
9. Harms, P.D. et al. "Report #4: Evaluation of Resilience Training and Mental and Behavioral Outcomes" / Harms, P.D. The Comprehensive Soldier and Family Fitness Program Evaluation – 2013 – (4): 19. – April.

SUMMARY

Tkachenko V. senior researcher

Kostyukova N. senior researcher

TO THE PROBLEM OF THE ORGANIZATION OF PRE-DEPLOYMENT PSYCHOLOGICAL TRAINING IN THE ARMID FORCES OF THE LEADING COUNTRIES OF THE NATO

Introduction. According to experts from the United States, Britain and Canada, the conditions of modern warfare and military service place high demands on the psychological qualities of military personnel and exert a powerful psychological influence on combatants. About 30% of the troops that participated in hostilities in Iraq and Afghanistan had significant psychological problems. In 2010, 413 suicide cases were committed among US troops. Only 14.3% of the suicide cases had combat experience. The war dramatically affects the families of servicemen. Wives face the combatants there is an increase in general stress, anxiety, depression compared with background indicators. Children have a 11% risk of mental health and behavior problems, 18% have behavioral problems and 19% are children's stress disorder. Therefore, the problem of organizing psychological preparations for the deployment cycle in NATO, the formation of the psychological stability (resilience) of the combatants and members of their families becomes very relevant [2].

Purpose. To update the problem of formation of the psychological stability of military personnel during the preparation for combat operations, to acquaint with the foreign experience of implementation of programs of psychological stability (resilience).

Methods. Review-analytical study of literature.

Results. An analysis of the latest approaches in the armed forces of NATO countries regarding the training of military personnel in combat operations, the introduction of foreign experience in the implementation of programs of psychological stability (resilience).

Originality. An analysis of the latest approaches in the armed forces of NATO countries regarding the training of military personnel to participate in hostilities in order to implement them in the practice of the Armed Forces of Ukraine

Conclusion. 1. Conducting psychological training measures for servicemen to the deployment cycle is an urgent task of psychological support for military units of the NATO armies. 2. Particular attention in the US Army is devoted to programs for the development of resilience, including the Comprehensive Fitness Program for Servicemen and their Family Members (CSF2) regarding the formation of psychological stability (resiliency) for servicemen, their families and civilian personnel. 3. The experience of NATO indicates that the problems of psychological training must be addressed in the complex of medical, social, spiritual and psychological support of military personnel.

Further directions of research: development of a perspective model of psychological training of servicemen of the Armed Forces of Ukraine; adaptation of psychological tools for studying psychological stability (resiliency), training programs for resiliency trainers (MRT).

Keywords: psychological training, deployment cycle, resilience, servicemen, Family members, DAC personnel.

Турбан В., доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка (м. Київ)

Осьодло В., доктор психологічних наук, професор, начальник Гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського

ПРОБЛЕМА САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ЧАСІ

У статті зроблено спробу розглянути самодетермінацію особистості з огляду на феноменологію часу, класичні засади та сучасні інтерпретації теоретико-методологічного аналізу психологічного та соціального часу. Розглянуто проблему «соціального конструювання часу», її особливості та структуру. Показано, що психологічний вік (часова ідентичність) і психологічний час – не тотожні. Усвідомлення часу свого існування – важливе доповнення до усвідомлення власної ідентичності, й реалізуючись завдяки осмисленню людиною свого психологічним часом у взаємозв'язку з соціальним часом та епохою, породжує певну «концепцію часу», властиву кожній особистості.

Ключеві слова: час, феноменологія часу, психологічний час, соціальний час, особистість, самодетермінація особистості.

В статье сделана попытка рассмотреть самодетерминацию личности учитывая феноменологию времени, классические основы и современные интерпретации теоретико-методологического анализа психологического и социального времени. Рассмотрена проблема «социального конструирования времени», ее особенности и структура. Показано, что психологический возраст (временная идентичность) и психологическое время – не тождественны. Осознание времени своего существования – важное дополнение к осознанию собственной идентичности, реализующаясь благодаря осмыслению человеком своего психологического времени во взаимосвязи с социальным временем и эпохой, порождает определенную «концепцию времени», присущую каждой личности.

Ключевые слова: время, феноменология времени, психологическое время, социальное время, личность, самодетерминация личности.

Постановка проблеми.

Життєдіяльність особистості розгортається в просторі та часі. Так само як людина освоює простір, даючи найменування горам і рікам, містам і вулицям, країнам і континентам, так само необхідною є й самоактуалізація особистості в часі. Час і простір – це необхідні складники картини світу. Відповідно, картина світу є за своєю суттю – культурним конструктом. Бо уявлення часу та простору – це «віхи», на які орієнтується суб'єкт в процесі соціалізації та життєдіяльності. Разом із тим, культура визначає і відношення людини до часу та простору. Зокрема, відношення суб'єкта до часу регламентується культурними нормами предметної діяльності та соціально-віковими нормами того, як саме суб'єкт мусить позиціонувати себе в соціумі, та, за якими саме критеріями має рефлексувати свій соціальний статус. Зміст цієї рефлексії і є, загалом, тим конструктом, який може бути визначений як відношення особистості до її ж таки суб'єктивного «образу світу».

Ми поділяємо час на минулий, теперішній і майбутній; і в такий спосіб,

осягаємо місце людини на часовій осі. Ділимо календарний час на ери та культурні періоди, осмислюючи історичний час. У свою чергу, ідея прогресу уможливорює концептуалізацію образу майбутнього; обриси майбутнього, звісно, невизначені, але концептуалізуючи його як поступ прогресу, ми, завдяки цьому, здійснюємо конструювання майбутнього. Ми вдаємося й до управління часом діяльності, розподіляючи завдання на першочергові та другорядні, регламентуємо й час, необхідний для їх виконання. І, звісно, за посередництва культурних норм і власних уявлень про сенс життєдіяльності, вдаємося до самодетермінації свого життя: визначаємо дальні та ближні цілі, а також засоби їх досягнення, таким чином, реалізуючи певну, цілком усвідомлену чи лише інтуїтивно осягнуту, концепцію життя.

Метою дослідження стало вивчення самодетермінації особистості з огляду на феноменологію часу, класичні засади та сучасні інтерпретації теоретико-методологічного аналізу психологічного та соціального часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі найдокладніше висвітлено психологічні аспекти управління часом діяльності, яке ще означається поняттям «тайм-менеджмент», і розкривається в рамках інженерної й організаційної психології. Менш висвітленим є питання самодетермінації життєдіяльності в контексті усвідомлення часового фактора. Саме до цього питання ми й привернемо увагу, представивши відповідні дослідницькі висновки.

У своїх міркуваннях ми вважаємо за доцільне прокласти своєрідний місток від більш деталізованих психологічних висновків до тих, щодо яких у психології зберігається невизначеність чи мають місце суперечливі судження. Саме тому ми спершу представимо низку тез, сформульованих в рамках концепції тайм-менеджменту, а далі, виокремивши низку проблемних аспектів, перейдемо до висвітлення концепції самодетермінації життєдіяльності в часі.

Серед досліджень, які присвячені управлінню часом діяльності, насамперед слід відзначити працю Євгена Головахи й Олександра Кроніка «Психологічний час особистості» [4]. Проаналізувавши методологію дослідження та отримані результати, до снаги дійти наступних висновків щодо концепції психологічного часу, що представлена в монографії Є. Головахи та О. Кроніка. Для життєдіяльності людини, згідно з міркуваннями дослідників, актуальнішою є не календарна послідовність астрономічних циклів – кількість прожитих років, – а послідовність і значущість життєвих подій, бо тільки події як такі залишають слід у свідомості людини, осмислюються нею і стають предметом у процесі особистісної рефлексії. Психологічний час, за визначенням Є. Головахи та О. Кроніка, – це суб'єктивне сприйняття життя як насиченого чи ненасиченого подіями; ступінь такої «насиченості» постає своєрідним формальним виміром психологічного часу, оскільки є можливою конкретизація кількості таких екзистенційно важливих подій у житті людини.

Разом із тим, Є. Головаха і О. Кронік вказують на можливість не лише свого року «кількісного» виміру наповненості «насиченості» життя, а й його якісного

виміру. Зокрема вони ставлять питання про взаємозв'язок між значущими подіями життя. І саме ці взаємозв'язки розглядають у якості критерію, котрий вказує на ступінь «організованості», «осмисленості», своєрідної «запланованості» життєвих подій. Таким чином, дослідники підходять до питання про можливість емпіричного дослідження самодетермінації життєдіяльності особистості. Вказавши на важливість сув'язності життєвих подій, дослідники також зазначають, що ця сув'язність може бути суто формальною (послідовність подій, котрі впливають і породжують одна одну), а може бути й осмисленою особистістю, тобто йдеться про суб'єктивно значущу послідовність подій, наявність «значущих взаємозв'язків», як висловлюються Є. Головаха та О. Кронік. Тож, дослідники ставлять питання: як особистість бачить взаємозв'язок між подіями свого життя, створюючи таким чином суб'єктивний образ «життєвого шляху»? «Найважливіший компонент суб'єктивної картини життєвого шляху, – пишуть Є. Головаха та О. Кронік, – уявлення особистості про характер детермінаційних відношень між тими подіями в її житті, які вже відбулися, тими, що відбуваються, й тими, котрі ще мають відбутися. Відображаючись у свідомості людини, ці відношення утворюють складну суб'єктивну структуру міжподієвих взаємозв'язків, у якій та чи та подія може бути представлена як причина або ж наслідок інших подій, чи як їхня мета або ж засіб» [4, с. 188].

З цитованих слів можна бачити, що дослідники розглядають життєві події та взаємозв'язки між ними на осі часу, поділяючи її на минулий, теперішній і майбутній час, при цьому надають цим періодам суто психологічного і, до певної міри, екзистенціального сенсу. Минулий час постає як прожите життя, теперішній як життєва практика, майбутній як життєві плани. Розвиток цього методологічного трактування часу ми бачимо в монографії «Наративні психотехнології» [8], що вийшла за редакцією Н. Чепелевої, де прожите життя, теперішність і плани на майбутнє опредметнюються як «резервуари часу». Час «перетікає» з майбутнього в минуле, проходячи точку сьогочасності (ось цієї миті). Однак, цілком слушно поставити питання, яке ставив уже Августин

Блаженний у своїй праці «Сповідь» [2]: а яка природа часу, зокрема яка природа минулого, теперішності та майбутнього? Августин доходить висновку, що час як такий відсутній, є тільки людське мислення про час – мислення про минуле (психологічна здатність пригадувати), мислення про теперішність (здатність до рефлексії) і мислення про майбутнє (здатність уявляти). Вдаючись до термінології Іммануїла Канта, цілком правомірно сказати, що, згідно з Августином, час є трансцендентальним феноменом. І, що важливо, І. Кант у своїй «Критиці чистого розуму» доходить цього таки висновку: час – це є трансцендентальне поняття [6].

Трансцендентальність часу – факт його когнітивної й емоційної природи – спричиняє тотальну психологізацію часу: для людини немає минулого як такого, а є лише «моє минуле», «моє прожите життя», «події мого життя» (ця сама максима поширюється і на теперішнє і на майбутнє). Відповідно, Є. Голова та О. Кронік конкретизують психологічний час особистості як *ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього, як оцінку, діяльність і очікування стосовно минулого, теперішності та майбутнього*. Фактично «резервуар минулого» наповнює сама людина, даючи оцінку прожитому життю; вона ж таки – дає оцінку теперішності, або наповнюючи її сенсом, або ж не бачучи в ньому сенс; вона ж таки – наповнює «резервуар майбутнього», простіше кажучи, людина або має плани на майбутнє і тоді це майбутнє в неї є, або ж – немає і тоді в неї немає майбутнього. Звідси впливає і вельми цікава оцінка психологічного віку, який не є тотожним віку «календарному»: старість приходить тоді, коли в людини вже немає планів на майбутнє; молодість триває доти, доки є плани, цілі, завдання, які людина мулить реалізувати в теперішньому часі.

Разом із тим, аналіз методів об'єктивації й опредметнення психологічного часу дає підстави для таких висновків: по-перше, каузальний метод, який розкриває взаємозв'язки між значущими подіями (метод обґрунтований й апробований у дослідженнях, здійснених Є. Головахою та О. Кроніком) попри можливість широкого використання математичних методів обробки результатів, не може застосовуватися самодостатньо,

оскільки він призводить до перебільшення значущості формально-біографічних подій і не охоплює суто психологічні мотивації життєдіяльності; по-друге, інформативним може бути використання тих чи тих наративних матеріалів (наприклад, інтерв'ю) як форм спонтанного чи рефлексивно-аналітичного представлення життєвих подій (минулих і майбутніх), а також бачення респондентами реалізованих і потенційних взаємозв'язків між ними; по-третє, важливим фактором, який має братися до уваги під час концептуалізації психологічного часу особистості, є вік респондентів.

Проблема існування форм психологічного часу ставиться в статті Володимира Зінченка «Час – дійова особа» [5]. Дослідник відзначає доцільність розрізнення не тільки астрономічного та психологічного часу, а й окремих форм останнього. «Ми, звісно, знаємо, – пише Зінченко, – що є час астрономічний, є час змістовий, міра якого – наші афекти, думки та дії, є час психологічний, у якому присутня вся людина, з усім своїм минулим, теперішнім і майбутнім, є час духовний, доміанта котрого – уявлення людини про вічність, про сенс і сутності. Відповідно, є й *духовний вік*, до вивчення котрого психологія розвитку майже не доступалася» [5, с. 44]. В. Зінченко, цілком суголосно з міркуваннями Є. Головахи та О. Кроніка, пропонує виокремлювати «астрономічний час» і час «психологічний», «міра якого – наші афекти», зокрема когнітивні та поведінкові складники, які утворюють зміст минулого, теперішнього та майбутнього. Разом із тим, і тут ми бачимо відмінність міркувань В. Зінченка від підходу Є. Головахи та О. Кроніка, як окремих вимір психологічного часу, на думку дослідника, має виокремлюватися час «духовний», міра якого – «уявлення про вічність», сенси та сутності. Теза В. Зінченка про доцільність конституювання в рамках психологічного часу окремого часу «духовного» перегукується з висновками Віктора Франкла, представленими в праці «Лікар та душа. Основи логотерапії» [11]. В. Франкл, послідовно розмежовуючи психотерапію та логотерапію, наголошує на тому, що остання має звертатися до питань екзистенціальних – граничних питань людського буття. На його переконання,

логотерапія базується на зверненні до духовних основ людського буття – духу, який закладений у людському естві. Зінченко ж зазначає, що конституювання «духовного часу» уможливорює вихід людини за рамки побутового світосприйняття. У рамках буденності, наголошує В. Зінченко, жодні сенси та сутності встановлюватися не можуть, оскільки сенси та сутності – це ідеальні уявлення. Людина живе не лише в рамках побуту, істинна сфера її життя – це «світ ідей» (гадаємо, наразі правомірно використати платонівське поняття). Рефлексія часу, яка неможлива без звернення до діалектичної протилежності часу – вічності, об'єктивно вимагає актуалізації ціннісно-сміслових складників життєдіяльності.

Взаємозв'язок часу та вічності надзвичайно прозоро розкритий Олексієм Лосєвим. Пояснюючи специфіку сприйняття простору та часу, О. Лосєв вдається до такого прикладу: уявімо собі, пише він, що ми на іподромі, але бачимо лише половину бігової доріжки. У полі нашого зору з'являється кінь і невдовзі зникає за поворотом. Через деякий час кінь знову перед нашими очима. Однак кінь починає бігти дедалі швидше. Тож, щодалі, то частіше ми його бачимо: спершу через хвилину, згодом через сорок п'ять секунд, потім через тридцять... А тепер уявімо, що кінь біжить з умовною «абсолютною швидкістю». Що ми бачитимемо? Перед нами буде непорушний кінь. На цьому прикладі О. Лосєв пояснює діалектичний взаємозв'язок між спокоєм і рухом: рух з абсолютною швидкістю породжує абсолютний спокій; час, як характеристика руху, породжує вічність.

Утім проінтерпретуємо цей-таки приклад. Спробуємо ускладнити приклад, використаний О. Лосєвим. Ми на іподромі, однак бачимо лише половину доріжки. Перед нами з'являється кінь і невдовзі зникає за поворотом. За деякий час ми знову бачимо коня, який пробігає доріжкою. Питання: скільки коней біжить доріжкою? Лосєв вважає, що ми бачимо одного й того самого коня. Можливо. Але є ймовірність і того, що іподромом біжить декілька коней. І ми не можемо з певністю сказати, скільки коней на доріжці, ми ж бо не бачимо весь іподром.

Питання, які ми ставимо, можуть здатися курйозними. Але наступного року, коли купуватимете календар, подумайте: чи немає й у цій дії дешиці курйозу? Слухаючи «Пори року» Антонію Вівальді, ми впізнаємо свою зиму і свою весну. Не зиму, яку бачив А. Вівальді у 1723 році, а свою зиму. Олексій Лосєв сказав би, що перед нами один і той самий кінь, а календарі нас ошукують. Але кожен із нас знає, що цьогорічна зима особлива і нічим несхожа на інші зими. «Пори року» завжди звучать по-різному, оскільки змінюються слухачі. Ми змінюємося. Ми помираємо, сказав би Сенека; і додав би: щодня. На жаль, Сенека має рацію. Ми помираємо так само невідворотно, як померла та мить, в яку було написане це речення. Ми намагаємося не думати про «найгірше» і того – квапимося, намагаємося бути в ритмі з часом, відсторонюємося і думаємо, що все марнота; ми забігаємо наперед і живемо своїми мріями, або ж поринаємо в липку ностальгію. Наш досвід помирання – це і є психологічний час особистості.

Загалом, ті ж такі ідеї, висловлені в праці Є. Головахи та О. Кроніка, розвиваються в монографії Ксенії Абульханової-Славської та Тетяни Березіної «Час особистості, час життя» [1]. Автори, звернувшись до питання про відмінність між «психологічним часом» і «часом астрономічним», наголошують на тому, що єдність між цими часовими сферами забезпечується людською особистістю [1, с. 5], акцентуючи увагу на тому, що екзистенціальному сприйняттю часу: астрономічний час, який фіксується годинниками та календарями, не тотожний психологічному часу особистості. Однак питання про те, в який спосіб особистість забезпечує «єдність» між астрономічним часом і часом психологічним, а також про те, що психологічний час може набувати різних проявів, у дослідженні згаданих авторів не ставиться. Водночас, у своїй праці К. Абульханова-Славська та Т. Березіна приділяють чільну увагу питанням «організації часу», аналізуючи матеріали інженерної й організаційної психології.

Проблема «соціального конструювання часу» поставлена в статті Тимофія Нестіка. Зокрема дослідник звернувся до питання «побудови образу часу в культурі», проаналізувавши «конструювання образу

теперішності» [9, с. 12]. Соціальне конструювання часу, зазначає Т. Нестік, відбувається на п'яти рівнях:

1) «біологічних ритмів: через подібність свого тіла іншим людським тілам ми сприймаємо його ритми як єдині для всіх»;

2) «внутрішнього, суб'єктивного переживання часу: узгодження механізмів, що визначають сприйняття тривалості; співвіднесення тимчасових перспектив; за рахунок рефлексії над переживанням часу на базі мовних категорій і образів, які мають соціальне походження і поділяються комунікантами»;

3) «міжособистісного часу: прийняття норм, що регулюють тривалість, послідовність і темп взаємодії, використання дискурсивних стратегій, що єднають співрозмовників у часі»;

4) «інституційного часу: вписування себе в біографічні та кар'єрні схеми, графіки та календарний час, орієнтація на єдині орієнтири при плануванні часу»;

5) «культурного часу: спільність уявлень про природу часу, використання спільних засобів висловлювання та метафор часу, створених в історіографії, літературі, мистецтві» [4, с. 17].

Концепція Т. Нестіка лежить у рамках дискурс-теорій. Автор акцентує увагу на дискурсивному факторі конструювання уявлень про час. Максима дискурс-теорій, яка була постульована вже Мішелем Фуко: мова – це базовий конструкт культури; відповідно, всі рівні часу, які виокремлює Т. Нестік, проявляються в культурі і конструюються культурою, тобто, по суті мають соціально-психологічну природу.

«Культурний час», за Т. Нестіком, включає «уявлення про природу часу». Тож, закономірне питання: яка природа часу? Оскільки Т. Нестік базується не дискурс-теоріях, то природа часу, яку він аналізує мусить мати дискурсивний характер, простіше кажучи, це – корпус текстів. На нашу думку, виокремлювати «культурний час» – недоцільно, оскільки культура пронизує всі сфери життя, від побуту до містичного досвіду. А отже, культура не є чимось відособленим від інших сфер буття, які проявляються в часі.

Аналіз феномена психологічного часу дає нам можливість побачити його

неоднорідність. Діяльність людини в різних онтологічних сферах зумовлює вироблення різних форм психологічного часу, адекватних особливостям діяльності. Відповідно, є рація в ієрархічній побудові рівнів психологічного часу, кожному з яких властива своя специфіка. Різні форми психологічного часу перебувають у взаємодії, вони можуть як суперечити одне одному, так і доповнювати. Проте питання про взаємодію різних форм психологічного часу потребує додаткових досліджень, як потребує розкриття й питання про ґештальт-принцип, який забезпечує єдність різних форм психологічного часу – це може скласти *подальшу перспективу наших досліджень*.

Основні лінії дослідження – психологічний вік (часова ідентичність) і час – не тотожні. Усвідомлення часу свого існування – присутній чинник усвідомлення становлення ідентичності людини. Психологічний вік, реалізуючись шляхом осмислення людиною свого психологічного часу як відношення до часу природного, соціального та культурного, породжує певну «концепцію часу», властиву кожній особистості. Є значущим й інший аспект проблеми – фізіологічні, психологічні, соціальні й історичні характеристики віку. Останні визначаються як покоління або «вікові когорти». Цілком очевидно, що нині вікова когорта, яка охоплює юнацький вік і підлітків, визначає своєрідний культурний тренд. Адже саме ця вікова когорта задає основні тенденції культурного розвитку – ті стандарти ціннісних нормативів, котрим надається універсальний характер.

Висновки.

Підводячи підсумок розгляду теоретичних підходів до проблеми психологічного часу, слід ще раз зазначити, що основні лінії дослідження – психологічний вік (часова ідентичність) і психологічний час – не тотожні. Усвідомлення часу свого існування – важливе доповнення до усвідомлення власної ідентичності, й реалізуючись завдяки осмисленню людиною свого психологічним часу у взаємозв'язку з соціальним часом та епохою, породжує певну «концепцію часу», властиву кожній особистості.

Список використаних джерел:

1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. Время личности и время жизни. / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Августин Святый. Сповідь / Августин Святый; переклад з лат. Юрія Мушака. – К.: Основи, 1997. – 310 с.
3. Бушанський В. В. Рефлексивна структура ідентичності / В. В. Бушанський // *Politikus*. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – 2015. – № 2. – С. 113–117.
4. Головаха Е. И., Кроник А. А. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1984. – 208 с.
5. Зинченко В. П. Время – действующее лицо / В. П. Зинченко. // *Вопросы психологии*. – 2001. – № 6. – С. 36–54.
6. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; переклад з німецької та передмова Ігоря Бурковського. – К.: «Юніверс», – 501 с.
7. Мэй Р. Смысл тревоги / Р. Мэй; перевод с англ. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2011. – 416 с.
8. Наративні психотехнології. / Чепелєва Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю.; за заг. ред. Чепелєвої Н. В. – К.: Главник, 2007. – 160 с.
9. Нестик Т. А. Социальное конструирование времени / Т. А. Нестик. // *Социологические исследования*. – 2003. – № 8. – С. 12–21.
10. Тиллих П. Мужество быть / П. Тиллих; перевод с англ. О. Седаковой. – К.: Дух і літера, 2013. – 200 с.
11. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії / В. Франкл. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. – 320 с.
12. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом; перевод с англ. Т. С. Драбкиной. – М.: Класс, 2004. – 576 с.

References

1. Abul'xanova K. A., Berezy'na T. N. Vremya ly'chnosty' y' vremya zhy'zny'. / K. A. Abul'xanova, T. N. Berezy'na. – SPb.: Aleteyja, 2001. – 304 s.
2. Avg'usty'n Svyaty'j. Spovid' / Avg'usty'n Svyaty'j; pereklad z lat. Yuriya Mushaka. – K.: Osnovy', 1997. – 310 s.
3. Bushans'ky'j V. V. Refleksy'vna struktura identy'chnosti / V. V. Bushans'ky'j // *Politikus*. – Pivdenoukrayins'ky'j nacional'ny'j pedagogichny'j universy'tet imeni K. D. Ushy'ns'kogo. – 2015. – # 2. – S. 113–117.
4. Golovaxa E. Y', Krony'k A. A. Psy'xology'cheskoe vremya ly'chnosty' / E. Y'. Glovaxa, A. A. Krony'k. – K.: Naukova dumka, 1984. – 208 s.
5. Zy'nchenko V. P. Vremya – dejstvuyushhee ly'czo / V. P. Zy'nchenko. // *Voprosy psy'xology'y'*. – 2001. – # 6. – S. 36–54.
6. Kant I. Kry'ty'ka chy'stogo rozumu / I. Kant; pereklad z nimecz'koyi ta peredmovy Igorya Burkovs'kogo. – K.: «Yunivers», – 501 s.
7. Mэj R. Sмысл trevogy' / R. Mэj; perevod s angl. – M.: Y'nsty'tut obshhegumany'tarnyx y'ssledovany'j, 2011. – 416 s.
8. Naraty'vni psy'xotexnologiyi. / Chepelyeva N. V., Smul'son M. L., Shy'lovs'ka O. M., Gucsol S. Yu.; za zag. red. Chepelyevoyi N. V. – K.: Glavny'k, 2007. – 160 s.
9. Nesty'k T. A. Socy'al'noe konstruy'rovany'e vremeny' / T. A. Nesty'k. // *Socy'ology'chesky'e y'ssledovany'a*. – 2003. – # 8. – S. 12–21.
10. Ty'lly'x P. Muzhestvo byt' / P. Ty'lly'x; perevod s angl. O. Sedakovej. – K.: Dux i litera, 2013. – 200 s.
11. Frankl V. Likar ta dusha. Osnovy' logoterapiyi / V. Frankl. – Xarkiv: Klub simejnogo dozvillya, 2018. – 320 s.
12. Yalom Y'. Экзы'stenцы'al'naya psy'xoterapy'ya / Y'. Yalom; perevod s angl. T. S. Drabky'noj. – M.: Klass, 2004. – 576 s.

SUMMARY

Turban V., doctor in psychological sciences, professor

Osjudlo V. doctor in psychological sciences, professor

THE ISSUE OF AN INDIVIDUAL'S SELF-DETERMINATION IN TIME

The article makes an attempt to understand an individual's self-determination through the phenomenology of time, classical principles and modern interpretations of the theoretical and methodological analysis of psychological and social time. The issues of "social construction of time", its features and structure are discussed. A psychological age (temporal identity) and psychological time are not identical. Awareness on the time of an individual's own existence is an important addition to understanding of his/her own identity; a certain "concept of time" inherent for each individual is generated through the comprehension by the individual of his/her psychological time in conjunction with social time and epoch.

Key words: time, phenomenology of time, psychological time, social time, personality, self-determination.

Турбан В., доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка (м. Київ)

РОБОТА ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ІЗ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ – УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ КРИЗ

У статті зроблено спробу розглянути особливості соціально-психологічних криз особистості з огляду на роботу центрів соціальних служб. Окреслено класичні засади та сучасні інтерпретації теоретико-методологічного аналізу кризових станів особистості. Розглянуто проблему кризових станів особистості, їх особливості, причини та наслідки. Показано, що джерелом виникнення особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу в учасників бойових дій є: професійна діяльність, що здійснюється в екстремальних умовах, які виходять за рамки буденного досвіду й розглядаються в межах парадигми «життя – смерть».

Ключеві слова: учасники бойових дій, соціально-психологічні кризи, центри соціальних служб, екстремальні умови, складна життєва ситуація, реабілітація.

В статье сделана попытка рассмотреть особенности социально-психологических кризисов личности при учёте работы центров социальных служб. Определены классические основы и современные интерпретации теоретико-методологического анализа кризисных состояний личности. Рассмотрена проблема кризисных состояний личности, их особенности, причины и последствия. Показано, что источником возникновения личностных деформаций и состояния когнитивного диссонанса у участников боевых действий являются: профессиональная деятельность, осуществляемая в экстремальных условиях, которые выходят за рамки обыденного опыта и рассматриваются в пределах парадигмы «жизнь - смерть».

Ключевые слова: участники боевых действий, социально-психологические кризисы, центры социальных служб, экстремальные условия, сложная жизненная ситуация, реабилитация.

Постановка проблеми.

Посттравматичний період довгий час знаходився осторонь досліджень соціології, психології та медицини на теренах СРСР. Лише кінець 80-х років у Радянському Союзі характеризувався виділенням певних коштів на лікування воїнів-інтернаціоналістів. Крім того, замовчувались соціальні та психологічні аспекти ресоціалізації «афганців» в умовах іншого, не звичного для них, життя з усіма його соціально-економічними гостротами.

Нагальність проблеми реабілітації учасників бойових дій, які героїчно боронять східні кордони України від загарбницьких дій російського агресора, є домінантою у діяльності органів державної влади, соціально відповідальних бізнес-структур та громадянського суспільства. Як стверджує голова комісії з реабілітації постраждалих в АТО Всеукраїнського товариства фізичної та реабілітаційної медицини, доктор медичних наук, професор В. Стеблюк, завдання, які має вирішувати реабілітаційна медицина, не закінчуються з останнім пострілом на війні чи з останнім виписаним з госпіталю солдатом. Це

проблема найближчих десятиліть. Не потрібно також забувати про те, що якість медичної складової процесу фізичної реабілітації учасників бойових дій залежить від соціальних та психологічних факторів.

Всі складові створюють комплекс реабілітаційних заходів. Медична реабілітація (відновлювальне лікування з метою запобігання інвалідності) спрямована на досягнення психічної, соціальної, економічної та професійної повноцінності і має на меті соціально-психологічну реабілітацію – відновлення психічних і фізичних сил організму задля створення потрібних умов якомога швидшої інтеграції людини до соціуму.

Потрібно віддати належне вітчизняним та зарубіжним дослідникам за висвітлення різних аспектів реабілітаційної роботи з військовослужбовцями, серед них: Г. Акімов, О. Лобастов, Р. Грінкер, Д. Шпігель (психотравмуючі наслідки світових війн); А. Бравеє, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков, Ю. Лях (медико – соціальні аспекти реабілітації військовослужбовців); В. Березовець, С. Захарик, В. Знаков, І. Ліпатов, Т. Пароянц, В. Попов, П. Сідоров,

В. Стасюк (психотравмуючі наслідки локальних військових зіткнень) та ін.

Реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів учасників бойових дій, повинна носити інтегративний характер, включати психотерапевтичні, психодіагностичні, профілактичні, профорієнтаційні заходи. Реабілітація учасника бойових дій матиме позитивні показники за наступних умов: рівень забезпеченості кваліфікованими спеціалістами у сфері медичної реабілітації, створення адекватних умов фахівцями реабілітаційного центру (клініки) для покращення психо-емоційного стану, соціально-психологічна підтримка з боку держави, волонтерських організацій, сім'ї та близького оточення. Саме робота центрів соціальних служб із військовослужбовцями, учасниками бойових дій привертає нашу увагу в період особливостей соціально-психологічних криз учасників бойових дій.

Таким чином, **метою** нашої статті є виявлення найсуттєвіших особливостей соціально-психологічних криз особистості (учасників бойових дій) з огляду на роботу центрів соціальних служб.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Центри соціальних служб займаються, переважно, соціально-психологічною реабілітацією учасників бойових дій. Соціально-психологічна реабілітація в даних центрах, як правило, являє собою цілеспрямований структурований комплекс психореабілітаційних заходів, що включає два взаємопов'язані блоки соціально-психологічних реабілітаційних процесів (особистісно-орієнтованих і соціо-орієнтованих), що виявляються в психологічних феноменах шести кластерів (пережити, прийняти, повірити, соціо-орієнтовані реабілітаційні процеси - зрозуміти, допомогти, підтримати). Загальним правилом соціально-психологічної реабілітації є обов'язкова реалізація всіх перелічених процесів («правило шести процесів»). Робота працівників центрів соціальних служб ускладнюється, коли доводиться працювати з особистістю в період її соціально-психологічної кризи. Зрозуміло, що більшість учасників бойових дій переживають, під час повернення, саме соціально-психологічну кризу. Соціально-

психологічна криза нами розуміється як переживання невідповідності особистістю сформованим соціальним уявленням, що супроводжуються когнітивною оцінкою ситуації як особистісно неприйнятною, деструктивними емоційними переживаннями, що ведуть до перебудови структури мотивів і зміни життєвих цілей.

У сучасних дослідженнях немає єдиного підходу до розгляду кризових станів особистості. Так, «кризові стани» трактуються неоднозначно. Деякі дослідники дотримуються думки, що ці стани спричинюються професійною діяльністю, пов'язаною зі стресами, екстремальними ситуаціями, інші – пов'язують їх з особистісними властивостями (Н. Є. Водоп'янова, Д. Г. Трунов, Е. Ш. Шаяхметова).

Отже, існують різні підходи, що описують кризові стани. Зокрема, Ф. Б. Березін, Л. О. Китаєв-Смик, В. О. Бодров, Л. Г. Дика, М. Боухал розглядають кризові стани, які мають прояв у професійній діяльності, як такі, що зумовлені порушенням професійної адаптації людини, особистісно-професійною деформацією, що виникає шляхом вичерпаності функціональних резервів організму в умовах екстремальної діяльності (Є. І. Рогов, С. Г. Геллерштейн). На відміну від вищезазначених науковців, Е. Ф. Зеєр, наголошуючи на пріоритетності саме когнітивного дисонансу, що впливає на деформації особистості, пов'язує обговорюване явище з негативними змінами соціально-психологічної структури особистості [7; 8].

Варто відзначити, що проблема структури деформацій особистості досить серйозно вивчається у науковій літературі. Так, у дослідженнях Ю. П. Поварьонкова окреслюються рівні професійних деформацій особистості (загальнопрофесійні, спеціальні професійні деформації й професійно-типологічні деформації) та їх зв'язок із внутрішньоособистісними конфліктами. Критерієм виокремлення зазначених рівнів професійних деформацій особистості є співвідношення властивостей особистості й професійної діяльності [9]. Є. О. Климов, О. Г. Носкова, Д. Г. Трунов указують на те, що особистісні деформації не є наслідком процесу формування особистості, а

пов'язані зі змінами її структури, механізмами психологічного захисту, копінг-стратегіями. Р. М. Грановська, А. К. Маркова, В. І. Медведєв особливо наголошують на ролі негативних проявів у структурі особистості та їхньому впливові на провідну діяльність. Ці негативні прояви відбиваються в поведінковій, емоційній і когнітивній сферах, включаючи свідомі й підсвідомі компоненти.

Причинами особистісних криз та професійного вигорання більшість науковців називають специфіку діяльності, специфіку найближчого оточення й індивідуально-особистісні особливості особистості (Р. М. Грановська, Ю. П. Поварьонков та ін.). Сучасні дослідники не менш важливою причиною професійних криз вважають вузьку спеціалізацію діяльності (Н. Є. Водопьянова, Є. О. Климов, О. Г. Носкова, Л. М. Мітіна).

Серед найсуттєвіших соціально-психологічних чинників особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу у представників професій груп ризику можна виокремити такі:

- соціально-психологічні чинники: соціально-специфічний досвід екстремальної професійної діяльності (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін), його параметри – характер (С. М. Єнікопов), інтенсивність (І. В. Вдовіна, І. О. Котенєв, В. Д. Небилицин), постійність-періодичність (Н. В. Тарабріна), тривалість (В. Є. Орел) і стійкість міжособистісних контактів в умовах екстремальної професійної діяльності (Л. О. Китаєв-Смик, Б. Д. Паригін);

- соціально-сімейні детермінанти (В. О. Бодров);

- професійні детермінанти: стаж професійної діяльності і спеціальна професійна освіта (В. О. Бодров, Л. Ф. Шестопалова);

- суб'єктивні детермінанти: копінг-стратегії, механізми психологічного захисту (Ю. В. Постіякова) і особистісно-смилова сфера (М. Ш. Магомед-Емінов, Н. В. Тарабріна).

Соціально-специфічний досвід екстремальної професійної діяльності визначається особливостями психічної діяльності представників професій групи ризику, а також тими ролями, нормами,

правилами, цінностями і символами, що санкціонують, регулюють і спрямовують поведінку означених спеціалістів.

Професійна діяльність учасниками бойових дій пов'язана із рятуванням людей від смерті та ін. і вибір параметра «смерть – життя» безпосередньо залежить від їх діяльності і професійних умінь (О. Я. Анцупов, Ю. В. Бессонова, Т. В. Большакова). Відтак, характер як параметр соціально-специфічного досвіду відображає безпосередній і непрямий вплив умов екстремальної професійної діяльності (С. М. Єнікопов, Н. В. Тарабріна) розглядається як спрямованість даних умов на особистість представників професій групи ризику. Прямий характер впливу екстремальної професійної діяльності відповідає групі військовослужбовців, а непрямий – рятівників. Учасники бойових дій, у свою чергу, мають і прямий і непрямий характер впливу, що більш ускладнює ситуацію.

Інтенсивність досвіду екстремальної професійної діяльності – чинник патогенності екстремальності професійної діяльності, сила екстремального впливу (В. Д. Небилицин). Максимальною інтенсивністю характеризується досвід участі у бойових діях (військовослужбовці), середній ступінь відповідає групі рятівників (І. О. Котенєв).

Періодичність-постійність впливу екстремальних умов професійної діяльності віддзеркалює тривалість екстремального впливу (Н. В. Тарабріна). Для військовослужбовців такий вплив – досвід участі у бойових діях – є періодичним, але постстресовий синдром може тягнутись роками та бути постійним (О. Я. Анцупов, Ю. В. Бессонова, Т. В. Большакова).

Усталеність міжособистісних контактів в екстремальній професійній діяльності є високою в учасників бойових дій. Їх діяльність і спілкування здійснюється в усталеному колективі (Л. О. Китаєв-Смик). Для військовослужбовців міжособистісні професійні контакти в екстремальних умовах не є стійкими, внаслідок постійної зміни групи.

На підставі розглянутих підходів до дослідження зазначеної проблеми (Р. М. Грановська, А. К. Маркова, Є. І. Рогов, Ю. П. Поварьонков, Д. Г. Трунов) важливо описати особливості

їх проявів на психологічному й соціально-психологічному рівнях особистості:

- розвиток гіперконтролю над власною поведінкою (поширення контролю на всі сфери життя, втрата безпосередності);
- перетворення психічних характеристик індивіда (психічні процеси, стани, властивості, якості);
- перетворення структури особистості, включаючи свідомі й підсвідомі компоненти (формування неадаптивних копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту, зміна й втрата сенсу життя);
- порушення міжособистісних контактів (з одного боку, спостерігається агресивна поведінка, з іншого боку – тенденція до соціальної ізоляції).

Серед феноменів професійних криз особливе місце належить вивченню емоційного (професійного) вигорання (В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, А. К. Маркова, Г. С. Нікіфоров).

Варто відзначити, що особистісні деформації учасників бойових дій, чия діяльність відбувається в умовах постійного стресу, розглядаються як психічні властивості особистості, що утворюються під впливом умов і змісту екстремальної професійної діяльності, коли джерело впливу пов'язане зі смертю, загрозою смерті, фізичному й особистісному благополуччю [1, 3, 4]. Проявом особистісних деформацій є стан психічного (психофізіологічного) вигорання, котрий переходить у стійкі властивості особистості, сприяючи виникненню внутрішньоособистісних конфліктів [2]. Стан вигорання є відповідною реакцією на умови екстремальної професійної діяльності, страху, а також використання неуспішних копінг-стратегій в процесі вирішення внутрішніх конфліктів, виходу із стану когнітивного дисонансу що включає в себе емоційне виснаження, деперсоналізацію й редукцію персональних досягнень [5, 6].

Дослідники в сфері професійної діяльності в екстремальних, стресових ситуаціях (В. Ф. Березин, Т. С. Кириленко, М. С. Корольчук, І. О. Котенєв, Ю. В. Постилікова, М. Є. Сандомирський, Н. В. Тарабріна) відзначають високий рівень психосоматичної й нервово-психічної захворюваності, особистісної деформації у вигляді агресивності, зсуву мотиваційних й моральних цінностей, феномени

відчуження, десоціалізації. Відповідно до сучасних поглядів (Н. Самикіна, В. Сумницький), стрес стає екстремальним, коли результатом впливу стресора є порушення в психічній сфері за аналогією з фізичними порушеннями [10]. Загальним обов'язковим критерієм для діагностики посттравматичних порушень є факт переживання особистістю травматичної події, що виходить за межі звичайного людського досвіду, здатної травмувати психіку практично будь-якої здорової людини (Є. С. Мазур). Тобто, кризові ситуації характеризуються потужними негативними наслідками, а також ситуації загрози життю для самого себе або значимих близьких, які порушують почуття безпеки й викликають переживання травматичного стресу (Л. Є. Тарас, І. В. Сельченко). На відміну від означених кризових станів, психологічний стрес спричиняють такі події, як втрата близької людини, хронічна важка хвороба, втрата роботи або сімейний конфлікт (І. О. Котуз).

У ході теоретичного аналізу літератури з проблеми екстремальної діяльності підставою для виділення поняття «професійна діяльність в умовах постійного стресу» як джерела виникнення кризових станів, саме когнітивного дисонансу, особистісних деформацій виступають такі критерії:

- діяльність здійснюється в екстремальних умовах, які розглядаються як такі, що виходять за межі звичайного досвіду (М. Ш. Магомед-Емінов, І. О. Котенєв);

- діяльність виступає в якості соціально-специфічного досвіду представників професій в умовах постійного стресу (Г. М. Андрєєва, Б. Д. Паригін, Н. В. Тарабріна);

- наслідками впливу стресових умов і специфічності накопиченого досвіду в представників професій в умовах постійного психоемоційного напруження є травматичний стрес, що призводить до виникнення особистісних деформацій (С. Є. Борисова).

Таким чином, позначені умови професійної діяльності представників професій, пов'язаних із постійним психоемоційним напруженням дозволяють розглядати їх як джерело професійно-особистісних деформацій, з одного боку і

своєрідним індикатором ціннісного ставлення до життя, професійної діяльності, з другого боку. До професій, діяльність котрих відбувається в умовах постійного стресу в нашому дослідженні відносяться учасники бойових дій.

Отже важливо відзначити, що джерелом виникнення особистісних деформацій і стану когнітивного дисонансу в учасників бойових дій є: професійна діяльність, що здійснюється в екстремальних умовах, які виходять за рамки буденного досвіду й розглядаються в межах парадигми «життя – смерть» (М. Ш. Магомед-Емінов, І. О. Котенев).

У дослідженнях з означеної тематики особистісні деформації в екстремальних умовах пов'язують із негативними переживаннями, з процесами смислоутворення (П. В. Качалов, Д. О. Леонтьєв, Є. С. Мазур, В. Б. Тельранд), а також із несформованістю адаптивних механізмів саморегуляції та механізмів психологічного захисту (О. В. Либіна, Є. С. Мазур). За таких умов особистість як ніколи потребує ресурси, які б дозволили їй адекватно сприймати, реагувати, взаємодіяти в умовах складних життєвих ситуацій для вирішення та подолання пов'язаних з ними життєвих ускладнень. В умовах відсутності зовнішньої підтримки, особистість має можливість «спиратись» на власний потенціал, ресурси, роль яких здатна виконувати інтегральна властивість суб'єкта життєдіяльності – його відповідальність. Однак, далеко не всі особистості звертаються до такого внутрішнього ресурсу через ряд таких причин як страх відповідальності, нерозуміння її суті, тощо.

За таких життєвих обставин, поринаючи у викликані ними переживання

тривоги, страху, розгубленості, гніву, провини тощо, особистість гостро потребує наявності внутрішнього «стрижня», ресурсу, на який вона могла б спиратися в складних для себе обставинах. Однією з особистісних характеристик, яка дозволяє оптимально співвідносити вимоги життя і власні можливості, яка виступає готовністю до цілісної організації подій, справ та спроможності контролювати власне життя і впливати на його хід є відповідальність особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На основі узагальнення викладеного вище можна зробити наступні висновки:

Соціально-психологічний супровід, спрямований на актуалізацію особистісних ресурсів, в першу чергу відповідальності, сприяє конструктивному соціальному самовизначенню особистості в змінених життєвих умовах, підвищенню самооцінки, розширенню часової перспективи особистості та діапазону особистісної спрямованості (прагнення до професійного перенавчання, якщо воно потрібно, до продовження трудової діяльності, до співпраці з фахівцями реабілітаційної служби, налагодження стосунків в сім'ї тощо).

Однак, нами порушено невеликий пласт існуючої проблеми. Ймовірно, що особливості економічного та соціального життя, можливість працевлаштування, доступність медичного обслуговування визначають специфіку життєдіяльності людей, а також і ставлення їх до певного соціального статусу, в даному випадку до статусу учасника бойових дій. Дослідженню соціальної перцепції, яка притаманна учасникам бойових дій, має бути присвячена окрема праця.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. - 1994. - Т. 15. - № 1. - С. 3 – 16.
2. Бойко В. В. Синдром "эмоционального выгорания" в профессиональном общении / В. В. Бойко. - СПб.: Питер, 1999. - 105 с.
3. Бохан Т. Г. Культурно-исторический поход к стрессу и стрессоустойчивости [Текст]: автореф. дисс... д-ра психол. н.: 19.00.01 «Общая психология, психол. личности, история психол.» / Татьяна Геннадиевна Бохан; Томский гос. ун-т. – Т., 2008. – 50 с. – Библиогр. - С. 25 - 26.
4. Бурлачук Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. - М.: Наука, 1998. – 412 с.
5. Водопьянова Н. Е. Психическое выгорание / Н. Е. Водопьянова // Стоматолог. - М.: Медицина, 2002. - № 7. - С. 12.
6. Водопьянова Н. Е. Синдром психического выгорания в коммуникативных профессиях

Н. Е. Водопьянова // Психология здоров'я / Под ред. Г. С. Никифорова. - СПб.: Издательство СПб ГУ, 2000. - С. 443 - 463.

7. Зеер Э. Ф. Профориентология: Теория и практика: [Текст]: учеб. пособие для высшей школы / Эвальд Фридрихович Зеер, Анна Михайловна Павлова, Надежда Олеговна Садовникова. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. - 192 с.- библиогр.: с. 170 - 172. ("Gaudemus") – ISBN 5-8291-0309-5 (Академический Проект) ISBN 5-88687-161-6 (Деловая книга).

8. Зеер Э. Ф. Психология профессий [Текст]: учеб. пособие для студ. вузов / Эвальд Фридрихович Зеер. - М.: Академический проект, Фонд "Мир", 2005. - 336 с.

9. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] : научное издание / Ю. П. Поваренков; Университет Российской Академии образования. - М. : УРАО, 2002. - 160 с. : табл. - Библиогр.: с. 149 - 159.

10. Самикіна Н., Сулицький В. Синдром вигоряння у працівників пенітенціарної системи / Н. Самикіна, В. Сулицький // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С. 43 - 48.

References

1. Anczyferova L. Y'. Ly'chnost' v trudnykh zhy'znennykh uslovy'ях: pereosmysleny'e, preobrazovany'e sy'tuacy'j y' psy'xology'cheskaya zashhy'ta // Psy'xology'chesky'j zhurnal.- 1994. - T. 15. - # 1. - S. 3 - 16.

2. Bojko V. V. Sy'ndrom "эмосы'onal'nogo vygorany'ya" v professy'onal'nom obshheny'y' / V. V. Bojko. - SPb.: Py'ter, 1999. - 105 s.

3. Boxan T. G. Kul'turno-y'story'chesky'j poход k stressu y' stressoustojchy'vosty' [Tekst]: avtoref. dy'ss...d-ra psy'xol. n.: 19.00.01 «Oshhaya psy'xology'ya, psy'xol. ly'chnosty', y'story'ya psy'xol.» / Tat'yana Gennady'evna Boxan; Toms'ky'j gos.un-t. - T., 2008. - 50 s. - By'bly'ogr. - S. 25 - 26.

4. Burlachuk L. F. Psy'xology'ya zhy'znennykh sy'tuacij /L. F. Burlachuk, E. Yu. Korzhova. - M.: Nauka, 1998. - 412 s.

5. Vodop'yanova N. E. Psy'xy'cheskoe vygorany'e / N. E. Vodop'yanova // Stomatolog. - M.: Medy'cy'na, 2002. - # 7. - S. 12.

6. Vodop'yanova N. E. Sy'ndrom psy'xy'cheskogo vygorany'ya v kommuny'katy'vnykh professy'ях / N. E. Vodop'yanova // Psy'xology'ya zdorov'ya / Pod red. G. S. Ny'ky'forova. - SPb.: Y'zdatel'stvo SPb GU, 2000. - S. 443 - 463.

7. Зеер Э. Ф. Профориентология: Теория и практика: [Текст]: учеб. пособие для высшей школы / Эвал'д Фридрихович Зеер, Анна Михайловна Павлова, Надежда Олеговна Садовникова. - М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. - 192 с.- библиогр.: с. 170 - 172. ("Gaudemus") – ISBN 5-8291-0309-5 (Академический Проект) ISBN 5-88687-161-6 (Деловая книга).

8. Зеер Э. Ф. Психология профессий [Текст]: учеб. пособие для студ. вузов / Эвал'д Фридрихович Зеер. - М.: Академический проект, Фонд "Мир", 2005. - 336 с.

9. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] : научное издание / Ю. П. Поваренков; Университет Российской Академии образования. - М. : УРАО, 2002. - 160 с. : табл. - Библиогр.: с. 149 - 159.

10. Самикіна Н., Сулицький В. Синдром вигоряння у працівників пенітенціарної системи / Н. Самикіна, В. Сулицький // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С. 43 - 48.

SUMMARY

Turban V., doctor in psychological sciences, professor

WORK OF SOCIAL CENTRES WITH SERVICE MEMBERS – PARTICIPANTS IN MILITARY OPERATIONS: PECULIARITIES OF THEIR SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CRISES

The article makes an attempt to examine the peculiarities of social-psychological crises in the view of the assistance provided by social centres. The classical principles and modern analytical interpretations of the theory and methodology of an individual's crisis states are outlined.

The problem of an individual's crisis states, their features, causes and consequences is discussed. The article shows that the source of personal deformations and cognitive dissonances of participants in military operations is: professional work fulfilled in extreme conditions going far beyond an ordinary experience and understood by the participants within the framework of the "life – death" paradigm.

Key words: participants in combat operations, social-psychological crises, social centres, extreme conditions, difficult life situations, rehabilitation.

Шидлюх В., начальник відділу -заступник начальника управління ЦНДІ ЗСУ,
Сергієнко А., кандидат медичних наук, доцент,
заступник Голови ВГО «Афганці Чорнобиля»
ORCID: 0000 0002 1931 6764.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВІЙНИ У СВІТЛІ О.О.С.

У статті розглядаються питання теоретичних основ та практичного використання засобів інформаційного протистояння з метою досягнення політичних і військових цілей у міждержавних відносинах на сучасному етапі розвитку світової спільноти.

Ключові слова: інформаційна війна, психологічна війна, психологічні комбінації, психологічні операції.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с теоретическими основами и практическим использованием средств информационного противоборства для достижения политических и военных целей в межбюджетных отношениях на современном этапе развития мирового сообщества.

Ключевые слова: информационная война, психологическая война, психологические комбинации, психологические операции.

Вступ. У статті розглядаються питання, пов'язані з теоретичними основами та практичним використанням засобів інформаційного протистояння з метою досягнення політичних та військових цілей у міждержавних стосунках на сучасному етапі розвитку світової спільноти.

Актуальність. Розвиток світової спільноти засвідчує, що в останній період критично важливим державним ресурсом, який все потужніше впливає на рівень національної безпеки, стає інформація. Вона циркулює в засобах масової інформації, автоматизованих системах управління та зв'язку, як цивільних так і військових, і стає об'єктом все більшої уваги.

Це пов'язано з тим, що прискорений розвиток комп'ютерних технологій не тільки значно сприяв підвищенню їх функціонування, але й відкрив додаткові можливості для деструктивного впливу на них з боку протидіючої сторони. Адже ці системи є компонентом структури управління державою, економікою, фінансами, оборонною сферою.

Актуальність безпеки нашої держави саме у цій, інформаційній сфері, підтверджує прийняття Верховною Радою України Закону України "Про основи національної безпеки України" (ВВР, 2003.- № 39, ст. 351).

Стислий огляд проблеми. Вплив на функціонування інформаційних систем з метою виводу їх із ладу, поширення в них інформації для прийняття рішень, які б відповідали інтересам того, хто здійснює підготовку такої інформації тощо, прийнято

визначати терміном інформаційно-психологічна війна.

З точки зору фахівців Пентагону, інформаційно-психологічна війна може бути визначена як сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямку їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості в цілому. В деяких джерелах ці дії визначають також терміном інформаційне протистояння.

Керівництво США під цим терміном розуміє комплексний вплив на систему державного та військового управління протидіючої сторони, її політичне та воєнне керівництво, який вже в мирний час призводив би до прийняття сприятливих для Сполучених Штатів рішень, а в ході війни повністю паралізував як державну, так і військову структуру управління противника.

Одночасно з наступальним впливом, інформаційне протистояння передбачає і надійний захист національної інформаційної інфраструктури держави.

На сьогодні у військовому відомстві США розроблено концепцію ведення інформаційної війни на двох рівнях: державному та військовому.

На державному рівні метою інформаційного протистояння, в широкому розумінні цього слова, є послаблення позицій конкуруючих держав за рахунок інформаційного впливу на політичну,

дипломатичну, економічну та інші сфери діяльності країни.

Під час ведення інформаційно-психологічної війни психологічний вплив, який здійснюється на людей, може проводитись різноманітними засобами:

По-перше, це інформаційні засоби. Наприклад, у передвоєнний період керівництво держави через засоби масової інформації прагне сформувати у свого населення патріотичні погляди і переконання, забезпечити у масовій свідомості пріоритет цілей державної політики. В той же час вірогідний противник прагне прищепити населенню та військовослужбовцям цієї держави вигідні тільки йому протилежні за спрямуванням ідеї та настрої: розпалює націоналістичні забобони, незадоволення політичними чи економічними заходами керівництва держави, що нерідко призводить до зниження рівня морально-психологічного стану населення і особового складу збройних сил.

По-друге, психологічний вплив може здійснюватися військовими засобами. Наприклад, СРСР з метою психологічного тиску розташовував свої війська та ракети біля кордону з Китаєм, у В'єтнамі, на території Куби. США неодноразово намагались досягти своїх політичних цілей за допомогою демонстрації військової сили, направляючи військово-морські угруповання в різні райони світу.

По-третє, з метою психологічного впливу може використовуватися система торгових і фінансових санкцій, спрямованих на підлив економіки потенційного противника. Так, економічні санкції (в тому числі й від імені ООН) вводились проти Іраку, Югославії, Куби, Лівії, Судану та деяких інших країн. Ці дії тягнуть за собою значне зниження рівня життя більшості населення, побутові труднощі, зростання захворюваності, дефіцит продовольства і, як наслідок, масове незадоволення громадян існуючим ладом.

По-четверте, психологічний тиск може здійснюватися політичними засобами. До них можна віднести створення чи підтримку існуючих опозиційних партій та рухів з метою тиску на керівництво держави.

Інформаційні операції на державному рівні також можуть вирішувати завдання

захисту національних інтересів, попередження міжнародних конфліктів, недопущення провокаційних та терористичних акцій, а також забезпечення безпеки національних інформаційних ресурсів.

На військовому рівні інформаційні операції являють собою комплекс заходів, які проводяться у масштабах збройних сил, їх видів, і є складовою частиною воєнної кампанії. Вони спрямовані на досягнення інформаційної переваги над противником (у першу чергу – в управлінні військами) та на захист своїх систем управління.

Так, перед збройними силами США перед вторгненням до Іраку вперше було поставлено завдання впливати на противника ще в період загрози, тобто до початку бойових дій, для забезпечення вигідного для США спрямування процесів управління і прийняття рішень протидіючою стороною.

Зміст психологічного впливу реалізується шляхом проведення психологічних операцій. Психологічна операція (ПсО) – головний елемент психологічної війни. Її проведення передбачає використання на практиці в умовах збройної боротьби складної сукупності узгоджених за метою, завданнями, регіоном, часом та об'єктами видів, форм, способів і прийомів інформаційно-психологічного впливу.

Зазвичай при правильному плануванні психологічні операції проводяться перед застосуванням воєнної сили, а потім супроводжують чи доповнюють її використання. Вони здійснюються в рамках державної політики, а їх військова і прикладна сторони узгоджуються і координуються з діяльністю відповідних державних закладів.

У залежності від мети, характеру, масштабу та змісту завдань, які вирішуються, психологічні операції підрозділяються за своїм рівнем на стратегічні, оперативні і тактичні, за часом проведення – на ті, які проводяться у мирний час (загрозливий) період, у воєнний час і в ході миротворчих операцій.

Крім того, за спрямуванням психологічні операції діляться на:

ПсО для введення противника в оману,

ПсО проти цивільного населення противника,

ПсО на підтримку бойових дій,
ПсО з сприяння опозиційним силам та дисидентським рухам,
ПсО для здійснення культурної експансії і диверсій,
консолідуючі ПсО,
ПсО в ході миротворчих операцій.

Стратегічні ПсО мають глобальний характер і здійснюються протягом тривалого часу (від місяця до кількох років). Ці операції зазвичай мають яскраво виражений політичний характер, і, як правило, являють собою інформаційно-пропагандистські кампанії, об'єктом яких може бути навіть уся світова спільнота, включаючи й населення власної країни. В ході проведення психологічних операцій стратегічного рівня широко використовуються друковані та електронні засоби масової інформації.

Головними цілями стратегічної операції є здійснення тиску на воєнно-політичне керівництво противника для того, щоб воно прийняло вигідне для об'єкта рішення, а також підготовка громадської думки для сприйняття прямого збройного втручання у внутрішні справи іноземних держав.

Одними з основних способів впливу на стратегічному рівні є психологічна ізоляція та дезінформація об'єкта впливу.

Психологічна ізоляція об'єкта включає в себе заходи в політичній, економічній та військовій галузях.

У політичній галузі це може бути дипломатичний вплив, який здійснюється на керівництво держав, сусідніх з об'єктом впливу. Так, в ході підготовки до операції у Гренаді в жовтні 1983 року, США створили військово-політичний союз східно-карибських країн, який виступив з різким засудженням політики керівництва Гренади. До цього союзу увійшли Антигуа і Барбуда, Домініка, Сент-Люсія, Сент-Вінсент та Гренадіни. Виникнення цього альянсу дозволило засобам масової інформації західних країн трактувати його з'яву як результат загального невдоволення карибських країн політикою М. Бішопа та його кабінету.

В економічній галузі психологічна ізоляція, як правило, впроваджується шляхом введення торгових і економічних санкцій та ембарго. Так, адміністрація Р. Рейгана використала свій вплив на Міжнародний валютний фонд,

Міжнародний банк реконструкції та розвитку і Міжамериканський банк розвитку, щоб не допустити надання фінансової допомоги Гренаді.

Психологічна ізоляція у військовій сфері зводиться, в основному, до демонстрації рішучості використати збройні сили з метою вирішення кризової ситуації.

Другим способом інформаційно-психологічного впливу, який активно використовується з метою тиску на населення інших країн, є дезінформація. Вона використовується для того, щоб в найкоротші строки переконати власне населення та світову спільноту у необхідності вирішення проблеми, яка виникла, силовими методами.

Вплив на політичних та військових лідерів, а також на керівників (найвидатніших представників) засобів масової інформації, культури і мистецтв супротивної сторони є важливим аспектом інформаційного протистояння в цілому і психологічної операції зокрема. У зв'язку з цим, наприклад, у США особливої уваги надається створенню колективних та індивідуальних моделей поведінки представників вищої і середньої ланки державного і воєнного керівництва, створенню так званих психологічних портретів керівників.

На оперативному рівні інформаційно-психологічні операції проводяться для забезпечення успішного ходу операції чи кампанії в цілому, вирішення головних завдань операції. Їх мета – вплив на системи зв'язку, системи тилового забезпечення та бойового управління збройними силами з одночасним захистом аналогічних систем як власних збройних сил, так і збройних сил союзників.

Інформаційно-психологічні операції на тактичному рівні проводяться з метою забезпечення вирішення тактичних завдань. Вони, як правило, зосереджені на інформаційних системах та інформації, які стосуються бойового управління, розвідки, зв'язку, і безпосередньо забезпечують ведення бойових дій частинами і з'єднаннями противника. Одночасно вживаються заходи для захисту власних аналогічних систем та систем союзників.

Занурення українців в стан тотального стресу здійснюється декількома інструментами.

Перший - це постійні загострення на фронті, що чередуються з періодами затишшя. Смикаючи людину, постійно або створюючи йому проблеми або знімаючи їх, можна довести будь-кого до нервового зриву. А ще - вбити у нього здатність власної мобілізації і волю до опору.

Другий - це створення внутрішнього напруження через заклики до «майдану», організацію масових протестів, блокад з загрозою енергосистемі, інших заходів, що створюють відчуття повної дестабілізації ситуації в країні і розвалу державних інститутів.

Третій - це пропаганда з боку "опозиційних" ЗМІ, які демонструють наше життя, як безпросвітний світ корупції, підвищення цін, руйнування економіки і всіляких "зРад" як з боку наших союзників, так і всередині країни. Коли людина відчуває, що перспектив у країні немає ніяких - мотивація до дії і боротьби вмирає.

Четвертий - це редакційна політика багатьох українських ЗМІ, що приділяють значне місце в ефірі і на сторінках видань кримінальним новинам. Українці весь час живуть в світі крові та жорстокості, безглузвих вбивств, аварій і катастроф. Причому, більшість з цих новин не є соціально значущими і являють собою окремі випадки, але в сукупності створюють картинку повної безнадії, незахищеності і викликають відчуття наближення катастрофи.

Якщо слідувати відомій концепції Г. Сельє, існують три основні стадії стресу: **тривоги, опору і виснаження**.

Спочатку відбувається повна мобілізація сил організму, людина знаходиться в стані напруги і настороженості, вона втягується в боротьбу і намагається адаптуватися до нових стресових умов. Так було у нас в 2014 році.

Потім настає стадія опору: ознаки тривоги практично повністю зникають, рівень опірності значно вище звичайного. Це ми пережили в 2015 і в 2016 році.

Остання стадія - виснаження, коли енергія вже вичерпана, а фізіологічний і психічний захист - зламані. Цей період у нас почався в 2016-2017 роках і триває в нинішньому.

Кожна людина по-різному переживає останню стадію стресу. Згідно з концепцією відомого психолога О. Мікшіка, існує три

види реакції людей при досягненні межі "міцності" в критичних ситуаціях.

Перший тип людей «розпадається» на фізіологічному рівні - впадає в ступор від перевтоми, перестає реагувати на навколишні події і зовнішні подразники. Згідно І. Павлову, така реакція центральної нервової системи називається "поза межним гальмуванням" і несе в собі охоронні для організму функції. Сьогодні вона властива для тієї частини нашого суспільства, яка абстрагувалася від проблем з війною і замкнулася в собі.

Другий тип людей ламається на психічному рівні, втрачає силу волі, здатність думати і приймати рішення, адекватно оцінювати обстановку. Така реакція спостерігається у значної частини нашого громадянського суспільства, активістів, які перебувають в стані розгубленості і розчарування. Частина з них опустила руки, частина - повністю втратила здатність до критичного мислення і реагує на ситуацію на рівні рефлексів і понять "зрада" або "перемога". Від перших в боротьбі вже немає ніякого толку, другі - легко піддаються впливу, маніпуляції і ними легко управляти з боку різними "вкиданнями".

Третій тип людей ламається на соціально-психологічному рівні. При досягненні межі "міцності" такі люди зберігають свою фізичну і психічну мобілізованість, але зраджують своїм життєвим принципам і установкам. Так, люди, які спочатку включилися в боротьбу за моральними і ідейними переконаннями, починають діяти виключно у власних інтересах і, розчарувавшись в початкових цілях, прагнуть отримати максимум особистої вигоди з того, що відбувається. Приклади такого типу ми бачимо серед низки волонтерів, правоохоронців і військовиків, які займаються контрабандою, торгівлею з ворогом і т. ін.

Українське суспільство буде остаточно зламане, коли кількість тих, хто внутрішньо ще пручається, стане менше необхідного критичного мінімуму. Цей мінімум стрімко наближається, і якщо прямо зараз не вжити екстрених заходів, то за рік-два нас зламають остаточно.

Що має зробити держава в такій ситуації?

По-перше, мінімізувати вплив новин з фронту на самовідчуття суспільства. Постійні відео про поховання наших загиблих воїнів, новини про загибель мирних жителів і обстріли наших територій лише погіршують ситуацію. Там, де не можна промовчати - потрібно максимально балансувати інформацію позитивними новинами про наші успіхи, перемоги і втрати ворога. Новини з фронту завжди повинні випромінювати виключно оптимізм.

По-друге, держава повинна налагодити комунікацію з суспільством і стати драйвером будь-яких ініціатив, перехопити таку ініціативу у будь-яких груп, що свідомо чи несвідомо створюють дестабілізацію всередині країни.

По-третє, необхідно прийняти не зовсім демократичні заходи до ЗМІ, які працюють на підлив психологічного стану суспільства, сіють паніку, настрої поразки, розчарування і безвір'я. Які це можуть бути заходи - повинні вирішити компетентні органи і профільні відомства. Але якщо негайно не ввести "воєнний стан" в нашому вільному і демократичному інформаційному просторі, то нас знищать нашими ж руками.

По-четверте, українські ЗМІ, які бажають добра країні і українському народу, повинні проявити свідомість і мінімізувати подачу абсолютно непотрібних і зайвих "кримінальних" новин. Всім зрозуміло, що негативні новини завжди викликають більше інтересу у публіки, ніж позитивні: така природа людини - реагувати на негатив і оцінювати ризики для себе в навколишньому середовищі. Але якщо ми будемо слідувати в руслі смаків публіки сьогодні, то завтра буде погано всім - і

публіці, і самим ЗМІ, які намагалися догодити кому завгодно, тільки не національним інтересам.

Висновок:

Можна твердити, що цілі інформаційної війни зовсім інші, ніж війни в загальноприйнятому розумінні. Це не фізичне знищення противника і ліквідація його збройних сил, не знищення важливих стратегічних та економічних об'єктів, а широкомасштабне порушення роботи інформаційних, комунікаційних мереж і систем, часткове порушення економічної інфраструктури та підпорядкування населення країни, яка атакується, волі країни-переможця.

Більше того, в епоху інформаційних війн плани бойових операцій розробляються військовими разом з цивільними спеціалістами, причому нерідко останні відіграють в цьому провідну роль.

Інформаційна війна - найстрашніша і найефективніша. Вона дозволяє зламати і підпорядкувати будь-яке суспільство, яке не здатне збудувати захист проти такого впливу. І якщо наша держава не візьметься, нарешті, за інформаційну складову, то нам не допоможе ні нове озброєння, ні кредити Заходу, ні заклинання влади про те, що все йде за планом.

На завершення необхідно відзначити, що в теперішній час психологічні операції стали невід'ємною частиною воєнного мистецтва. Великий досвід, нагромаджений спеціалістами у цій галузі, знаходить своє практичне застосування в ході підготовки та ведення збройних конфліктів різної інтенсивності, що дозволяє підвищувати ефективність силового впливу при вирішенні як міжнародних, так і внутрішніх проблем.

Список використаних джерел

1. Вісник Верховної Ради України.- 2003.- № 39.- С. 351.
2. Беглов С. И. Внешнеполитическая пропаганда.- М., 1993.
3. Вепринцев В.Б., Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник.- М., 2005.
4. Крысько В. Г. Секреты психологической войны.- Мн., 1999.
5. Лайнбарджер П. Психологическая война.- М., 1962.
6. Морозов А.М. Психологическая война.- К., 1996.
7. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникаций.- М., 1998.
8. . Почепцов Г.Г. Психологические войны.- М., 2000.
9. Расторгуев С. П. Информационная война.- Г.: Радио и связь, 1998.
10. Томпсон К. Программные средства защиты информации.-Г., 1993.- 117 с.

11. Thomas P. Rona Weapon Systems and Information War.- Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976.
12. Joint Pub 3-13.1 Command and Control Warfare, DOD US, February 1996.
13. Joint Pub 3-13 "Information Operations", DOD US, December 1998.

References

1. Visny'k Verhovnoyi Rady' Ukrainy' .- 2003.- # 39.- С. 351.
2. Beglov S. Y'. Vneshnepoly'ty'cheskaya propaganda.- M., 1993.
3. Vepry'ncev V.B., Manojlo A.V., Petrenko A.Y', Frolov D.B. Operacy'y' y'nformacy'onno-psy'xology'cheskoj vojny: kratky'j ency'klopedy'chesky'j slovar'-spravochny'k.- M., 2005.
4. КГЫС'ко V. G. Секреты psy'xology'cheskoj vojny.- Mn., 1999.
5. Lajnbardzher P. Psy'xology'cheskaya vojna.- M., 1962.
6. Morozov A.M. Psy'xology'cheskaya vojna.- K., 1996.
7. Pohepczov G.G. Teory'ya y' prakty'ka kommuny'kacy'j.- M., 1998.
8. . Pohepczov G.G. Psy'xology'chesky'e vojny.- M., 2000.
9. Rastorguev S. P. Y'nformacy'onnaya vojna.- G.: Rady'o y' svyaz', 1998.
10. Tompson K. Программные sredstva zashhy'ty y'nformacy'y' .-G., 1993.- 117 s.
11. Thomas P. Rona Weapon Systems and Information War.- Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976.
12. Joint Pub 3-13.1 Command and Control Warfare, DOD US, February 1996.
13. Joint Pub 3-13 "Information Operations", DOD US, December 1998.

SUMMARY

Shydlyukh V. Sergiienko A.

INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL WAR AT THE LIGHT J.F.O.

The article deals with issues related to the theoretical bases and the practical use of the means of information confrontation in order to achieve political and military goals in intergovernmental relations at the present stage of development of the world community.

Keywords: information warfare, psychological warfare, psychological combinations, psychological operations.

МОТИВАЦІЯ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ ТА ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ

В статті розглядаються основні питання формування належної мотивації до здорового способу життя та визначаються конкретні пропозиції щодо сприяння керівному, виховному та професорсько-викладацькому складу у відповідному питанні відносно студентів та викладачів в контексті історичних традицій. Метою статті є вивчення основних аспектів вивчення основних знань про формування належної мотивації до здорового способу життя їх узагальнення.

Ключеві слова: мотивація, здоровий спосіб життя, студенти, викладачі, вищі навчальні заклади
В статті рассматриваются основные вопросы формирования должной мотивации к здоровому образу жизни и определяются конкретные предложения по содействию руководящем, воспитательном и профессорско-преподавательскому составу в соответствующем вопросе относительно студентов и преподавателей в контексте исторических традиций. Целью статьи является изучение основных аспектов изучения основных знаний о формировании надлежащей мотивации к здоровому образу жизни их обобщение.

Ключевые слова: мотивация, здоровый образ жизни, студенты, преподаватели, вузы

Постановка проблеми. Коли людина розвивається гармонійно, то можливості виконання поставлених завдань у неї набагато більше. Народна приказка каже «в здоровому тілі - здоровий дух», отже для гарного самопочуття, оптимального психоемоційного стану, оптимістичного та позитивного настрою, навіть у важких умовах потрібно зберігати гарну фізичну форму та підтримувати здоровий спосіб життя.

Важливо це як для студентської молоді так і для працівників професій чиє життя на пряму пов'язане екстримальними умовами діяльності. Так приміром правоохоронці в складних умовах вимушені бути витривалими у фізичному та психологічному плані. З цією метою у правоохоронних органах проводяться неодноразові заходи та перевірки, однак далеко не завжди відповідні заходи позитивно сприймаються самими працівниками. Важливими тут є виховання у дусі поваги до спорту та фізичної культури молоді, яка ще перебуває на етапі навчання і в першу чергу студентів та курсантів. Адже далеко не всі студенти або курсанти навіть розуміючи необхідність дотримання режиму дня та підтримання позитивного тону, займаються спортом та ведуть здоровий спосіб життя. На, нашу думку, проблема тут полягає саме в психологічній площині.

Особа, яка починає вести здоровий спосіб життя має бути стимульована до цього та мати хоча б мінімальну мотивацію. В деяких випадках така мотивація проявляється із самого дитинства. У випадках коли людина навчена дотримуватися норм поведінки та проводити своє дозвілля, зберігаючи при цьому гарну фізичну форму та активний спосіб життя, то і в подальшому буде як вести себе відповідно, однак якщо здоровий спосіб життя у неї у поведінці не закріплений, то цьому мають сприяти відповідні заходи з боку компетентних осіб в нашому випадку це можуть бути куратори, викладачі, курсові офіцери тощо. Однак це може бути лише одним із необхідних елементів, які мають стимулювати особовий склад до здорового способу життя. Ще одним компонентом підтримання здорового способу життя є самоосвіта молоді людини з метою формування самосвідомості у питаннях підтримання власного здоров'я.

Для підтримання відповідної тенденції важливо розроблювати теоретичну базу та відображати об'єктивну інформацію про дотримання здорового способу життя. Саме тому, метою даної статті є ознайомлення з основними передумовами, тенденціями та засобами дотримання здорового способу життя та шляхами попередження деструктивної поведінки молоді на підставі поваги до історичних традицій та

наслідування звичаїв, які передавалися із покоління у покоління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику дотримання здорового способу життя досліджувало багато вчених. Дане питання безумовно мало своє відображення у наукових колах зокрема серед вчених які активно вивчали це питання можна відмітити В.І. Барко, О.В. Бойко, Ю.Б. Ірхіна, Е.С. Литвиненка та ін. Однак дана проблематика все ще потребує додаткового вивчення.

Метою статті є вивчення основних аспектів вивчення основних знань про формування належної мотивації до здорового способу життя їх узагальнення та формування конкретних пропозицій щодо сприяння керівному, виховному та професорсько-викладацькому складу у питаннях вироблення стійкої мотивації до здорового способу життя студентів та викладачів вищих навчальних закладів ОВС України у контексті історичних традицій.

Методами дослідження, які були використані в процесі статті були спеціальні та загальнонаукові методи зокрема такі як аналіз наукової фахової літератури, узагальнення отриманої інформації тощо.

Основні результати дослідження. Важливим етапом у розгляді даного питання є вивчення історичних передумов формування таких поглядів. Враховуючи той факт, що суспільство залишає в процесі свого розвитку найбільш необхідні традиції та основні форми поведінки суспільної моралі, ватро звернутися до витоків нашої державності, так як досвід поколінь безумовно важливий для розуміння необхідності формування належної поведінку у сфері підтримання оптимального психофізіологічного стану.

Здоровий спосіб життя, фізичний гарт завжди був важливим елементом людського життя на всіх етапах нашої державності. Це було те, що дозволяло народжувати і виховувати здорових спадкоємців, працювати і забезпечувати себе і родину, захищати життя власне і близьких, а також майно, майнові й особисті права від зовнішньої агресії. Досить давно людство усвідомило взаємозв'язок між духовною та фізичною міццю. Збереження значення фізичного розвитку, здорового способу життя у повсякденному бутті детермінувало те, що відносини, разом з іншими, ставали

об'єктом дії загальнообов'язкових правил, котрі формувалися і склалися з покоління в покоління, ґрунтувалися на здоровому глузді, й підтримувалися авторитетом традицій.

У східних слов'ян, які були основною складовою етнічного населення ранньофеодальної держави Київської Русі, до здоров'я та фізичних якостей людини ставилися дуже вимогливо. Здоров'я в народному розумінні, перш за все асоціювалося з працею, а наполеглива праця була підставою для виживання. Не випадково в «Прологе» (XIII ст.) «Своєрідної православної енциклопедії Давньої Русі» ^[i], 376], у цьому контексті йдеться, що «от труда здравие, от страды спасение» ^[ii], 365]. Побаження здоров'я міцно вийшло до культури спілкування. Так посліди половецького хана бажали здоров'я князю Святославу (1147 р.) ^[iii], 40]. Побаження здоров'я зустрічаються і в документах, що свідчать про життя простих людей.

У літописних повідомленнях, де характеризувалися князі, їх фізичні якості завжди відзначалися і навіть фігурували першими: И был он (Данило Галицький Л.В.) отважен и храбр, от головы до ног не было у него изъянов ^[iv], 261], «Бе же Ростислав муж добрь, ратен взрастом же леп и красен» (1066 р.) ^[v], 180].

Збереження здоров'я вимагало дотримання певного способу життя. Було підмічено, що переїдання та алкоголь шкодять здоров'ю. Древні рецепти, що характеризують здоровий спосіб життя, знайшли своє відображення в древньоруській літературі та літописах «Тело бо пища требует, а не сласти» (Тіло потребує їжі, не для насолоди). ^[vi]. «Виньное лихолетие ничьего ж ... и тело немощно і слобо сьделается» (Пиятство не робить нічого крім немощності тіла та слабкості). (XI ст.) [2, 312]. Питання харчування також знайшли своє відображення в «Златоусте» (XIII) «ежели не воздержаться от ясти подобно кораблю обремену» (Якщо їсти понадміру, то будеш як корабель, що не може плавати).

В період Київської Русі, а можливо і в попередню епоху, великого поширення набули лазні, що стали підставою для загартування уже з народження ^[vii], 6]. Про обов'язковий звичай користуватися лазнями свідчить договір Русі з Візантією 907 р., в

якому окремо відзначалося право русичів при відвіданні Константинополя (Царгорода) користуватися лазнями: «... и да творит им мовь елико хотят».

Під 1089 р. літопис згадує про будівлю в Переяслові першої кам'яної лазні. Лазня була улюбленим місцем лікування багатьох хвороб. Після миття в лазні одягали чисту білизну. При пранні білизни і миття тіла в лазні користувалися різними видами «мытелей» (мила). Це були або рослини, багаті сапонінами, або суміш попелу із залишками дубильних речовин у чимбарних чанах («квас усняный») [viii, 133 -134]. Проте, що лазня стала часткою традиції, засвідчує так званий звичай «баєнної води», що зберігся до XV ст.: нареченій влаштовували перед вінчанням ритуальну лазню («мильню»), а воду, зібрану після обмивання, давали випити майбутньому чоловікові, вбачаючи в цьому радикальний засіб щодо їх прихильності та симпатії. [ix, 41]

Наступним історичним етапом становлення культури прихильності до здорового способу життя були козацькі часи. Військовий ритм життя потребував здорових та фізично загартованих осіб. Дослідники звертають увагу на дотримання певного розпорядку дня в запорізькому війську. Видатний український історик, дослідник козацького періоду Д.І. Яворницький писав: «Козаки вставали до сходу сонця, відразу вмивалися холодною джерельною або річковою водою, потім молилися Богу і через деякий час снідали до столу з гарячим сніданком. Час від сніданку до обіду козаки проводили по-різному... Рівно о 12-й курінний кухар ударяв по котлу, і на цей звук кожен козак поспішав до свого кухаря з помічником. Обов'язок останніх полягав у тому, що б носити воду та тримати в чистоті посуд. В одному із джерел про це пишеться так: «... посуд – котли: ложки, корита дуже чисто тримають...» [x, 183]. Харчування запорізьких козаків являло собою традиційну українську кухню, де переважала рослинна їжа, каші. Звичайно, що життя пов'язане з походами, привчило козаків бути не вибагливими до їди. Венеціанець Альберто Вімін відзначав, що під час морських походів їм «траплялося голодувати по три дні, їсти препоганий хліб, часник, цибулю» [xi, 70-71]. Слід зауважити, що в поході козаки завжди брали цибулю і

часник, бактерицидні властивості, яких сьогодні підтверджені науковими даними.

Значну увагу козаки приділяли попередженню алкоголізму та пиятства. Існує думка щодо, якої козаки не мали міру у вживанні алкогольних напоїв. Однак ця думка не є цілком вірною і викликана малою кількістю літератури, яка достовірно описує побут козаків. Так, зокрема у загальновідомому творі М.В. Гоголя «Тарас Бульба» описується, що козаки допускали ненормоване вживання алкоголю, однак відповідну інформацію не можна вважати достовірною оскільки М.В. Гоголь ніколи не був на Запорізькій січі і про побут козаків міг знати лише з чуток. З іншого боку більш достовірні джерела опису козацького побуту вказують, що навпаки козаки усіяко засуджували пиятику та розгул. Зокрема вказано, що «віддаючи розгулу в хвилини загальних веселощів, особливо після вдалих походів на ворога, запорожців, однак не забувалися настільки, щоб ставити в заслугу п'янство і розгул пристойному козаку, а особливо старшині» [10, 186]. Далі історик наводить «міцний наказ» кошового отамана самарського полковнику в зв'язку з безчинством, що він учинив «затмарившись проклятими люлькою та п'янством».

Д.І. Яворницький зазначає, що в морські походи козаки не мали права брати із собою спиртні напої, бо п'яниць у поході не терпіли, а якщо помічали кого-небудь у нетверезому стані, то відразу викидали за борт корабля [10, 274, xii].

Як бачимо здоровий образ життя у історії нашої держави завжди був необхідним елементом культури та традиції, підкріпленого не лише обрядами, але і нормами звичаєвого права. Важливо зазначити, що поняття здоров'я в цілому та здорового способу життя зокрема, завжди асоціювалося із успіхом та лідерськими якостями, здатності повести за собою та було характерним елементом мужньої, рішучої людини, яка здатна захистити себе та оточуючих.

Повертаючись до сьогодення відмітимо, що сучасні уявлення про здоров'я та необхідність його збереження також усіяко підтримуються у суспільстві. Найважливішим визначенням в нашому випадку є формулювання самого терміну здоров'я. Розглянемо це питання більш уважніше.

Здоров'я часто аналізується у порівнянні з розладами та хворобами. Пов'язані із здоров'ям поняття – адаптація, психічна стійкість, гармонія – мають протилежні значення: дезадаптація, психічна нестійкість, дисгармонія. Багато розладів психічного здоров'я починаються з різної глибини дисгармонії особистості. Для відновлення психічного здоров'я людини необхідно повернутися до стану гармонії. Спосіб життя – категорія, яка узагальнює уявлення про деякий вид (тип) життєдіяльності людини. Вона характеризується особливостями повсякденного життя людини, які охоплюють його трудову діяльність, побут, форми використання вільного часу, задоволення матеріальних та духовних потреб. Спосіб життя – один з критеріїв суспільного прогресу. На сьогодні доведено, що з усіх факторів, детермінуючих здоров'я людини, 50-55 % припадає на спосіб життя.

Фактори, які визначають спосіб життя: рівень загальної культури людини та її освіченість; матеріальні умови життя; статеві, вікові та конституційні особливості людини; стан здоров'я; характер екологічного стану життєвого середовища; особливості трудової діяльності (професії); звички людини; можливості задоволення біологічних та соціальних потреб.

Під час аналізу способу життя, звичайно, розглядаються особливості професійної, суспільної, соціально-культурної та побутової діяльності людини. В якості основних особливостей виділяють соціальну, трудову та фізичну активність. Іншими словами, головне у способі життя людини – те, як живе вона (чи соціальна група), які основні способи та форми життєдіяльності, її направленість. При цьому необхідно мати на увазі, що кожна з соціальних груп має свої відмінності у способі життя, свої цінності, установки, еталони, поведінки та т.п. Спосіб життя, обумовлений значною мірою соціально-економічними умовами, залежить від мотивів діяльності конкретної людини, особливостей її психіки, стану здоров'я та функціональних можливостей організму. Цим пояснюється реальне різноманіття способу життя різних людей. Спосіб життя людини містить три категорії: рівень життя, якість життя, стиль життя. Рівень життя – це ступінь задоволення матеріальних, культурних, духовних потреб.

Якість життя характеризує комфорт у задоволенні людських потреб. Оцінюючи роль кожної з цих категорій у формуванні здоров'я, необхідно відзначити, що при рівних можливостях двох перших (рівень і якість), які мають суспільний характер і визначається історичними та національними традиціями та особистісними нахилами.

У процесі життя кожної людини повинні задовольнятися матеріальні та духовні потреби, причому поведінки людини завжди спрямована на реалізацію цих потреб. У кожної особистості при однаковому на даний момент рівні потреб у будь-якому суспільстві існує свій індивідуальний спосіб їхнього задоволення, тому поведінка у людей різна і значною мірою залежить від виховання.

Отже, здоровий спосіб життя – це: свідоме або сформоване нормами суспільства відповідальне ставлення особистості до власного біологічного і психологічного здоров'я з метою недопущення його погіршення або руйнування; відсутність захворювань, стан повного фізичного і соціального благополуччя; сукупність факторів, методів, процедур і послуг, які надають підтримку здоров'ю і сприяють добробуту особистості.

Поняття здорового способу життя співзвучне з поняттям репродуктивного здоров'я, але його зміст полягає у тому, що як людина так і соціальні інститути (дитячий садок, школа, армія, структури, що забезпечують професійну діяльність особистості) створюють ефективну систему збереження людського життя і здоров'я як найвищої цінності.

У загальному вигляді складовими здорового способу життя можна вважати:

- позитивне (нешкідливе) екологічне оточення людини, відсутність техногенних і екологічних небезпек і катастроф;
- постійний медико-профілактичний нагляд за станом здоров'я людини безпечне епідеміологічне оточення;
- психологічний комфорт особистості (відсутність залучення людини до тоталітарних сект і течій, відсутність негативного інформаційного впливу на психіку людини);
- уникання споживання шкідливої та надмірної їжі, продуктів, що можуть привести до ожиріння, захворювання,

хронічних серцево-судинних, шлункових та інших хвороб, викликаних неправильним або надмірним споживанням їжі;

- регулярне заняття фізкультурою та спортом;

- відмова від тютюнокуріння, вживання наркотичних речовин, токсикоманії, надмірного вживання спиртних напоїв;

- сексуальна поведінка людини, яка спрямована на уникнення (недопущення) захворювання на хвороби, що передаються статевим шляхом та ВІЛ. [xiii, 14]

Таким чином безпечна поведінка – це поведінка, що спрямована на збереження власного здоров'я шляхом особистого уникання вживання алкоголю, наркотиків, токсикоманії та ризикованої сексуальної поведінки. Це досягається завдяки отриманню студентами та викладачами знань про здоровий спосіб життя, формуванню у них навичок безпечної поведінки, які пізніше стануть їхніми настановами, переконаннями та складовими світогляду.

Послідовність опанування знаннями навичками вміннями та настановами виглядає наступним чином: знання -> прості вміння -> навички -> складні вміння -> настанови.

У результаті вживаються наступні заходи: формування знань про ризиковану поведінку, шкоду, що завдають алкоголь, наркотики, незахищені статеві акти з незнайомим партнером -> формування розуміння негативного ставлення до ризикованої поведінки -> формування навичок безпечної поведінки -> стійка (постійна) безпечна поведінка.

Поведінка пов'язана зі сприйняттям необхідності здорового способу життя або його ігноруванням характеризується такими чинниками: наявністю позитивного (негативного) впливу на власне здоров'я; наявністю позитивного (негативного) впливу на здоров'я оточуючих (родин, друзів, підлеглих); наявністю залежності якості виконання професійних обов'язків від поведінки викладача; наявністю або відсутністю хвороб, різних вад здоров'я; відсутністю порушень поведінки або порушень норм суспільства та чинного законодавства.

Прагнення особистості надавати перевагу (можливо й несвідомо) одному

типу поведінки веде за собою ігнорування другого типу поведінки. Практично не можливо знайти людину, яка зловживає палінням (вживанням алкоголю або наркотиків) та не має жодних вад із власним фізичним здоров'ям.

Складові безпечної поведінки: я не палю; я не вживаю наркотичних (токсичних речовин); я не зловживаю алкогольними напоями; я маю захищені статеві стосунки тільки з однією людиною.

Складові ризикованої поведінки: я палю; я інколи можу вжити (вживаю) наркотичні (токсичні речовини); я періодично вживаю алкогольні напої (зловживаю ними); я маю незахищені статеві стосунки, інколи з різними статевими партнерами [xiv, 30].

Отже, як ми вже з'ясували здоровий спосіб життя важливий та необхідний елемент сучасного розвитку особистості. Варто відмітити і той факт, що студенти та викладачі хоч і мають підтримувати власне здоров'я з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин можуть нехтувати основними правилами. З метою попередження відповідних негативних фактів варто проводити профілактичну роботу серед відповідної категорії осіб.

Доцільно здійснювати наступні заходи: проведення лекцій та семінарів, заслуховування інформації про необхідність дотримання здорового способу життя, організовувати колективні виїзди з метою залучення студентів та викладачів до організацій спортивно-розважальних заходів, залучати сім'ї викладачів до участі у колективних спортивно-розважальних заходах, відмічати кращих у цій сфері діяльності, залучати студентів та викладачів до круглих столів з цієї теми, готувати наочну агітацію, надавати студентам та викладачам можливість безкоштовно відвідувати основні спортивні заходи за участю спортсменів державного рівня, виступи, змагання, матчі та інші, забезпечувати безперешкодний доступ до чітко налагодженої інфраструктури із забезпечення здорового способу життя (спортивні та тренажерні зали, душові, басейни тощо.), керівникам підрозділів слід контролювати дотримання наказів та вказівок, що надаються для виконання з цього приводу, показувати приклад у належному виконанні відповідних заходів, в особистих бесідах заохочувати до дотримання здорового

способу життя. Всі ці заходи на нашу думку суттєво допоможуть у дотриманні здорового способу життя та забезпечать активну діяльність по вдосконаленню власного рівня у сфері підтримання власного фізичного та психологічного здоров'я серед викладачів та студентів.

Висновок Отже, як бачимо у традиціях нашого народу здоровий спосіб життя був центральною лінією розвитку нашої культури та побуту. Варто вказати, що історичні звичаї, які мають позитивний підтекст мають всебічно підтримуватися

молодим поколінням. Так козацька сила та гарт є прекрасним прикладом для наслідування, а додаткова інформація про небезпеки та шкоду деструктивних форм поведінки можуть зайвий раз застерігти молоде покоління від помилок. У цьому випадку викладачам також слід дбати про своє здоров'я для того, що б на власному прикладі показувати наскільки важливим є підтримання здорового способу життя. Тільки тоді ми зможемо дійсно побудувати здорове та повноцінне суспільство.

Список використаних джерел

- ⁱ. Фет Е.А. Пролог // Словарь книжников и книжности Древней Руси. Л., 1987. Вып.1.
- ⁱⁱ. Словарь русского языка В.В.: Вып. 1 -18. М., 1975-1992. XI – XIII
- ⁱⁱⁱ. Московский летописный свод конца XV века / АН СССР, Ин-т истории. М.; Л., 1949. (ПСРЛ; Т.25)
- ^{iv}. Галицко-Волынская летопись /Подгот. текста, пер. и коммент. О.Л. Лихачевой //ПЛДР. XIII век. М., 1981.
- ^v. Повесть временных лет/ Подгот. текста, О.В. Творогова, пер. Д.С. Лихачева // ПЛДР. пер. и коммент. О.П. Лихачевой // ПЛДР. XI – нач. XII века. М., 1978.
- ^{vi}. Миеи четьи, собранные всероссийским митрополитом Макарием. Спб, М., 1868-1915.
- ^{vii}. Иванченко В. Тайны русского зеркала. 2-е изд. М., 1986.
- ^{viii}. Богоявленский Н.А. Древнерусское врачевание в XI – XVIII вв.: Источники для изучения истории русской медицины. М., 1960.
- ^{ix}. Пушкарева Н. Семейный быт Древней Руси // Семья и школа. 1986. № 10.
- ^x. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. Т.1 Львів, 1990.
- ^{xi}. Молчановский Н. Донесение венецианца Альберто Вимина о казаках и Б.Хмельницком (1656 г.) // Киев. старина. 1900. Т.68, № 1.
- ^{xii}. Л.Д. Вострокнутов. Висновок вимог здорового способу життя в навчальних закладах МВС України як один із напрямів реформування відомчої освіти // Вісник НУВС. Вісник 25. X. 2004. – 435 с.
- ^{xiii}. Барко В. І. Інформаційний посібник з формування прихильності до здорового способу життя і безпечної поведінки військовослужбовців та працівників Збройних Сил і правоохоронних органів України: Практичний посібник /В.І. Барко, О.В. Бойко, Ірхін Ю.Б., Е.С. Литвиненко та ін./. – К.: Наш час, 2008. – 127 с.
- ^{xiv}. Формування лідерства і прихильності до здорового способу життя у військовослужбовців і працівників правоохоронних органів України: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2008 – 200 с.

References

1. Fet E.A. Prolog // Slovar` kny`zhny`kov y` kny`zhnosty` Drevnej Rusy`. L., 1987. Вып.1.
2. Slovar` russkogo yazyka V.V.: Вып. 1 -18. М., 1975-1992. XI – XIII
3. Moskovsky`j letopy`snyj svod koncza XV veka / AN SSSR, Y`n-t y`story`y`. М.; Л., 1949. (PSRL; Т.25)
4. Galy`czko-Volynskaya letopy`s` /Podgot. teksta, per. y` komment. O.L. Ly`xachevoj //PLDR. XIII vek. М., 1981.
5. Povest` vremennых let/ Podgot. teksta, O.V. Tvorogova, per. D.S. Ly`xacheva // PLDR. per. y` komment. O.P. Ly`xachevoj // PLDR. XI – nach. XII veka. М., 1978.
6. My`ey`chet`y`, sobrannыe vsерossy`jsky`m my`tropoly`tom Makary`em. Spb, М., 1868-1915.
7. Y`vanchenko V. Tajны russkogo zerkala. 2-e y`zd. М., 1986.
8. Bogoyavlensky`j N.A. Drevnerusskoe vrachevany`e v XI – XVIII vv.: Y`stochny`ky` dlya y`zucheny`ya y`story`y` russkoj medy`cy`ny. М., 1960.
9. Pushkareva N. Semejnyj быт Drevnej Rusy` // Sem`ya y` shkola. 1986. # 10.

10. Yavorny`cz`ky`j D.I. Istoriya zaporiz`ky`x kozakiv: U 3 t. T.1 L`viv, 1990.
11. Molchanovsky`j N. Doneseny`e venecy`ancza Al`berto Vy`my`na o kazakax y` B.Xmel`ny`czkom (1656 g.) // Ky`ev. stary`na. 1900. T.68, # 1.
12. L.D. Vostroknutov. Vy`konannya vy`mog zdorovogo sposobu zhy`ttya v navchal`ny`x zakladax MVS Ukrayiny` yak ody`n iz napryamiv reformuvannya vidomchoyi osvity` // Visny`k NUVS. Visny`k 25. X. 2004. – 435 s.
13. Barko V. I. Informacijny`j poradny`k z formuvannya pry`xy`l`nosti do zdorovogo sposobu zhy`ttya i bezpechnoyi povedinky` vijs`kovosluzhbovciv ta pracivny`kiv Zbrojny`x Sy`l i pravooxorony`x organiv Ukrayiny`: Prakty`chny`j posibny`k /V.I. Barko, O.V. Bojko, Irxin Yu.B., E.S. Ly`tvy`nenko ta in./. – K.: Nash chas, 2008. – 127 s.
14. Formuvannya liderstvo i pry`xy`l`nosti do zdorovogo sposobu zhy`ttya u vijs`kovosluzhbovciv i pracivny`kiv pravooxorony`x organiv Ukrayiny`: Navchal`ny`j posibny`k. – K.: K.I.S., 2008 – 200 s.

SUMMARY

Khlon O., candidate of psychological sciences

MOTIVATION FOR A HEALTHY LIFESTYLE OF STUDENTS AND TEACHERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF HISTORICAL TRADITIONS

The article deals with the main questions of the formation of proper motivation to a healthy lifestyle and specifies specific proposals for promoting the leadership, educational and teaching staff in the relevant issue with regard to students and teachers in the context of historical traditions. The purpose of the article is to study the main aspects of studying the basic knowledge about the formation of proper motivation for a healthy lifestyle of their generalization and the formulation of concrete proposals for the promotion of the leadership, educational and teaching staff in the issues of developing a sustainable motivation to healthy lifestyles of students and professors of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the context of historical traditions. The methods of research that were used in the process of the article were special and general scientific methods in particular such as the analysis of the nautical phaechia summer history, the collection of the original information, etc. students and educators, although they have to maintain their own health, can ignore the basic rules for a number of objective and subjective reasons. In order to prevent the corresponding negative facts, it is necessary to carry out preventive work among the appropriate category of persons.

It is advisable to carry out the following activities: conducting lectures and seminars, listening to information about the need to maintain a healthy lifestyle, organizing collective visits in order to attract students and teachers to sports and entertaining organizations, involve the families of teachers in participating in collective sports and entertainment events, marking the best in this area of activity, to involve students and teachers in round tables on this topic, to prepare visual agitation, to give students and teachers the opportunity to get free of charge attend the main sporting events with the participation of athletes of the state level, performances, competitions, matches and others, provide unhindered access to well-established infrastructure for ensuring a healthy lifestyle (sports and gyms, showers, swimming pools, etc.), unit managers should monitor compliance with orders and instructions given to perform in this regard, to show an example of the proper implementation of the appropriate measures, to encourage in personal conversations to live up to a healthy lifestyle.

Key words: motivation, healthy lifestyle, students, teachers, higher education institutions